

HISTORICKÁ PENOLOGIE

Časopis pro historickou penologii
Vydává Institut vzdělávání – Kabinet dokumentace a historie VS ČR

1/2009

Kriminalita a právo na Novém Městě pražském v roce 1586

Ondřej Hladík

Obsah

1. Úvod	3
2. Stručná charakteristika pramene	5
3. Kriminalita a soudnictví v raně novověkém městě	8
3. 1. Městský rychtář	8
3. 2. Žaloba, vydávání svědomí a soudní proces	11
3. 3. Městská vězení	17
4. Výpovědi v novoměstských knihách svědomí	21
5. Analýza svědků vystupujících v knihách svědomí	22
5. 1. Rozdělení svědků podle pohlaví	22
5. 2. Charakteristika sociální skladby svědků	23
6. Analýza trestné činnosti	26
6. 1. Trestněprávní delikty	28
6. 1. 1. Delikty proti osobním právům	28
6. 1. 2. Delikty proti zdraví a životu	33
6. 1. 3. Delikty proti vlastnictví	37
6. 1. 4. Delikty proti bezpečnosti a veřejnému pořádku	38
6. 2. Majetkoprávní spory	40
6. 2. 1. Dlužnické spory	40
6. 2. 2. Dědické spory	42
6. 3. Vlastnické spory	44
6. 4. Spory procesní povahy a nezařaditelné	44
7. Významné a identifikovatelné osoby objevující se ve sporech	46
7. 1. Jako sporná strana	46
7. 1. 1. Kniha inv. č. 1060a	46
7. 1. 2. Kniha inv. č. 1122	49
7. 2. Jako svědci	51
7. 2. 1. Kniha inv. č. 1060a	51
7. 2. 2. Kniha inv. č. 1122	53
8. Závěr	53
9. Obrazové přílohy	56
10. Prameny a literatura	59

1. Úvod

Při každodenní práci zabývající se historií vězeňství jsem si začal klást otázku, jak se v průběhu staletí měnila kriminalita a způsob boje proti ní. S tím samozřejmě souvisí i další problémy, mezi něž patří způsob vyšetřování spáchaného deliktu, zatčení zločince, soudní řízení a nelze vynechat ani tresty ukládané viníkům. Obzvláště podoba postihu pachatele doznela z pohledu současného člověka výrazných změn. Dnes běžný kratší či delší pobyt ve vězení nebýval chápán jako náležitá odplata – právě posun významu trestu z „pomsty“ za prožité bezprávi na snahu o nápravu provinilce lze považovat za jeden z nejdůležitějších momentů v dějinách vězeňství. Avšak k tomu došlo až v rámci reformy soudnictví v polovině 19. století, přičemž nelze opomenout zásluhy katolického kněze a prvního vězeňského učitele Františka Josefa Řezáče, který již roku 1852 vydal vlastním nákladem důležitý spis, jenž se zabývá zásadami práce s vězni.¹

Nicméně zásadním okamžikem vedoucím k zájmu o městskou kriminalitu v předbělohorských Čechách byla exkurze do Archivu hlavního města Prahy, kde je mimo jiné uložen také soubor knih svědomí ze všech čtyř pražských měst zachycujících toto období. Jejich obsahem jsou zápisy svědeckých výpovědí k deliktům, které se odehrály v pražských ulicích. Právě tento, téměř bezprostřední, kontakt s tehdejšími obyvateli města, jenž přímou řečí popisují nejen události vedoucí k trestným činům, ale také dnešnímu badateli podrobně přibližují každodennost doby v níž žili, vedl k mé fascinaci tímto pramenem.

S ohledem na rozsah těchto městských knih bylo nutné vytyčit si konkrétní část Prahy a také časový úsek, jímž se bude rozbor dobových projevů městské kriminality zabývat. Volba padla na Nové Město pražské, jehož knihy svědomí patří dosud k nejméně zpracovaným. Naproti tomu pro Staré Město pražské, Malou Stranu, Louny, Žatec a Rokycany již existují statistické údaje, vztahující se k posledním dvaceti létům 16. století, což přineslo také možnost srovnat dosažené výsledky s těmito městy. Z důvodu již zmíněného rozsahu novoměstských knih došlo také ke zúžení zkoumaného období na sondu přinášející vhled do jednoho roku mezi léty 1585 až 1595. Proto se následující analýza kriminality zabývá pouze rokem 1586, v jehož průběhu byly svědecké výpovědi zapisovány poměrně často.

Při práci s pramenem tohoto druhu je nutné počítat s určitým zkreslením informací týkajících se konkrétních deliktů, obzvláště pokud hrozilo nebezpečí, že by na svědka mohlo padnout podezření z podpory pachatele či přímo ze spoluúčasti na trestné činnosti. Přesto jeho poměrně bohatý obsah umožnil detailní rozbor nejen vlastní kriminality, ale poskytl i mnoho informací o lidech, kteří přišli na radnici podat výpověď.

Proto došlo k rozdělení do následujících tematických celků na základě podrobného rozboru pramenů. V kapitole věnované jejich charakteristice jsou zápisy analyzovány z diplomatického hlediska po formální stránce. Následuje nastínění celého systému ochrany práv a bezpečnosti obyvatel města v ranném novověku, které zahrnuje také popis průběhu soudního řízení společně s vylíčením podmínek života ve vězení. Shrnutí týkající se počtu výpovědí rozebírá jejich četnost v jednotlivých sporech, přičemž zohledňuje ještě dny, kdy byla svědomí nejčastěji přijímána. Svědky se zabývá další

¹ František Josef ŘEZÁČ, *Vězeňství v posavadních spůsobech svých s návrhem o zdárnější trestání a polepšování zločinců*, reprint, příloha časopisu České vězeňství, Praha 1995

kapitola, v níž je zkoumáno jejich zařazení do určité sociální skupiny městského obyvatelstva, pohlaví a národnost.

Jak již bylo řečeno, hlavní část této práce představuje vlastní rozbor trestněprávních a majetkoprávních deliktů, které se staly na Novém Městě pražském. Popis jejího schématu, vycházejícího ze studia literatury vztahující se k této problematice a následně přizpůsobeného potřebám plynoucím z analýzy tohoto velmi specifického pramene, je zařazen na začátek kapitoly nazvané „Analýza trestné činnosti“.

Přestože česká historiografie věnovala již od druhé poloviny 19. století velkou pozornost právním dějinám, soudnictví a kriminalitě, zůstávaly knihy svědomí na periferii badatelského zájmu. V jeho centru stály zejména smolné knihy zachycující delikty spadající do okruhu tzv. hrdelního soudnictví a svoje nezastupitelné místo mělo také vydávání dodnes využívaných edic zemských zřízení a městských práv. Samostatnou kapitolou bádání, ve které se knihy svědomí mohly uplatnit, byť ne jako pramen k dějinám kriminality, bylo studium vývoje městské správy.² Tento trend, až na několik výjimek, přetrvával do posledních desetiletí 20. století, kdy začaly vznikat práce vycházející právě z knih svědomí.

Jeden z prvních badatelů zabývajících se tímto pramenem byl Karel Jaromír Erben, který vydal krátké výpisy z novoměstské knihy svědomí v Časopise musea království českého.³ Velký kus práce odvedl také kulturní historik Zikmund Winter. V rozsáhlém díle o životě raně novověkého města využil množství pramenů, mezi nimiž měly knihy svědomí nezastupitelné místo.⁴ Stejně tak další autoři doplňovali své práce nejzajímavějšími výňatky z těchto knih. Mezi nimi je třeba zmínit především Augusta Sedláčka, jenž v několika svazkových „Hradech, zámcích a tvrzích českých“ častokrát citoval ze svědecké knihy komorního soudu.⁵

² Za nejvýznamnější právně historické studie je možné pokládat práce V. Vaněčka, K. Malého, a J. Klaboucha. Pro vytvoření základní představy o této problematice zejména: Václav VANĚČEK, *Dějiny státu a práva v Československu*, Praha 1975; Karel MALÝ, *Trestní právo v Čechách 15. a 16. století*, Praha 1979 a Jiří KLABOUCH, *Staré české soudnictví, (Jak se dříve soudovalo)*, Praha 1967. K problematice městského práva a soudnictví: Miroslav FLODR, *Brněnské městské právo*, Brno 2001; Petr KREUZ, *K charakteristice procesního projednávání trestních případů v českých městech v době předbělohorské*, in: *Hrdelní soudnictví v českých zemích v 16. – 18. století*, Pardubice 1996, s. 63 – 100. Z prací vycházejících ze smolných knih je třeba jmenovat edici rožmberské popravčí knihy z let 1389 – 1409 a 1420 – 1429: Adolf KALNÝ, *Popravčí kniha pánů z Rožmberka*, Třeboň 1993 a Pánkovu stať o typologii trestných činů spadajících do okruhu hrdelního soudnictví: Jaroslav PÁNEK, *Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách*, in: ČSČH 32, Praha 1984. Bibliografický přehled k jinak velmi rozsáhlé literatuře, která se věnuje problematice hrdelního soudnictví: Jindřich FRANCEK, *Výběrový soupis vydaných pramenů a literatury k dějinám hrdelního soudnictví v českých zemích*, in: *Hrdelní soudnictví v českých zemích v 16. – 18. století*, Pardubice 1996, s. 143 – 178. Edice zemských a městských práv: Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK, *Zřízení zemská Království českého XVI. věku*, Praha 1882. Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK, *Bričího z Licska Práva městská*, Praha 1880. Josef JIREČEK, *Práva městská království Českého Pavla Kristiána z Koldína*, Praha 1876. Hermenegild JIREČEK, *Právnícký život v Čechách a na Moravě*, Praha 1903.

³ Karel Jaromír ERBEN, *Knihy bílé na pohony k svědomí*, in: Časopis musea království českého 35, Praha 1861; TENTÝŽ, *Výpis z bílé knihy svědomí*, in: Časopis musea království českého 37, Praha 1863.

⁴ Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst II.*, Praha 1892.

⁵ Bohumír ROEDL, *Svědectví z morového času*, Praha 2003, s. IX.

Hlubší zájem o knihy svědomí se začal rozvíjet od osmdesátých let 20. století, kdy vznikla stať Bohumíra Roedla analyzující drobnou kriminalitu v Žatci a Lounech.⁶ Na tuto práci autor navázal roku 2003 vydáním edice zmíněného žateckého rukopisu.⁷ Část berounské knihy využila Eva Procházková v pojednání o postavení tamních delikventů. Ta upozornila mimo jiné na důležitost tohoto pramene pro poznání každodenního života obyvatel raně novověkého města.⁸

V devadesátých letech začaly vznikat také studentské práce čerpající z knih svědomí. Rozborem doposud přehlížených knih pražských měst se zabývala Zlata Brátková.⁹ Dalším počinem v tomto směru byla studie Hany Hrachové, jež zpracovala trestněprávní agendu v Rokycanech.¹⁰ Nejnovějším příspěvkem k této problematice jsou dvě bakalářské práce obhájené na Jihočeské univerzitě. Obě řeší problémy partnerských vztahů v raném novověku na základě knihy svědomí pražské konzistoře z let 1607 až 1609.¹¹

Z uvedených skutečností je patrné, že knihám svědomí začíná být v posledních letech věnována pozornost, a to nejen z hlediska dějin kriminality. Přesto však dosud chybí monografické zpracování tématu, které se postupně dostává do popředí zájmu badatelů.

2. Stručná charakteristika pramene

Nejdůležitějším pramenem pro tuto práci byly dvě knihy svědomí Nového Města pražského z let 1585 – 1595 uložené v Archivu hl. m. Prahy. Další archiválie sloužily k doplnění a upřesnění údajů, které nebylo možné získat studiem zmíněných knih. Z toho důvodu se jimi následující řádky nebudou zabývat.

Knihy svědomí jsou papírové kodexy s téměř shodným počtem folií. Rukopis označený signaturou 1060a má celkem 386 folií a druhý se signaturou 1122 obsahuje 384 folií. V obou případech je možné nalézt jak původní číslování římskými číslicemi, označující jednotlivé spory, tak i číslování novodobé, připsané tužkou na každé folio. Spory řešené ve zkoumaném roce 1586 jsou v knize 1060a zapsány na foliích 19r – 89r. Kniha 1122 zachycuje pře vedené ve zmiňovaném roce na foliích 21v – 55r.

Obě knihy se dochovaly ve velmi dobrém stavu v původních vazbách, takže zápisy jsou čitelné bez větších omezení způsobených následným poškozením. Zajímavostí je vazba knihy 1060a, u které se na deskách objevují kromě málo zřetelné datace 1585, odkazující k roku jejího zavedení, také nápisy v aramejštině.¹² Jde o starozákonní verše z knihy Job. Je otázkou, jestli je možné hledat symboliku ve spojení textů týkajících se spravedlnosti, provinění a trestu s městskou knihou sloužící

⁶ Bohumír ROEDL, *Knihy svědomí Žatce a Loun jako pramen k dějinám městského soudnictví před Bílou horou*, in: *Folia historica Bohemica* 7, Praha 1984.

⁷ Bohumír ROEDL, *Svědectví z morového času*, Praha 2003.

⁸ Eva PROCHÁZKOVÁ, *Postavení delikventa a vězeňská praxe v raně novověkém Berouně*, in: *Středočeský sborník historický* 20, Praha 1994, s. 73 – 74.

⁹ Z diplomové práce obhájené na katedře PVH FF UK v roce 1996 vychází stať: Zlata BRÁTKOVÁ, *Pražské knihy svědomí z konce 16. století*, in: *Pražský sborník historický* 31, Praha 2000.

¹⁰ Hana HRACHOVÁ, *Trestněprávní agenda v Rokycanech na konci 16. st.*, katedra PVH FF UK, Praha 1999.

¹¹ Ilona SLABOVÁ, *Partnerské vztahy v raném novověku ve světle knih svědomí*, Historický ústav FF JCU, České Budějovice 2007; Gabriela VÁŇOVÁ, *Manželství a manželské spory ve světle raně novověké knihy svědomí*, obhájeno tamtéž.

¹² Aramejský text identifikovala Mgr. Šárka Steinová.

k zápisům svědeckých výpovědí, později předčítaných v průběhu soudního řízení. Nicméně vzhledem k opačné orientaci písma na deskách vazby lze předpokládat, že šlo pouze o druhotné využití starších písemností.

Samostatný problém představuje také existence dvou knih vedených současně. Ani jejich podrobný rozbor neprokázal jakýkoliv rozdíl v typologii řešených pří, sociálního postavení sporných stran či svědků. V obou knihách tak vypovídají všechny vrstvy městského obyvatelstva a jsou zastoupeny delikty z celého širokého spektra drobné kriminality. Pokud se při řešení této otázky zohlední také to, že knihy obsahují zápisy pořizené v tentýž den nebo dokonce ke stejným sporům, je více než zřejmé, že nešlo o úmysl vytvořit podrobnější systém rozdělení pří podle zmiňovaných kritérií.¹³ Písaři do knih zapisovali bez konkrétního klíče, s tím že kniha 1060a byla používána častěji.

V roce 1586 se v knihách svědomí objevuje písmo dvou písařů, u kterých bohužel není možné zjistit totožnost, a to nejen proto, že do rukopisů neuvedli svá jména.¹⁴ Nedochovaly se ani důležité radní manuály, městské počty a knihy přísah podle nichž by bylo možné určit konkrétní osoby. S jistotou lze říci pouze to, že jeden z písařů zapisoval výhradně svědectví vydávaná česky, kdežto druhý zaznamenával především výpovědi německy mluvících svědků.¹⁵ Avšak v několika případech se objevují také zápisy druhého písaře při výslechu česky vypovídajících obyvatel Nového Města pražského.¹⁶

Některé německé výpovědi byly pod vlastním textem ve zkrácené podobě přeloženy do češtiny. Stejná praxe existovala i v dalších městech, což vyplývá z citované práce Z. Brátkové, ale její tvrzení, že šlo o úřední zvyklost je nezbytné upřesnit.¹⁷ Jednalo se o povinnost ukládanou městskými právy. Koldín přímo uvádí: „*A měla-li by která strana průvodů v jazyku cizím, takové své průvodů, proe nežby na tu při z strany prokazování přišlo, dej je sobě přísežnému při témž právě do jazyku Českého přeložiti. A tak potom tu při jedna i druhá strana v témž jazyku Českém k místu a k konci přivésti hled.*“¹⁸ Především text nastiňuje další otázku spojenou se studiem funkce městské samosprávy. Do jaké míry dodržovali jednotliví úředníci všechna nařízení daná zákonem? Vzhledem k nepravdivosti překladů si o svědomitosti některých z nich není třeba dělat velké iluze.

Při paleografickém rozboru obou rukopisů překvapí, obzvláště vzhledem k tomu, že šlo o zachycení přímé řeči svědků, malý počet písařských chyb. Možným vysvětlením je přepisování výpovědí z poznámek pořizených v průběhu přijímání svědomí, kdy jej písař nejprve zaspal, pak ho znovu svědkovi celé přečetl a ten

¹³ Do obou knih současně bylo v roce 1586 zapisováno 10. a 26. června, 30. července, 20. srpna a 7. listopadu. Zápisy ke stejným případům se týkají sporu Anny Mnětické z Mnětic, Archiv hl. m. Prahy (dále jen AMP), Sběrka rukopisů, rkp.1060a f. 52v – 53v, 64v, 65r a rkp.1122, f.50r – 51r, 53r. Dalším případem je vedlejší pře Aleny Tetourky rkp. 1060a, f. 67r, 67v a rkp. 1122, f. 39v, 40r.

¹⁴ Přestože se jména písařů v 80. letech 16. st. Neobjevují ani v knihách svědomí dalších pražských měst, uvádí B. Roedl žateckého přísežného písaře Václava Volfia, zvěčněného v autorizační poznámce.

Bohumír ROEDL, *Svědectví z morového času*, Praha 2003, s. XXXII.

¹⁵ AMP, rkp. 1060a, např. f. 19v – 21r.

¹⁶ AMP, rkp. 1060a, f. 30r, 30v, 31r – 32v

¹⁷ Zlata BRÁTKOVÁ, citované dílo s. 9.

¹⁸ Josef JIREČEK, *Práva městská království českého a markrabství moravského Pavla Kristiána z Koldína*, (dále jen KOLDÍN) Praha 1876, artikl B VIII

ho mohl ještě doplnit o další skutečnosti.¹⁹

Vnitřní struktura knih je stejná, nebo alespoň velmi podobná jako v dalších, již dříve zkoumaných městech.²⁰ Každému sporu předchází záhlaví, u něhož jsou kaligrafickým písmem zvýrazněna první dvě slova, čímž se liší novoměstské knihy od knih staroměstských a malostranských.²¹ V ustálené formulaci záhlaví převažovala jednoduchá podoba „*Jakub Studnička s Matoušem kameníkem z Trávníčku ...*“.²² Eventuelně se vyskytovala její složitější forma ve sporech, kde jednu ze stran zastupovala jiná osoba (manželky, sirotci), jako například „*Karel Oustský poručník Alžběty sirotka po Severýnovi Křepelkovi kloboučníku pozůstalého na místě a k ruce téhož sirotka a Dorota Petra Vovsa manželka s Dorotou Adama Rosy a Saloménou Václava Benešovic koláře manželkou, sestrami vlastními...*“.²³ Rozdílnou stylizaci nadpisu je možné nalézt jen na několika místech, a to v případech návratu ke starším sporům. Nejčastěji písaři používali krátkého sousloví „*Svědomí ku potřebě...*“ nebo pouze jméno osoby, pro kterou byla svědomí vydávána „*paní Anně Mnětický...*“. Jednou se objevuje také „*Zprávy proti...*“.

Součástí každého záhlaví byla také datace. Na Novém Městě pražském písaři používali výhradně zkráceného latinského obratu „*ff III diei s[an]cti Agnetis*“.²⁴ Tím se novoměstská kniha svědomí opět liší od staroměstské a malostranské, kde, jak uvádí Z. Brátková, datovali také v češtině.²⁵

Před samotnou výpovědí předcházelo ještě jméno svědka, po němž mohlo následovat povolání, místo kde bydlel nebo u koho sloužil. Pro ženy je příznačný odkaz na jejich manžela. Velké množství osob bližší specifikaci bohužel postrádá, což výrazně komplikuje snahu o určení jejich sociálního postavení.

Po jméně svědka následovala ještě zkrácená přísaha „*u. ppp. s. t.*“ – „*učinil přísahu podle práva svědčil takto*“. Avšak i ta měla odlišné podoby. Pokud svědčil člověk přespolní musel přísahat na kříž, přičemž tato skutečnost byly znázorněna grafickou značkou „+“, takže zkratka následně vypadala takto: „*u. ppp. na + s. t.*“ Nejasná je úvodní formulace „*S povolením původa učinil zpravu takto...*“, která několikrát nahrazuje obvyklý začátek výpovědi.²⁶ To, že i tito svědci před výpovědí nejdříve přísahali, dokládají dva zápisy v nichž je zaznamenán údaj o nesplnění této obvyklé povinnosti: „*jsúcí těhotná s povolením původa bez přísahy vypověděla takto...*“ a nebo jen „*bez přísahy s povolením původa s. t. ...*“.²⁷

Mezi svědky vystupuje rovněž novoměstský konšel Lukáš Tuňský z Tournperku. Jako člen městské rady mohl vypovídat na základě přísahy složené při nástupu konšelského úřadu.²⁸ Tuto skutečnost zachytil písař na začátku jeho svědectví specifickou formulací „*přijav to na tu povinnost kderou k úřadu jeho milosti císařské jsa na radu*

¹⁹ KOLDÍN, článek B LIII, odst. III.

²⁰ K žatecké knize svědomí: Bohumír ROEDL, citované dílo, s. XL – XLV. Malostranská a staroměstská kniha: Zlata BRÁTKOVÁ, citované dílo, s. 7 – 12.

²¹ Srovnej Zlata BRÁTKOVÁ, citované dílo, s. 9 – 11.

²² AMP, rkp. 1122, f. 22r.

²³ AMP, rkp. 1060a, f. 57v.

²⁴ AMP, rkp. 1122, f. 22r.

²⁵ Zlata BRÁTKOVÁ, citované dílo, s. 10 – 11.

²⁶ AMP, rkp. 1060a, např. f. 51r, 51v.

²⁷ Svědectví Kateřiny, manželky šmukýře Jana Votýpky a Mariany, služebnice Kateřiny Gabrielové. AMP, rkp. 1060a, f. 57.

²⁸ KOLDÍN, článek B LI.

posazen učinil k své víře a duši s. t....”.²⁹ Obdobně vypadal postup také v dalších městech, i když existovaly menší odchylky. Například v Žatci svědci přísahali ještě na zřízení zemské a zkratka byla zapisována následujícím způsobem: „*u. ppp. s. t. a z. z.*“.³⁰

Po záhlaví a přísaze následovaly vlastní výpovědi. Jak již bylo řečeno, písaři zaznamenávali přímou řeč, kterou později nesměli nijak měnit či doplňovat.³¹ Přesto se domnívám, že při prepisech do knih svědomí ke stylistickým úpravám docházelo, pokud se tak nedělo už při prvotním záznamu svědectví. Tuto teorii potvrzují oba rukopisy. Ačkoliv zachycují výpovědi se všemi zvláštnostmi mluveného projevu každého jednotlivce, vykazují snahu o udržení plynulosti textu bez předpokladatelných přerázků a dalších projevů nervozity více či méně pohotových obyvatel města. Svoji roli bezpochyby hrála také zkušenost předvolaných v jednání s úřady, jejich věk a sociální status. Je samozřejmé, že vzdělané osobnosti, jako například perkmistr hor viničných Vavřinec Břekovec Šotnovský ze Závořic, vypovídaly ve větším klidu a srozumitelněji než drobní řemeslníci nebo lidé se služebným povoláním, pro něž nebyla návštěva radnice běžnou záležitostí.

Svědectví bývala ukončována slovním spojením „*více nevím*“ nebo „*jiného nic*“, ovšem ne vždy. V mnoha případech je závěrem poslední věta vypovídajícího.

3. Kriminalita a soudnictví v raně novověkém městě

Před vlastním rozбором novoměstské drobné kriminality v roce 1586 je nezbytné objasnit způsob, jakým se představitelé města snažili předcházet vzniku kriminálních deliktů, zajišťovali průběh jejich vyšetřování a soudní řízení. Nedílnou součástí tohoto exkurzu je rovněž nastínění role městského vězení a životních podmínek provinilců v něm zadržovaných.

3.1. Městský rychtář

Nejdůležitějším úkolem rychtáře bylo zajistit bezpečnost ve městě, což zahrnovalo policejní práci, zodpovědnost za šatlavu a řešení drobnějších deliktů soudní cestou. Avšak jeho úřad prošel od doby zakládání prvních měst poměrně složitým vývojem, v jehož průběhu se z panovníkova zástupce představujícího právo stal výkonný orgán rady, dohlížející na pořádek v ulicích.

Prvními rychtáři bývali jmenováni lokátoři (zakladatelé města), a to buď panovníkem v případě královských měst nebo jinou vrchností v městech poddanských. Jejich postavení vymezovala privilegia obsahující mimo jiné i soupis všech příjmů, skládajících se zejména z podílu na soudních poplatcích a pokutách. Nemalou část rychtářova zisku tvořily také dávky plynoucí z masných krámů, lázní, různých cel, trhů, jarmarků, vína, soli, městských vsí, polí a rybníků.

Z předešlého výčtu příjmů jasně vyplývá, že rychtářský úřad přinášel svým držitelům velký zisk. Proto býval vrchností velmi ceněn a stával se předmětem

²⁹ AMP, rkp. 1060a, f. 67v.

³⁰ Bohumír ROEDL, citované dílo, s. XLI.

³¹ Povinnosti přísežného písaře upravuje článek S 17 zemského zřízení z roku 1549. Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK, *Zřízení zemská Království českého XVI. věku*, Praha 1882, s. 365.

výnosných obchodů. Panovník jej v mnoha městech přenechával zájemcům za nemalé částky

Jako příklad je možné uvést prodej rychty v Nymburce v roce 1293, při kterém Václav II. získal 220 hřiven stříbra a sud vína. Nicméně proti tomu se stavěla vznikající samospráva, jejímž cílem byla volba rychtáře z řad vlastních měšťanů a později také vykoupení rychty. Tyto problémy vycházely ze střetu zájmů města hájených městskou radou s rychtářem, který dohlížel na dodržování práv vrchnosti.

Přes neúspěch řady pokusů o trvalé vykoupení rychty se do konce 14. století městským obcím podařilo omezit pravomoci a zisky rychtářů. Významný krok k rozvoji samosprávy byl učiněn v Jihlavě roku 1364, kdy došlo k usnesení, že rychtář musí konšelům přísahat poslušnost a do rady může vstoupit, pouze bude-li tam zavolán. Současně docházelo i v dalších královských městech k jeho vytlačování z rozhodujících pozic ve správě. Za zlomové lze ale považovat až období husitství, které přineslo rozmach městských obcí. Ty si uvědomily svojí sílu a následovaly příklad Prahy, již se podařilo definitivně zlomit rychtářův vliv. V druhé polovině 15. století už nebylo možné obnovit původní stav, i přes snahy Ladislava Pohrobka a Jiřího z Poděbrad.

Do nového století rychtáři vstupovali jako úředníci městské rady vykonávající s pomocí biřice a pacholka policejní dozor nad bezpečností ve městě. Stejně tak jejich soudní pravomoc byla omezena na řešení drobnějších deliktů. Z královského rychtáře se tak stal rychtář městský. Rada byla od té doby nejvyšším a současně také jediným orgánem městské samosprávy.³²

Bohužel, královská města si tyto těžce získané svobody neudržela dlouho. Většina z nich se připojila k povstání proti Ferdinandovi I., který je po jeho porážce v roce 1574 tvrdě postihl.³³ Nová opatření znamenala „de facto“ likvidaci politické moci měst a ukončila jejich autonomní vývoj. Součástí trestního postihu bylo také ustavení nových úředníků. V pražských městech došlo ke zřízení funkce hejtmána vybíraného z řad šlechty a k obnovení královských rychtářů, kteří kontrolovali veškerý život ve městě.³⁴ O tom, jaký vliv měli na radu, ve které výrazným způsobem omezovali možnost samostatného rozhodování, hovoří listina Ferdinanda I. kouřimským měšťanům z 24. září 1547: „A kteří tak v ouřadech konšelských budou, nyní ani na časy budoucí bez rychtáře našeho jim od nás v Kouřimi usazeného žádných rad obecních na rathouze ani jinde držeti a postraních obecních schůzí žádným vymyšleným způsobem nemívati, ani obce bez povolení rychtáře našeho obsílati nemají, lečby rychtáři našemu o tom proe oznámili, že jest potřebí obci pohromadě býti, a při tom, vědouc co se jednati má, byl a povolil, tehdy teprva to učiniti mají, jináče nic.“³⁵ Povinnosti královských rychtářů přesněji vymezuje instrukce vydaná 17. ledna

v Augsburgu. Mimo jiné dokládá, jak cizorodě a nepřátelsky museli tito zástupci panovnické moci ve městech působit. Jedním z jejich úkolů bylo oznámit králi

³² František HOFFMAN, *České město ve středověku*, Praha 1992, s. 257 – 266.

³³ Výjimkou byly České Budějovice, Plzeň a Ústí n. Labem. Tato města v průběhu stavovského povstání zachovala věrnost králi a proto se jich tresty nedotkly. Naopak byla vylepšena jejich pozice na zemském sněmu, kde měla mít přednostní postavení hned za představiteli pražských měst.

³⁴ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan DOBEŠ – Jan JANÁK, *Dějiny správy v českých zemích*, Praha 2005, s. 217 – 218.

³⁵ www.psp.cz, digitální archiv poslanecké sněmovny parlamentu ČR (dále jen DA PSP), *České sněmy*, svazek II. 1546 – 1557, listina č. 173.

jakékoliv jednání zpochybňující jeho autoritu a ohrožující komorní příjmy.³⁶ K částečnému zmírnění tvrdých opatření došlo za vlády Rudolfa II. v souvislosti s přijetím městských práv sepsaných v roce 1579 Pavlem Kristiánem z Koldína.³⁷

V poddanských městech byl vývoj velmi podobný, ale většinou ne tak progresivní. Záleželo na každé vrchnosti, jak naložila s požadavky na rozvoj městské samosprávnosti. Tolik k nastínění vývoje rychtářského úřadu od jeho počátků do druhé poloviny 16. století.

Další sledovanou otázkou jsou kritéria pro získání rychtářského úřadu a jeho povinnosti. V průběhu 15. a 16. století vydávaly městské rady instrukce pro své rychtáře. Přes menší odchylky v konkrétních bodech mezi nimi nebyly velké rozdíly. Ani pokus Brikcího z Licska o kodifikaci městských práv z roku 1536 nepřinesl velké změny a jak se zdá, pouze shrnul dosavadní zvyklosti.³⁸ Do vývoje výrazněji zasáhl až Ferdinand I. zmiňovanými instrukcemi pro královské rychtáře.

Jaké podmínky měl tedy splňovat uchazeč o úřad rychtáře? Důraz byl kladen na jeho morální bezúhonnost, náležitou zbožnost a fyzické předpoklady. V tom se prameny s minimálními rozdíly shodují. Nejpráhledněji je uvádí Brikcí z Licska: „Člověk, který má za rychtáře neb soudce volen býti, nemá býti křivý přísežník, ani psanec, ani vyobcovaný; nebud' také žid, ani pohan, ani kacír; bud' syn dobrého lože; nebud' také hrubec, totiž v mraviech hrubý a hlupý ... Má býti také těla zdravého, zvláště pak rukou aby nedostatku netrpěl. Nemá býti slepý, ani hluchý, ani němý...“³⁹ K těmto všeobecně uznávaným předpokladům byla připojována místní specifika, jako například v městech pražských, kde se od doby husitské nesměl rychtářem stát Němec.⁴⁰

Jinak vypadala situace při stanovení věku vhodného pro výkon funkce rychtáře. Zde neplatila žádná všeobecně uznávaná pravidla a zohledňovala se pouze omezení daná potřebou fyzické a psychické způsobilosti uchazečů. Nejbenevolentnější přístup prosazovala Brikcího městská práva, která doporučovala věk od 21 do 80 let.⁴¹ Naopak velmi přísně postupovaly rady pražských měst, jež zkrátily toto rozpětí na 30 až 50 let. V dalších případech se hranice přípustného věku pohybují mezi těmito intervaly. Například v Rožmitále p. Třemšínem to bylo 21 až 68 let.⁴²

Po zvolení a stvrzení vrchností začal rychtář vykonávat své každodenní úkoly. Základní shrnutí jeho povinností přináší instrukce rady Starého Města pražského z roku 1532: „Předkem vědíno býti má, že rychtář podle povinnosti a přísahy své jest a býti má každému panu purkmistru jakožto místo ruky druhé, dopomáhajíc dobrého všelijakého a zlé skutečně kazíc i přetrhujíc, poněvadž slovo rychtářské to v sobě nese, že jest kazitel zlého a rozmnožitel dobrého.“⁴³ Dále je podrobněji rozepisuje.

Nejprve upravuje jeho, dnešními slovy řečeno, „pracovní dobu“. Rychtář musel být společně s písařem k zastížení na radnici nejen v době, kdy zasedala rada, ale i po zbytek dne, aby mohli včas reagovat na případné žádosti obyvatel města.

³⁶ DA PSP, *České sněmy, svazek II. 1546 – 1557*, listina č. 192.

³⁷ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan DOBEŠ – Jan JANÁK, citované dílo, s. 218.

³⁸ Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK, *Brikcího z Licska Práva městská* (dále jen BRIKČÍ), Praha 1880, kapitola XXXII., artikul I. – XVIII.

³⁹ BRIKČÍ, kapitola XXXII., odstavec I.

⁴⁰ Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst II.*, Praha 1892, s. 3.

⁴¹ BRIKČÍ, kapitola XXXII., odstavec I.

⁴² Zikmund WINTER, citované dílo s. 3.

⁴³ Václav VOJTÍŠEK, *Soud a rada královských měst českých*, in: Výbor rozprav a studií Václava Vojtíšky, Praha 1953, s. 269 – 272.

Když se v dopoledních hodinách chtěl vzdálit z radnice, patřilo mezi písařovy povinnosti zůstat k ruce purkmistra a naopak při odchodu písaře setrval ve „službě“ rychtář. Odpoledne už mělo poněkud volnější pravidla a stačilo, když se na radnici zdržoval pacholek nebo biřic informovaný o tom, kde je možné rychtáře zastihnout. V noci pak rychtář vykonával obchůzky městem, při kterých buď sám zasahoval v případech porušování klidu, nebo řešil oznámení obyvatel města. Ti zejména v případě výtržností a násilných trestných činů „posílali pro právo“.

Jak vyplývá z předešlého textu, trvala rychtářova služba v podstatě nepřetržitě. Ve větších městech proto mívával ještě svého zástupce, podrychtáře nebo-li rychtáře dolejšího, který měl na starosti především vězeňské záležitosti.⁴⁴ Na Novém Městě pražském se k roku 1586 podařilo prokázat jen existenci dolejšího hospodáře, který měl na starost šatlavu.⁴⁵ Bohužel není jasné, jestli byl totožný se zmiňovaným podrychtářem, ale zdá se, že šlo jen o správce městského vězení. Pro vyřešení této otázky je potřeba provést průzkum pramenů zahrnujících delší časové období.

Další důležitou povinností bylo předsedat rychtářskému soudu. Ten ve zkoumaném období řešil spory o dluhy do 20 kop grošů míšeňských a další delikty spadající do oblasti drobné kriminality. Rychtář nesoudil sám, ale měl přisedící z řad konšelů, zpravidla jednoho až dva. Výjimku představovala pražská města se čtyřmi přisežnými. Nejspíš z důvodu dosažení jejich větší zainteresovanosti jim náležel podíl ze soudních poplatků a odvolání.⁴⁶

Současně také dohlížel na průběh úředních aktů souvisejících s řešením dluhů mezi měšťany. Pečtil obydlí dlužníka, pořizoval zápis do městských knih pokud proběhl „zvod“ na majetek (vedení věřitele v držení dlužníkovy majetku) a při „stavuňcích“ (zajištění dlužníka vazbou v šatlavě) umisťoval právem obstavené osoby do vězení.⁴⁷

Dodržování rychtářských instrukcí, plnění všech povinností, autorita u obyvatel města, to jsou neopomenutelná témata důležitá pro poznání života ve městě raného novověku. Nicméně účelem tohoto exkurzu bylo stručně vylíčit jakými změnami prošel rychtářský úřad a jeho hlavní úkoly od počátků v době zakládání prvních měst do konce 16. století. Proto se jimi nebude dál zabývat a následující řádky obrátí pozornost k průběhu soudního řízení.

3. 2. Žaloba, vydávání svědomí a soudní proces

Od osmdesátých let 16. století se Nové Město pražské řídilo Koldínovými právy, která mimo jiné přesně vymezují kroky předcházející soudnímu procesu. Prvním z nich bylo podání žaloby u purkmistra.⁴⁸ Žalující sporná strana – v tehdejší terminologii „přívod“, jí mohla podat ústně nebo písemně. Tím Koldín reflektoval rozdíly ve zvyklostech magdeburského městského práva, kde v té době dávali přednost písemnému soudnímu řízení a práva jihoněmeckého využívajícího ústní proces. Nejvyšším představitelem prvně jmenovaného byly v Čechách Litoměřice,

⁴⁴ Zikmund WINTER, citované dílo, s. 4.

⁴⁵ AMP, rkp. 1122, f. 54v.

⁴⁶ Zikmund WINTER, citované dílo, s. 28 – 30.

⁴⁷ Václav VOJTÍŠEK, citované dílo, s. 271.

⁴⁸ Způsob podávání žalob a odpovídání na ně: KOLDÍN, články A XLV – B XII. Pokud nebude uvedeno jinak, vychází část vztahující se k žalobám z tohoto pramene.

pro druhé pak Staré Město pražské.⁴⁹ Na Moravě Olomouc a Brno. Raně novověké soudnictví znalo dva druhy žalob. Buďto proti osobě, tzv. „*Actio in personam*“ v případech trestního procesu, nebo žalobu „*Actio in rem*“ při civilním soudním řízení. Přestože každá z nich měla svá specifika, rozhodovaly v civilních i trestních věcech stejné tribunály.⁵⁰

Po podání civilní žaloby následovalo obeslání obviněné strany pomocí řezané cedule, tzv. „*půhon*“, který doručoval městský sluha.⁵¹ Když nezastihl obžalovaného doma, mohl mu zanechat zprávu napsanou hručkou na dveře či stůl uvnitř jeho příbytku. Splnění povinnosti musel doložit nějakým předmětem dokazujícím, že adresáta opravdu navštívil. Nejčastěji vyřezával třísky z vrat, dveří, zábradlí nebo jiných příhodných míst. Stejným způsobem dokládali provedení úkolu také poslové zemského soudu. Ti měli ovšem práci komplikovanou tím, že příslušníci vyšších stavů se často snažili jakýmkoliv způsobem zabránit doručení půhonu.⁵²

Po předání obsílky se obviněný musel hned druhý den, nebo při nejbližším zasedání soudu, dostavit a dát odpověď na žalobu. Jestliže nepřišel, bylo mu na žádost žalující strany odesláno druhé předvolání. Pokud zůstalo bez odezvy i to, převzal celou věc rychtář, který neodpovídajícího provinilce zajistil v šatlavě. Tato pravidla se vztahovala jen na osoby v městě osedlé. Pro vandrovní čeleď, podruhy, služebnictvo, nádeníky a další neosedlé platila přísnější nařízení. Při neuposlechnutí první výzvy měli být hned umístěni do vězení. U osedlých měšťanů existovala možnost narovnání sporu pomocí zástavy či exekuce nemovitosti, proto s nimi právo zacházelo šetrněji. Koldín uvádí i několik možností, které soud uznával jako důvod pro neúčast na soudním řízení. Patřila mezi ně těžká nemoc, uvěznění, zajetí, povodeň a práce pro splnění královských nebo obecních potřeb. Také osoby panského a rytířského stavu podléhaly městskému právu, jestliže vlastnily šosovní nemovitost, což upravovala už Svatováclavská smlouva z roku 1517.⁵³

Ve stanoveném termínu se obě strany sešly na radnici, kde čekaly až budou soudním sluhou vyvoláni. To se dělo celkem třikrát, přičemž se pokaždé musely ohlásit. Pokud se tak nestalo a „*původ nestál v soudu*“ ztratil celou při. Celou situaci komplikovali konšelé, kteří určovali pouze den jednání a neupřesňovali hodinu.⁵⁴ Po zahájení jednání byla přednesena žaloba. Nechtěl-li se obviněný přiznat hned po tom, co si jí vyslechl, mohl předložit „*exceptio*“, tj. nesouhlas s jejím obsahem, podložený vysvětlujícími důvody. Jestliže nevěděl pro jakou formu odpovědi se má rozhodnout, měl možnost požádat o „*hojemství*“ (čas na rozmyšlenou), udělované běžně na dva týdny. Pouze pražská města užívala lhůtu tří dnů. Stávalo se, že i strana „*původní*“ někdy využila odkladu, a to v situacích, kdy se cítila zaskočena reakcí obžalovaného.

Trestní žaloba se od civilní nijak neodlišovala až na případy „*horkých skutků*“, kdy byl delikvent chycen při činu. Potom se potrestání pachatele stalo věcí veřejného

⁴⁹ Jiří KLABOUCH, *Staré české soudnictví*, Praha 1967, s. 184 – 187.

⁵⁰ Jiří KLABOUCH, citované dílo, s. 236 – 238.

⁵¹ Řezané cedule byly připsány dvojmo na listu papíru následně rozříznutého na dvě poloviny. Jednu obdržel obeslaný a druhá zůstala žalující straně jako opis a potvrzení. Jiří KLABOUCH, citované dílo, s. 159.

⁵² Zikmund WINTER, citované dílo, s. 644 – 645.

⁵³ Druhý odstavec Svatováclavské smlouvy tuto povinnost upravuje takto: ... *i jiný každý člověk panského a rytířského stavu, kterýž duom v městě pod právem městským a pod šos má, s těmito věcmi ku právu a soudu městskému a pod šos slušejí, tak jakož se tuto podpisuje, a před právem městským viněni a souzeni býti mají*“. Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK, *Zřízení zemská Království českého XVI. věku*, Praha 1882, s. 91.

⁵⁴ Zikmund WINTER, citované dílo, s. 646.

zájmu z důvodu zachování pořádku ve městě. Konšelé proto celý proces výrazně urychlovali.⁵⁵ Jiří Klabouch a Zikmund Winter shodně uvádějí, že jednání se řídilo zásadou „kde není žalobce, není ani soudce“. Pokud poškozená strana „*nestála na těžkosti*“, nemohla být soudní pře zahájena.⁵⁶ Žaloba z veřejné iniciativy tedy neexistovala v pravém slova smyslu, ale ve výpovědích svědků, zapsaných v novoměstských knihách svědomí, je možné nalézt zmínky o jejím předobrazu. Městská rada si nebezpečnost některých deliktů uvědomovala a snažila se k podání žaloby přimět i ty poškozené, kteří tak nechtěli učinit. Přímo o tom hovoří svědci ke sporu mezi Magdalénou Coupalkou a jejím manželem Adamem Čelakovským. Václav Kuřátko z Truhlářské ulice ve své výpovědi říká: „*ona seděla za stolem s děvčetem oznámila nám zachovej pán Bůh abych já mu měla na těžkosti státi než toliko j[les]t od pana purkmistra a pánů do vězení dán, aby jich v tom hleděl aby mohl toho vězení práz[d]en býti a dále oznámila že pan purkmistr a páni na to jí navozují aby mu na těžkost stála ale ona že nechce.*“⁵⁷ Podobné formulace je možné nalézt také u výpovědi k přepadení doktora Christiana Borta.⁵⁸

Protože soudy byly v předbělohorském období komplikovány mnoha formalitami, využívaly sporné strany profesionálních řečníků – prokurátorů. Ti za úplatu vedli spor od začátku, při podání žaloby, až do konce procesu. Vzhledem k jejich velké důležitosti způsobené tím, že i malé přeřeknutí mohlo mít za následek přinejmenším udělení pokuty za pohrdání soudem, pamatovala městská práva také na ně. Specifikují je takto: „*Má pak býti řečník muž dobrý a na své poctivosti zachovalý, tak aby upřímně lidi v jich spravedlnosti zastával a ne aby je prodával.*“⁵⁹

Zahájení soudního procesu předcházelo ještě předvolání svědků. Ti byli vždy velmi důležití, avšak jejich funkce ve vedení sporu se postupně měnila. Středověký „*očistník*“ ještě nevypovídal k okolnostem trestních deliktů, ale jen přísahou dokládal pravdivost tvrzení jedné ze stran. V průběhu času získávalo svědectví významnější postavení a soudy kladly větší důraz na zkoumání důkazů, které mohlo poskytnout.⁶⁰ V 16. století už pravidlům pro vydávání svědomí věnovaly pozornost všechny úpravy zemských i městských práv. Již Svatováclavská smlouva ve čtyřech odstavcích stanoví zásady pro přijímání svědků.⁶¹ Stejně tak obsahují příslušné předpisy zřízení zemská z let 1500, 1530, 1549 a 1564.⁶² Tato ustanovení převzal a v nově sepsaných městských právech rozvedl Pavel Kristian z Koldína. Ten také jasně hovoří o důležitosti svědků provyřešení soudní pře: „*Ze všech průvodův přední průvod záleží na svědcích. Neb hlas živý svědkův, viva vox testium, jest hodnější a při právě dostatečnější, nežli ti průvodové, kteřížby na rozličných Instrumentis a jiných věcech záleželi.*“⁶³ Na jeho práci navázal v latinském spise „*Processus juris municipalis Pragensis*“ významný právník a měšťan Nového Města pražského Vít Oftalmius, výkladem tehdy platných předpisů na základě

⁵⁵ Jiří KLABOUC, citované dílo, s. 237 – 239.

⁵⁶ Zikmund WINTER, citované dílo, s. 737. TAKTÉŽ Jiří KLABOUC, citované dílo s. 239.

⁵⁷ AMP, rkp.1060a, f. 40r.

⁵⁸ AMP, rkp.1060a, f. 44v.

⁵⁹ KOLDÍN, článek B XXV.

⁶⁰ Bohumír ROEDL, citované dílo, s. XX.

⁶¹ Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK, *Zřízení zemská Království českého XVI. věku*, Praha 1882, s. 98 – 102.

⁶² Bohumír ROEDL, citované dílo, s. XXI.

⁶³ KOLDÍN, článek B XL.

srovnání Koldínova zákoníku a zřízení zemských.⁶⁴ Nyní již k vlastním svědeckým výpovědím.⁶⁵ Obeslání svědků mohlo začít až po podání žaloby a v případě obviněného muselo dojít k předložení „*exceptia*“. Při nedodržení těchto podmínek hrozila oběma stranám pokuta pět kop grošů českých. Avšak existovaly výjimky umožňující uskutečnit výslech svědků dříve. Koldínův zákoník je v článku B XLII, odstavci IV. přesně vyjmenovává. Bylo to zejména, když panovala obava, že svědek zemře, hrozilo mu uvěznění, měl na dlouhou dobu odcestovat, případně jestliže se chystal na vojnu.

Způsob obeslání byl stejný jako u dalších právních úkonů. Sporná strana purkmistrovi oznámila, koho chce jako svědka předvolat a vyzvala ho pomocí řezané cedule, která musela obsahovat informace o tom, k jakému sporu má vypovídat, kdy a kam se má dostavit a sankci za nesplnění této povinnosti. Jestliže předvolaný ve stanoveném termínu nepřišel, obdržel další výzvu, tzv. „*dúhon*“, tentokrát již bez řezané cedule. Neuposlechl-li ani podruhé mohl být uplatněn uvedený postih. Přísnější nařízení platila, stejně jako při „*nestání v soudu*“, pro neosedlé obyvatele města, zajišťované v šatlavě hned po prvním předvolání. Při svědeckví přespolních bylo nutné složit u písaře svědečné, stanovené na dva groše české za míli a dokud nebylo řádně vyplaceno, neměl příchozí vypovídat. Toto nařízení městských práv bylo bez výjimky dodržováno, jak ukazují knihy svědomí, kde je vždy na konci výpovědi zaznamenáno také uhrazení příslušné částky.⁶⁶ Odmítnutí požadovaného svědeckví povoloval výhradně soud na základě rozumně odůvodněné žádosti. Před tím, než začalo vlastní vydávání svědomí, musely obě strany splnit ještě jednu povinnost, představit si navzájem svědky. Při „*spatření svědků*“ na ně zástupci sporných stran ukazovali prstem, čímž je označovali protistraně, aniž by je jmenovali. Pokud se některá za stran nedostavila, nesměla později vznášet protesty. Naopak výpovědi svědků, kteří nebyli takto „*spatřeni*“, neměly platnost a považovali je za „*pohřbetné*“, což vycházelo z dobového termínu „*byli vedeni straně v hřbet*“. Jak vypadal text řezané cedule, zvoucí k tomuto úřednímu aktu, zachytil podle dobového vzoru Z. Winter: „*Anna N. věděti dává Václavovi N., že k té rozeprí, kterouž s ním má před slavným a mnoho vzácným poctivým právem pánů Star. Měst. Pražského a to některé svědky, lidi neusedlé od pondělka, to jest 13. mart. až do 18. a potom od pondělka po provodní neděli až do soboty po Svatosti na rathouze v kanceláři hořejší jednoho každého dne ráno od východu slunce až do poledne zapisovati dá. Protož vidí-li se Václavovi na jmenované dni takové svědky spatřiti, na jména jich se zeptati, nebo na někoho s plnou mocí k tomu vyslati, toho se při svobodné vůli jeho zůstavuje*“.⁶⁷

Jak vyplývá z citované ukázky, odehrávaly se všechny svrchu psané úkony na radnici. Po nich následovalo přečtení údajů z řezané cedule a složení přísahy, bez níž nemohlo být svědeckví přijato. Tohoto aktu se měli účastnit mimo sporných stran,

⁶⁴ Vít Oftalmius Strakonický z Oskořina se narodil roku 1550. V roce 1576 získal titul bakaláře svobodných umění ve Vídni a od téhož roku byl členem artistické fakulty v Praze a správcem školy u sv. Jiljí na Starém městě. V roce 1579 se usadil na Novém Městě pražském, kde roku 1585 sepsal citovaný spis. Působil v mnoha úřadech, z nichž je třeba jmenovat písařství desetipanského soudu, od roku 1590 funkci císařského rychtáře a v roce 1594 převzal úřad primase Nového Města pražského. Zemřel v letech 1597 – 1598.

Hermenegild JIREČEK, Spisy právnícké o právu Českém v XVI. Století, Vídeň 1883, s. 89 – 97.

⁶⁵ K předvolání svědků a vydávání svědomí: Koldín, odstavce B XL – B LXXXV. Pokud nebude uvedeno jinak vychází text o této problematice z tohoto pramene.

⁶⁶ V knihách svědomí je výpověď přespolních vždy ukončena ustálenou frází jako tomu bylo ve výpovědi Jana Špatenky, podruha z Uhříněvsi: „*dáno mi od chůze III groše české*“. AMP, rkp. 1060a, f. 55v.

⁶⁷ Zikmund WINTER, citované dílo, s. 656 – 657.

svědků a písaře ještě dva konšelé.⁶⁸ Jejich přítomnost není v novoměstských knihách zaznamenána, ale Z. Brátková jí dokládá na základě zápisů z knih staroměstských.⁶⁹

Způsob vykonání přísahy se lišil podle sociálního postavení svědků. Společnou podmínkou pro všechny bylo dostavit se na „štitrobu“ – tj. na lačný žaludek. Šlechtici stáli s dvěma prsty položenými na prsou, měšťané ve stoje zdvihali ruku ke kříži, neosedlí, přesporní a poddaní klečeli na kolenou a pokládali dva prsty na kříž.⁷⁰ Při tom opakovali písařem předříkávaný slib: „*Přisahám Pánu Bohu, všem svatým, v té při, kteráž jest mezi Janem z jedné a Petrem z strany druhé, že to, čehož jsem v pravdě povědom, právě a upřímně povím, pravdy ani pro přízeň ani pro nepřízeň, ani pro kterou jinou věc nezatajím. Tak mi dopomáhej Pán Bůh všemohoucí i všickni svatí*“. Po složení přísahy měl svědek ve zvláštní místnosti vypovědět vše co věděl. Přísežný písař svědectví zapsal, celé ho znovu přečetl a nechtěl-li vypovídající doplnit další údaje, opustil vyhrazený prostor. Pokud se stalo, že si později ještě na něco vzpomněl, musel znovu složit přísahu. Stávalo se, že svědomí bylo přijato přímo v radní světnici za přítomnosti dalších osob, z čehož vznikaly postraní pře.⁷¹

Tento postup se nevztahoval na příslušníky panského a rytířského stavu, kteří mohli v případech, kdy se nejednalo o čest, hrdlo a statky, poslat písemnou výpověď opatřenou vlastní pečeti. Avšak i jejich svědectví muselo obsahovat přísežnou formuli: „*A což tuto svědčím, že jest v pravdě tak, to беру aneb přijímám na svou víru a na svou duši*“. Stejně právo měli i kněží. Ti pokud pečeť nevlastnili, posílali výpověď pod pečeti nadřízeného duchovního úřadu.⁷² Poněkud nejasné je postavení erbovních měšťanů. Koldín ho přesně nevymezuje a v nařízení řešícím tuto situaci se odvolává na užívání erbu. Naproti tomu Z. Winter na základě desk zemských dokládá, že jejich snaha o vyrovnání se příslušníkům vyšších stavů nebyla v tomto směru akceptována.⁷³

Městská práva stanoví také minimální počet svědků, nutných k vedení sporu a vymezuje jejich způsobilost. Podle zásady římského práva „*Vox unius, vox nullius*“ nebylo možné vést při za pomoci jednoho svědka. Přesto se roku 1586 v novoměstských knihách svědomí dva takové případy objevují.⁷⁴ Stejně tak další autoři přinášejí informace o výskytu tohoto jevu porušujícího nařízení městských práv.⁷⁵ Zdá se proto, že městské soudy v praxi na dodržování některých nařízení příliš nedbaly. Naproti tomu byla věnována velká pozornost tomu, kdo a za jakých podmínek může svědčit. Omezení se týkala věku, příbuzenství, zdraví a sociálního postavení. Nemohly svědčit dívky před dosažením 15 let a chlapci před 18 rokem, manželé, sourozenci, rodiče a nezaopatřené děti proti sobě. Dále pak osoby na cti snižené, psychicky a fyzicky postižené a v neposlední řadě také ženy, pro svojí údajnou vrtkavost. Pro ně ale platilo nařízení, že s výjimkou svědčení při kšaftu mohou vypovídat ke všem deliktům. Při posuzování jednotlivých svědků měli přímí účastníci přednost před těmi, kteří se o konkrétní události jen doslechli a samozřejmě osedlí bohatí měšťané požívali větší důvěryhodnosti než neosedlí, podruzi, služebnictvo, tuláci,

⁶⁸ Vít OFTALMIUS Z OSKOŘÍNA (dále jen OFTALMIUS), *Processus juris municipalis Pragensia*, in: Hermenegild JIREČEK, *Spisy právnícké o právu Českém v XVI. století*, Vídeň 1883, s. 94.

⁶⁹ Z. Brátková ve své práci cituje v poznámce 49, na straně 14, zápis ze staroměstské knihy svědomí z let 1592 – 1597, dnes uložené v Archivu hl. m. Prahy, fond Sběrka rukopisů, inv. č. 1061.

⁷⁰ Zikmund WINTER, citované dílo, s. 661.

⁷¹ Srovnej Zikmund WINTER, citované dílo, s. 665.

⁷² OFTALMIUS, s. 94.

⁷³ Zikmund WINTER, citované dílo, s. 660.

⁷⁴ AMP, rkp. 1122, f. 27; rkp. 1060a, f. 21r.

⁷⁵ Zlata BRÁTKOVÁ, citované dílo, s. 15. Bohumír ROEDL, citované dílo, s. XXVII.

žebráci a další osoby z okraje spektra městského společenství.

Pokud tedy byly splněny všechny kroky nutné k podání žaloby, dodrženy formality potřebné k přijetí svědeckých výpovědí a sporné strany mezi tím vše nevyřešily smírem, následovalo soudní řízení. To se vzhledem k charakteru kriminálních deliktů objevujících se v knihách svědomí odehrávalo buď před rychtářským nebo „obyčejným“ konšelským soudem.⁷⁶ První ze jmenovaných řešil menší dluhy do 20 kop grošů míšeňských, nářky poctivosti, zhanění, pouliční výtržnosti a drobnější incidenty spojené s fyzickým napadením. Názornou ukázkou agendy tohoto soudu přináší opět Z. Winter, který podle registra pražského rychtáře z roku 1511 hovoří o třiceti případech menších dluhů, deseti nářících cti a čtyřech dalších sporech o drobný majetek, jako například části oblečení. Avšak zdá se, že objem případů řešených rychtářem v průběhu doby výrazně narůstal. O sto let později už byl více jak desetinásobný.⁷⁷ Konšelský soud s purkmistrem v čele zasedal, stejně jako rychtářský, každodenně. Řešil běžnou soudní agendu, jakou představovaly hlavně větší majetkové spory, dluhy a vážnější incidenty s následným zraněním.

Na začátku soudního řízení byl nejdříve zopakován předmět sporu, po čemž strany žádaly o publikování svědectví. Ještě před samotným čtením výpovědí mohly vznést námitky proti navrhovaným svědkům s tím, že jej „nařikají“ nebo „zhajují“. Jestliže se tak stalo, došlo k přerušování hlavního sporu a začala postranní (interlokutorní) pře o neuznání svědků, eventuelně pro nařčení z křivopřísežnictví. Méně závažná obvinění bývala rozšířeným způsobem, jak celý spor zdržovat a oddalovat vynesení rozsudku, a to i na poměrně dlouhou dobu. Avšak v druhém případě šlo o velmi závažné provinění, kdy hrozil hrdelní trest. Jedno z nařízení městských práv přímo říká: „Svědék, kterýžby falešné svědectví vydal, aneb proti prvotnímu svému svědomí jiného něco odporného svědčil, v pokutu hrdla ztracení upadá, a jazyk teylem jemu vytažen bud“⁷⁸. Nicméně k obvinění z křivopřísežnictví před městským soudem stačila i nepozornost vedoucí ke špatné formulaci svědectví, jak dokazuje případ Jiříka Hrdého z Benátek nad Jizerou, jenž roku 1564 nejdříve vypověděl, že obviněná Lidmila sporný statek „vylhala“ a podruhé použil termínu „pokradla“, což pro něj mohlo mít z dnešního pohledu nepřiměřené následky. Nejspíš proto soudci umožňovali nápravu celé situace složením očištné přísahy a pražský apelační soud uznal obě svědectví za právoplatná. Jestliže nařčený svědek odmítl přísahu složit a uprchl, prohlásili ho konšel za psance a vydali poškozené straně otevřený list, na jehož základě mohl být pronásledován.⁷⁹

Soudní řízení pokračovalo publikací všech svědeckých výpovědí, po níž se mohli konšelé rozhodnout, zda vynesou ihned rozsudek nebo jestli požádají o právní radu nadřízenou instancí, kterou byl od roku 1548 apelační soud v Praze. Jestliže se tak stalo, došlo k odročení celého případu a odeslání všech písemností k posouzení.⁸⁰

⁷⁶ K diferenciaci městských soudů podrobněji: Jiří KLABOUCH, citovaná práce s. 217 - 236. Taktéž OFTALMIUS, s. 89.

⁷⁷ Z. WINTER, citované dílo s. 28 - 29.

⁷⁸ KOLDÍN, článek B LXXV.

⁷⁹ Z. WINTER, citované dílo, s. 670.

⁸⁰ Apelační soud byl zřízen jako odvolací pro česká města, která se zúčastnila prvního stavovského povstání v letech 1547 - 1548. Přestože to bylo narušení městské autonomie, šlo o první soud, který

V průběhu porady soudu museli všichni přítomní opustit soudní síň a konšelé se usnášeli tzv. „*potazem*“, při němž purkmistr vyzval přísedící k vyjádření. Rozsudek nebo nález určila nadpoloviční většina hlasů.⁸¹ Následovalo sepsání konceptu a po jeho schválení jej písař zaznamenal do radního manuálu. Teprve potom mohly sporné strany opět vstoupit do sálu a vyslechnout ortel.⁸²

Proti rozsudku bylo možné podat odvolání k již zmiňovanému apelačnímu soudu. Jeho agenda je poměrně podrobně zachycena v ordálních manuálech, které jsou uloženy v Národním archivu.⁸³ Ty ukazují na časté využití nejen možnosti odvolání, ale obsahují také řadu žádostí o právní poradou konšelů, kteří si nevěděli rady se sporem řešeným v jejich městě. Zajímavý rozbor této korespondence mezi soudem a poděbradskou městskou radou přinesla Lenka Kreuzová ve své diplomové práci.⁸⁴

Nedílnou součástí každého soudního procesu byl i trest. Raně novověká společnost jich znala a využívala širokou škálu. Měly v ní nezastupitelné místo jak pokuty za lehčí prohřešky, tak i tresty mrzačící a hrdelní. Jejich podrobnějšímu popisu se budou věnovat kapitoly o trestné činnosti na Novém Městě pražském. Avšak vzhledem k charakteru deliktů vyskytujících se v knihách svědomí, bude tento rozbor zaměřen zejména na mírnější formy postihu odsouzených.

3. 3. Městská vězení

Přestože zařazení popisu životních podmínek delikventů v městském vězení na konec celé kapitoly neodpovídá dobové praxi, kdy bylo šatlavy využíváno spíše jako zajišťovací vazby před vlastním soudním řízením, je z dnešního pohledu logickým završením snahy o dopadení a potrestání provinilce. Proto je pro přehlednost celé práce přínosnější dodržet hledisko současného chápání celé problematiky.

Ve středověkých a raně novověkých městech ještě neexistovaly věznice tak, jak je známe dnes a o osudu provinilce rozhodovala nejen závažnost spáchaného deliktu, ale také příslušnost k určité sociální vrstvě obyvatelstva. Nejmírnější bývalo tzv. „*horní vězení*“, zvané podle místních zvyklostí také jako „*přednice, stuba, horní světnice, měšťanské vězení, rathouzní vězení, přední šatlava*“ a na Moravě „*šerhovna*“. To se nacházelo buď přímo na radnici nebo v městských věžích.⁸⁵ Pro představu o jeho umístění a podobě je vhodný popis z jihočeského Tábora: „*Ze světnice totiž, kde rychtář sedával a hospodář rathouzní bydlel ... v levé boční zdi jsou zazděná dvířka; tudý po několika schodech přišlo se do místnosti ... a zde jsme v hořejším vězení. Jest to malý*

byl založen na zásadách římského práva, čímž přispěl k rozvoji soudnictví v českých zemích. Skládal se z prezidenta a 13 radů, z nichž byli dva páni, tři rytíři, čtyři pražští měšťané a poprvé také čtyři doktoři práv. Soud zasedal pravidelně v pondělí, úterý, čtvrtek a pátek, takže členství v něm se stalo stálým povoláním.

Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan DOBEŠ – Jan JANÁK, *Dějiny správy v českých zemích*, Praha 2005, s. 99.

⁸¹ Rozdíl mezi rozsudkem a nálezem specifikují Koldínova městská práva. Rozsudek vycházel z psaného práva nebo ze zvyklostí práva obyčejového. Naproti tomu nálezem bylo označováno rozhodnutí, které nemělo zmiňovaný podklad a jednalo se tak o právo nově nalezené. KOLDÍN, článek B LXXXVI.

⁸² Zikmund WINTER, citované dílo, s. 677 – 678.

⁸³ Národní archiv, f. Apelační soud, ordální manuály 1585 – 1588, i. č. 122.

⁸⁴ Lenka KREUZOVÁ, *Agenda městského soudu v Poděbradech v době předbělohorské ve světle knih čistopisů a ordálních manuálů apelačního soudu v Praze (1548 – 1618)*, diplomová práce na Ústavu českých dějin FF UK v Praze, 2005.

⁸⁵ Zikmund WINTER, citované dílo, s. 834.

sklípek s kamenným pažením dveří a se všemi příznaky vězení ...“.⁸⁶ Vzhledem k jeho určení pro nejbohatší měšťany je možné hovořit o určitém pohodlí. K vybavení patřil stůl, židle, lavice a zejména je nutné zmínit kamna, představující důležitý doplněk, obzvláště proto, že tužší vězení se nevytápěla ani při největších mrazech. V některých městech šatlavní hospodář „předníci“ z hygienických důvodů vykuřoval.

Těžší vězení představovala šatlava, zvaná též „zadní světnice, zadnice, dolní světnice, dolní vězení“, určená ostatním obyvatelům města. Zde už byly výrazně horší poměry spojené s větším počtem vězňených, zimou a v podstatě neexistujícím hygienickým zařízením. Nejnebezpečnější zločince pak umísťovali do podzemních prostor pod radnicí nebo ve sklepích biřicova domku. Pro nejtvrďší z nich, kam spouštěli delikventa po provaze otvorem ve stropě, se vžil název „kabát“. Ten byl opravdovým postrachem všech delikventů a dlouhodobější přežití v jeho prostorách bylo téměř nemožné.⁸⁷

Avšak ne vždy bývalo toto jinak obvyklé rozdělení městských vězení dodržováno. Příkladem je Beroun, kde v důsledku zničení biřicova domku na počátku třicetileté války, přestěhovali šatlavu do zadního traktu radnice a tím jí spojili s měšťanským vězením, čímž bezpochyby zlepšili podmínky jejich dosavadních obyvatel a snad jen kvůli nedostatku pramenů chybí jakékoliv zmínky o podzemním žaláři pro nejtěžší zločince. Na druhou stranu se zachoval podrobný popis zdejšího vězení z první třetiny 17. století. Od zbytku radnice ho oddělovala zamykatelná mříž a skládalo se ze staré světnice, určené pro pobyt delikventů, síně, kuchyně a komory užívané na uskladnění zostřujících nástrojů (klády, pouta, řetězy apod.). K vybavení patřil stůl uprostřed místnosti, postele pro nejbohatší vězně a lavice zapuštěné ve zdi pro ostatní. Delikventi, na něž lavice nezbyla, uléhali přímo na zem. Ze síně se vstupovalo na nejméně chráněnou část vězení – pavlač s prevétem, což představovalo velké riziko, zejména protože se odtud vězeň mohl dostat na městské hradby.⁸⁸ Při porovnání se situací v Táboře je nápadný rozdíl v umístění a tvrdosti „horního vězení“ v obou městech, přičemž berounské se zdá být daleko mírnější. To svědčí o velké autonomii městských rad, kterým do určování podmínek života ve vězení nikdo nezasahoval a záleželo na místních zvyklostech. Přesto se již v Koldínových právech objevuje předpis, který se alespoň snaží upravit maximální možnou délku věznění bez podání žaloby na tři dny.⁸⁹ Na dodržování lhůty měla dohlížet komise složená ze dvou konšelů, jenž měli každý pátek provést kontrolu vězení.⁹⁰ Vzhledem k tomu, že se podobná nařízení často opakovala se zdá, že na ně nebylo příliš dbáno a protahování pobytu zadrženého v šatlavě stále patřilo k oblíbeným prostředkům jak znepříjemnit jeho situaci.

Jak tedy vypadal život tehdejšího vězně a provoz městské šatlavy? Z předešlého textu je zřejmé, že záleželo na tom, z jakého prostředí pocházel, co spáchal a zejména jaký měl majetek. V měšťanském vězení a částečně také v šatlavě si mohl zadržený zpříjemnit podmínky tím, že si nechal od rodiny či známých donést peřiny, lůžkoviny, jídlo a pití nebo se domluvit na stravování s rychtářem, jako správcem

⁸⁶ Karel THIR, *Staré domy a rodiny tábořské I. díl*, Tábor 1920, s. 31.

⁸⁷ Zikmund WINTER, citované dílo, s. 834 – 386.

⁸⁸ Eva PROCHÁZKOVÁ, *Postavení delikventa a vězeňská praxe v raně novověkém Berouně*, in: *Středočeský sborník historický* 20, Praha 1994, s. 77.

⁸⁹ KOLDÍN, článek T XII.

⁹⁰ KOLDÍN, článek A XXXIV.

šatlavy a platit za něj penězi. V roce 1572 vybíral mělnický rychtář za stravu pět bílých grošů denně, což bylo neúměrné oproti jiným městům, kde se platila zhruba polovina, to je pět grošů míšeňských. Přesto nebyvala kvalita jídla zajišťovaného rychtářem na vysoké úrovni. Mezi stinné stránky tehdejšího vězeňství patřila také velmi rozšířená konzumace alkoholu. Šatlavní hospodář, který býval mnohdy sám kárán za přílišnou opilost, ho vězňům obstarával nebo si rychtář zřídil v šatlavě výnosný šenk, což se stalo například v Kutné Hoře. Ani návštěvy nebyly nijak omezovány a nechybí zprávy o intimních stycích přímo v prostorách vězení, a to nejen mezi manželským páry. Už tak dost složitou situaci komplikovali ještě blázni, kteří byli v případě nebezpečnosti pro své okolí také uvězněni.

Opačný problém nastal, pokud neměl delikvent peníze ani příbuzné, kteří by jej živili. V takovém případě měl náklady hradit ten, kdo nechal zadrženého uvěznit. Protože k tomu málo kdy došlo a městské rady vězně odmítaly stravovat na náklady města, museli být tito nešťastníci vyváděni v poutech ven, aby si na jídlo vyžebrali, případně za ně chodila žebrotou manželka biřice. Dalším možným způsobem obživy bylo zavěšování pytlíků z okna. Do nich měšťané dávali potraviny a někdy dokonce i peníze. Šikovnější vězni mohli provozovat své řemeslo a z výdělků si platit stravu.⁹¹

Daleko tvrdší podmínky byly v nejtěžším podzemním vězení, odkud mnohokrát vytáhli vězně ve velmi špatném zdravotním stavu v důsledku špatných hygienických podmínek, temnoty, chladu a naprostého nedostatku jídla. Z. Winter k tomuto problému cituje slova příbramského rychtáře Šimona, zaznamenané do knihy komorního soudu roku 1533: „*Pan Jan z Vitenče kázal Melichara Greffa, stříbrapaliče, do kabátu vsaditi. Když tam seděl. Tehdy smradem nemohl zůstat, i žádal, aby z kabátu byl nahoru vypuštěn, tehdy kázal pán, aby byl puštěn, a když byl již nahoře nad kabátem. Tehdy vomdlíval, a když sme ho mezi dvíře vyvedli, žádal, abychme mu poslali pro kněze.*“⁹²

Samostatný problém představovalo hromadné věznění spolupachatelů trestných činů, mladistvých s dospělými a mužů se ženami dohromady. Nejenže docházelo k domluvám jak přelstít soud, výměně zkušeností, plánování dalších zločinů, ale také k mnoha sexuálním deliktům.⁹³ O tom, k jakým prohřeškům docházelo, svědčí naturalistická výpověď Marie Magisterové z Českých Budějovic, vězněné v roce 1593 v Českém Krumlově: „*Bude teď v sobotu příští nejprv osm neděl, jak jsem v Krumlově z vězení, v kterém jsem několik neděl seděla vyproštěna. V tom pak času vězení mého Mathes Nožíř také v témž vězení byl a proti mě se tak hanebně choval. Hanbu svou vytáhl a mě jí vokazoval. Též rukou hanbu svou v nohavicích zmítajíc, jí v ruce nesl, a proti mě netoliko samý, ale proti jinejm lidem v ruce, kteříž v témž vězení seděli, jako hovado nerozumné skučel.*“⁹⁴ V tomto případě ale překvapivě došlo k přemístění provinilce do těžšího vězení ve sklepě radnice, přestože to nebyvalo obvyklé. Situace byla o to horší, že ženy, jimž se neměl kdo postarat o děti, byly vězněny v těchto k výchově nevhodných podmínkách společně se svými potomky. Částečné vyřešení problému s diferenciací vězňů přineslo až založení první státní, dnes již neexistující, Svatováclavské trestnice v Praze na Zderaze roku 1823.⁹⁵

⁹¹ Zikmund WINTER, citované dílo, s. 835 – 840.

⁹² Zikmund WINTER, citované dílo, s. 846.

⁹³ Jiří KLABOUCH, citované dílo, s. 376.

⁹⁴ Státní okresní archiv Český Krumlov, Archiv města Český Krumlov, f. K – 1, Purkmistrovský úřad Český Krumlov 1347 – 1791 /1883/, kart. č. 263, inv. č. 2834.

⁹⁵ Aleš KÝR, *Památník Pankrác*, Praha 1999, s. 17.

K vězení patří také pokusy o útěk. S ohledem na to, že šatlavy byly většinou ve špatném technickém stavu a na popsany způsob jeho zajištění, docházelo k těmto událostem velmi často. Již zmíněný popis berounské šatlavy přináší také informaci o velké díře v krovu, kterou se mohl protáhnout dospělý muž. O dvě stě let později nebyla situace o mnoho lepší a v roce 1772 se z vězení v Trutnově „vylámali“ tři penězokazci.⁹⁶ Ještě roku 1832 se slavnému Václavovi Babinskému podařilo uprchnout tak, že v noci 27. května odsadil kamna a vylomil mříže z okna.⁹⁷ Na větší zabezpečení věznic začal být kladen důraz až v průběhu 19. století. Pokud došlo k útěku vězně, byl za něj odpovědný rychtář jako správce vězení a nadřízený šatlavního hospodáře, který měl také ihned zahájit pronásledování. Současně s tím uhradil pokutu 30 kop grošů.⁹⁸ Včasný začátek pátrání po uprchlíkovi nebyval obzvláště v menších městech pravidlem, protože mezi zadrženým a rychtářem mohli být příbuzenské či jiné vazby. Pokud tedy šlo například o odsouzeného k smrti, mohlo se stát, že se rychtář pokusil zdržením celé akce poskytnout delikventovi patřičný náskok, jak naznačují například okolnosti útěku Matěje Vojty, jenž se v roce 1626 pokusil uprchnout z berounského vězení.⁹⁹

Na závěr kapitoly ještě několik slov o vzniku názvů jednotlivých vězení, které se vžily a byly mezi obyvateli měst běžně používány. Některá nejspíše převzala jméno prvního vězněného. Mezi ně patří „Polévka“ a „Jelito“ na Novém Městě pražském. Další mohly vycházet z povahy žalářníka nebo z charakteristických rysů, jimiž se proslavila. V pramenech se objevují například pražský „Čertův sklep“ nebo kolínský „Dusík“. Přízviska budí dojem bližšího domácího vztahu obyvatel města k těmto místům, přestože je to v případě šatlavy přinejmenším podivné. Nicméně pro toto tvrzení lze v pramenech těžko nalézt nějaké doklady.

Tolik ke stručnému vylíčení postupu, jímž byla v raně novověkých městech řešena kriminalita od spáchání deliktu až po jeho potrestání. Dále již přímo k událostem, které se odehrály na Novém Městě pražském v roce 1586.

4. Výpovědi v novoměstských knihách svědomí

Prvním jevem, zkoumaným v novoměstských knihách svědomí, byly dny přijímání svědectví a počty svědků předvolaných k jednotlivým sporům. Nejprve je třeba vymezit celkový počet pracovních dnů v roce. Ten se z důvodu velkého množství církevních svátků výrazně lišil od dnešní doby. Za základ pro výpočet lze považovat 52 nedělí a přibližně 40 svátků respektovaných utrakvisty.¹⁰⁰ Výsledek činí 90 – 100 dní, ve kterých se nepracovalo. Zůstává tedy 260 – 270 dní „úředních“, kdy mohl písař přijímat svědecké výpovědi.¹⁰¹ Na Novém Městě pražském je v roce 1586 zapisoval pětadesátkrát, což byl průměrně každý čtvrtý pracovní den. K tomuto výsledku se nabízí srovnání s několika královskými městy, kde jsou známé

⁹⁶ Antonín JUST – Karel HYBNER, *Trutnov známý, neznámý*, Trutnov 1991, s. 147.

⁹⁷ Státní okresní archiv Hradec Králové, f. Archiv města Nový Bydžov, inv. č. 1852, k. 60.

⁹⁸ BRIKČÍ, kapitola XXXII., odstavec IX.

⁹⁹ Eva PROCHÁZKOVÁ, *Postavení delikventa a vězeňská praxe v raně novověkém Berouně*, in: *Středočeský sborník historický* 20, Praha 1994, s. 74 - 75.

¹⁰⁰ Katolický kalendář obsahoval téměř dvojnásobný počet církevních svátků, ale vzhledem k menšinovému postavení katolického obyvatelstva v Čechách druhé poloviny 16. st., je objektivnější vycházet ze zmiňovaného utrakvistického kalendáře.

¹⁰¹ Josef MACEK, *Jağellonský věk v Čechách I.*, Praha 1992, s. 35.

výsledky bádání, a to Staré Město pražské, Malá Strana, Louny, Žatec a Rokycany.¹⁰²

Nové Město, Staré Město a Žatec se řadí mezi města s největším počtem dní, v nichž se svědomí přijímala. Nejčastěji zapisovali svědecké výpovědi na Starém Městě mezi léty 1592 (72 dní) a 1594 (88 dní). Pro srovnání, roku 1594 to byl průměrně každý třetí pracovní den. Louny a Rokycany výrazně zaostávají, což vychází zejména z velikosti jednotlivých aglomerací. Svůj díl má také důležitost jejich postavení v Českém království. V pražských městech, která měla vždy největší hustotu obyvatelstva, se stalo více kriminálních deliktů, než v méně významných Rokycanech, kde roku 1586 vypovídali svědci pouze jedenáctkrát.

Navazující otázkou je zjištění dnů v týdnu, kdy byla nejčastěji přijímána svědectví. V roce 1586 svědci nejčastěji vypovídali v úterý (17x), následovalo pondělí (14x), pátek (13x), středa (8x), čtvrtek (9x) a nejméně frekventovaná sobota (4x). Je patrné, že výpovědi jsou téměř rovnoměrně rozloženy do všech dnů v týdnu s výjimkou soboty. Srovnání nabízí opět analýza knih svědomí Starého Města pražského a Malé Strany z let 1592 – 1594, na jejímž základě Z. Brátková uvádí pátek jako den, který měl výsadní postavení. Dokládá to fakt, že byl nejčastějším dnem přijímání svědectví na Starém Městě v letech 1592 a 1594 a v letech 1593 a 1594 na Malé Straně.¹⁰³ Také v Žatci existoval podobný úzus. Většinou šlo o středu nebo sobotu.¹⁰⁴ Je pravděpodobné, že pokud si městské rady určovaly nějaké „úřední dny“, vycházely pouze z místních zvyklostí a všeobecně respektovaná nařízení, jak je známe dnes, neexistovala. Zvláštní význam pátku, nebo jiného dne v týdnu, pro přijímání svědectví na Novém městě pražském, tedy nelze prokázat.

Stejně nejasnosti jsou při určení denní doby, ve které byli svědkové na radnici předvoláváni. Novoměstské knihy svědomí o konkrétním čase zápisu výpovědi nehovoří. Avšak dobové mínění, vztahující se zejména k soudnímu řízení, považovalo za nejvhodnější dopoledne. Z. Winter ho dokládá následujícím výrokem: „*Všeliká ctnost lépe a užitečněji času ranního nežli od večera řídí se, z té příčiny za slušné uznáváme, aby soudové obecní více po poledni držáni nebyli, ale před polednem*“.¹⁰⁵ Všeobecnou platnost této zásady dokazují také zápisy z knih svědomí Žatce a Loun, ve kterých jsou zaznamenány dva časové údaje o přijímání svědectví. Jednou mezi osmou a devátou hodinou ráno, podruhé pak v půl desáté.¹⁰⁶ Proto lze předpokládat, že i v dalších městech dávali při výkonu úředních povinností přednost dopoledním hodinám.

5. Analýza svědků vystupujících v knihách svědomí

Při studiu pramenů vztahujících se k dějinám kriminality není možné přehlédnout nejdůležitější skupinu osob, která z nich přímou řečí promlouvá k badateli. Přes propast několika století tak přináší vhled do každodenních radostí i starostí, jimiž byl naplněn život obyvatel raně novověkého města. Jsou to samozřejmě

¹⁰² Výsledky bádání Z. Brátkové a H. Hrachové porovnává se situací v Žatci a Lounech B. Roedl ve své práci. Bohumír ROEDL, citované dílo, s. xxv– xxvii.

¹⁰³ Z. BRÁTKOVÁ, citované dílo, s. 17.

¹⁰⁴ Bohumír ROEDL, *Knihy svědomí Žatce a Loun jako pramen k dějinám městského soudnictví před Bílou horou*, in: *Folia historica Bohemica* 7, Praha 1984, s. 258.

¹⁰⁵ Zikmund WINTER, citované dílo, s. 636. TAKTÉŽ Zlata BRÁTKOVÁ, citované dílo s. 17, poznámka 60.

¹⁰⁶ viz. poznámka 102.

svědci předvolaní k podání výpovědi. Ze zmiňovaných důvodů si zaslouží, aby jim byla věnována náležitá pozornost i přes to, že vzhledem k tématu práce jsou získané údaje spíše doplňkového charakteru. Jak tedy s reprezentativní skupinou obyvatel Nového Města pražského dále nakládat a jaké otázky nám její rozbor může zodpovědět?

Nejdříve krátké shrnutí statistických údajů o množství svědků předvolaných k jednotlivým sporům. Obecně lze říci, že větší počet svědeckví byl u majetkoprávních pří, ať už šlo o dědické záležitosti nebo o dluhy. Nejvíce svědků, celkem 55, hovořilo k rozsáhlému sporu Jana Kutý, který dlužil Kateřině Smiřické z Házmburka za „*nějakej vomastek*“. Ta následně požadovala uhrazení peněz po jeho ručitelích.¹⁰⁷ Druhým sporem, výrazně převyšujícím průměrné počty předvolaných osob, je dědická pře mezi Dorotou Poříčskou a Kateřinou Sedlákovou, ve které svědčilo 39 předvolaných.¹⁰⁸ Z dalších dříve jmenovaných měst tato vysoká čísla předstihují pouze Rokycany, kde v dědickém sporu vypovídalo 56 svědků.

Celkem na Novém Městě pražském roku 1586 vypovídalo 410 svědků k 57 sporům, což je průměrně 7,2 svědků na jednu pří. Zajímavé je srovnání s výsledky dalších badatelů, které se velmi přibližují ke zjištěnému číslu. V Žatci (v letech 1580 – 1587) je to 6,4 svědků na jeden případ a v Rokycanech (v letech 1575 – 1600) dokonce 7,3 svědků.¹⁰⁹ Přesto mohou být tato zjištění zavádějící, jelikož jde o závěry vyvozené z delších časových úseků, než jakým je zkoumaný rok 1586.

5. 1. Rozdělení svědků podle pohlaví

Vzhledem k tomu, že výpovědi byly zapisovány do dvou knih souběžně, bude k dalšímu srovnávání používán vždy výsledný součet všech svědeckví přijatých v roce 1586. Procentuální rozdělení podle jednotlivých rukopisů je přehledně zpracováno v tabule č. 1. Celkový počet svědků byl tedy 410, z toho 206 žen (50,2%) a 204 mužů (49,8%). Výsledek je poměrně překvapivý při srovnání se situací v dalších městech.¹¹⁰ Nové Město pražské je jediné, které v 80. a 90. letech 16. století přesahuje 50% účast žen při výpovědích, i když jen o nepatrné množství. Nejbližší je Žatec, kde v roce 1584 vypovídalo 46% žen, což se neobešlo bez náležité reakce mužské části obyvatel. V žatecké knize svědomí je zaznamenán výrok jistého Havla Hány: „*V jiných městech panují synové, a v tomto městě dcery*“.¹¹¹ K padesátiprocentní hranici se roku 1594 přiblížila také Malá Strana s 45% vypovídajících žen.

V dalších letech se ve zmiňovaných městech pohybuje podíl žen mezi 20 a 30%. V širším časovém horizontu tak tvoří zhruba jednu třetinu svědků. Pokud vezmeme v úvahu jejich postavení v raně novověké společnosti, dokreslené ještě výrokem ze Žatce a nařízením městských práv, která hovoří o vrtkavosti ženské povahy, jeví se situace na Novém Městě přinejmenším jako neobvyklá.¹¹²

¹⁰⁷ AMP, rkp. 1060a, f. 40r – 40v, 42v – 43r, 44r, 47r – 47v, 49r, 56r – 57r, 77r – 77v.

¹⁰⁸ AMP, rkp. 1060a, f. 23r – 31v.

¹⁰⁹ Bohumír ROEDL, *Svědeckví z morového času*, Praha 2003, s. XVIII.

¹¹⁰ Srovnání bylo prováděno s výsledky zpracovaných měst, stejně jako v předešlé kapitole. Viz. pozn.100.

¹¹¹ Bohumír ROEDL, citované dílo, s. xxvii.

¹¹² K postavení ženy v raném novověku: Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v ranném novověku I.*, Praha 1999, s. 41 a n.

Svědci podle pohlaví	kniha 1060a		kniha 1122		celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%
muži	141	50,4	63	48,5	204	49,8
ženy	139	49,6	67	51,5	206	50,2
celkem	280		130		410	

Tab. č. 1. Rozdělení svědků podle pohlaví

5. 2. Charakteristika sociální skladby svědků

Před přísežným písařem vypovídala pestrá směsice městského obyvatelstva. Přestože by zajisté bylo zajímavé vytvořit ucelený přehled o původu a povolání všech osob vystupujících v knihách svědomí, naráží tato snaha na nepřekonatelnou překážku neúplnosti informací zaznamenaných u jednotlivých výpovědí. S ohledem na tuto skutečnost je výsledek analýzy určen jen k vytvoření základní představy o sociální skladbě městského obyvatelstva.

Snadno identifikovatelní jsou úředníci samosprávy, u kterých je vždy zaznamenáno jejich postavení. Tak k případu domácího násilí vypovídal Jan Žlutický, vykonávající v roce 1586 funkci písaře úřadu rychtářského.¹¹³ Stejně tak erbovní měšťané, jejichž predikát byl u jejich jména zaznamenán, tvoří snadno zařaditelnou skupinu svědků, což usnadňuje ještě fakt, že často zastávali významné posty v čele městské obce.

Větší obtíže se vyskytují u dalších obyvatel města ze všech jeho vrstev. Pokud bylo povolání osoby uvedeno za jménem, je situace vcelku jasná. Není pochyb o tom, čím se živil „Jan Krejzl řezník“.¹¹⁴ Avšak v případech, kdy nelze s určitostí tvrdit, jestli jde o příjmení nebo specifikaci řemesla, nezbyvá než hledat odpověď přímo v textu výpovědi. Ale ani to není vždy úspěšné. Proto je podíl blíže neidentifikovatelných svědků velký. Tato skupina zahrnuje 183 osob, což je 44,6% všech vypovídajících. Vzhledem k téměř přesnému rozdělení svědků na dvě poloviny se nabízí poněkud zavádějící myšlenka vynásobit výsledek analýzy číslem dvě. Přestože by výsledek mohl přinést představu o sociální struktuře celé skupiny, hrozí bez dalšího upřesnění, podloženého pramenným výzkumem, ještě větší nepřesnosti.

Nyní k vlastnímu rozdělení do sociálních skupin. Jako základ bylo použito schéma vytvořené Z. Brátkovou, modifikované tak, aby lépe vyhovovalo poměrům panujícím na Novém Městě pražském.¹¹⁵ Došlo k vypuštění kategorie osob sloužících ve dvorských službách, která nemá ve zkoumané části Prahy opodstatnění. Naopak se objevují nové kategorie, jež jsou snahou o přesnější rozvrstvení městského obyvatelstva v druhé polovině 16. století. Přesto jsou jejich hranice poněkud rozostřené a mohou se navzájem překrývat.

Nejpočetnější zastoupení mezi svědky mají příslušníci „střední vrstvy“. Představují 28,5% ze všech vypovídajících, to je 117 osob. Převažují v ní řemeslníci spolu se svými rodinnými příslušníky. Součástí této sociální skupiny jsou i obyvatelé města s povoláním, jenž nelze označit jako řemeslo, ale nacházeli se na stejném stupni

¹¹³ AMP, rkp. 1060a, f. 37.

¹¹⁴ AMP, rkp. 1060a, f. 17v.

¹¹⁵ Zlatá BRÁTKOVÁ, citované dílo, s. 26 – 30.

společenské hierarchie. K nim patří například šenkýři a porodní báby. Představitelé první z obou jmenovaných profesí také vypovídali nejčastěji, celkem se v zápisech objevují sedmkrát. Důvodem je právě charakter jimi vykonávané práce. Často se stávali přímými svědky sporů, jejichž důsledkem bývaly rozličné urážky, nezřídka vedoucí až k násilnému řešení celé situace.

Tím se ovšem Nové Město liší od ostatních částí Prahy, kde mezi nejfrekventovanější svědky patří řezníci, jako představitelé jednoho z nejrozšířenějších cechů. Hojně zastoupeni jsou pekaři a krejčí, což koresponduje se situací v jiných městech.¹¹⁶ Následují představitelé více či méně obvyklých řemesel, ať už to byli truhláři nebo naopak dnes téměř zapomenutí šmukýři a šmejdíři. Pro vytvoření ucelené představy o této skupině novoměstských obyvatel slouží dále uvedený přehled zástupců jednotlivých povolání, seřazený podle počtu výpovědí:

7x	šenkýř
6x	pekař
5x	krejčí, kožišník
4x	vinař, řezník, hrnčíř, truhlář
3x	porodní bába, koželuh, mlynář, bečvář
2x	sladovnick, hokyně, koláčník, plavec, tesař, barvíř koží
1x	kupec, lazebnice, nádeník, jirchář, hřebenářka, šmukýř, malíř, šmejdíř, kovář, zámečnick, provazník, zlatník, pivovarský mistr, forman, trubač, mečíř, dlaždič, soustružnice

Tab. č. 2 Přehled vypovídajících podle profesí

Do střední vrstvy obyvatel města patřili ještě „*podruzi*“. Mezi svědky jsou zastoupeni 21 vypovídajícími (5,1%). Dosavadní literatura je specifikuje jako méně majetné obyvatele města, kteří si od „*hospodáře*“ (majitel domu) pronajímali byt.¹¹⁷ Na základě studia výpovědí zapsaných v knihách svědomí se zdá, že i v postavení těchto nájemců byly nezanedbatelné rozdíly a nelze hovořit o jasně vymezené skupině. Většina z nich bezpochyby patřila mezi drobné řemeslníky s minimální vazbou na majitele domu.¹¹⁸ Avšak u některých je situace jiná. Z jejich výpovědí je patrná určitá podřízenost „*hospodáři*“ či jeho ženě. Ti se pak svým postavením blížili spíše k čeledi, ale měli přece jen o něco lepší podmínky, jelikož platili pravidelný nájem.¹¹⁹

Druhá nejpočetnější skupina je poněkud nepřesně nazvaná „*patriciát*“. Označení

¹¹⁶ Zlatá BRÁTKOVÁ, citované dílo, s. 27.

¹¹⁷ František HOFFMAN, citované dílo, s. 218.

¹¹⁸ Někteří podruzi dávali svým pronajímatelům důrazně najevo, že placení nájemného je jedinou povinností, kterou mají k majiteli domu a jasně vymezovali svá práva. Tak postupoval i Jan Hradecký, který měl pronajatý byt a obchod v domě Anny Poklopečké. Její manžel se s argumentem, že on je „pán domu“ snažil v podnapilém stavu přespat ve zmiňovaném obchodě, odkud byl následně vykázán se slovy: „*Matouši tobě nenáleží tu choditi, co sem já sobě najal*“. Přestože nevítaný návštěvník nejdříve protestoval slovy: „*co tobě poto[m] zobáku, udělal-li sem jakou škodu zaplatímť*“, nakonec odešel. AMP, rkp. 1060a, f. 56r,v.

¹¹⁹ V takové situaci se nacházela také Markéta Špačková, kterou majitelka domu Kateřina Šebková pravidelně využívala k pomocným pracím v domácnosti. O tom, jak vše probíhalo jasně hovoří výpověď podruhyň: „*... ležela sem s svým manželem a Kateřina Šebková zavolala na mne ráno, Špačková pod se mnou na dříví i šla sem s ní ...*“

AMP, rkp. 1122, f. 51v.

bylo použito z důvodu neexistujícího vhodnějšího termínu s vědomím, že vystihuje spíše nejbohatší obyvatelé středověkého města.¹²⁰ V tomto případě zahrnuje městskou elitu, mezi níž lze počítat úředníky samosprávy, univerzitní vzdělance a nejbohatší řemeslníky. Mnozí z nich byli také vlastníky erbu, nicméně příslušníci šlechtického stavu mezi svědky zachyceni nejsou. V knihách svědomí vypovídá 32 svědků (7,8%), patřících k tehdejší společenské špičce.

Jak již bylo řečeno, při snaze blíže určit a správně zařadit svědky, bylo několikrát nutné hledat odpověď přímo v textu výpovědi. Přestože u nejvyšších vrstev městského obyvatelstva se tak nedělo příliš často, existovaly výjimky. Příkladem je Václav Přehýšovský z Přehýšova. Ten ve svém svědectví prokazuje schopnost používat latinu v běžném rozhovoru a zároveň dokládá přátelské vztahy s univerzitně vzdělanými intelektuály. V následující citaci popisuje nehodu, která se přihodila doktorovi Christiánovi Bortovi: „...potom chtěje ode mne jíti an se již na noc nachejlilo chtěje od stolu vstáti rapír kderý při sobě měl jak mu se někderak mezi trnože zamátl takže tím povstáním tíž rapír na dvě i s pochvou přelomil a tu ke mně promluvil: *ista fractura gladii designat meum hodie maxima infortunium.*“¹²¹ Další svědci potvrzují, že jim význam latinské věty překládal.¹²² Taková znalost vyžadovala vzdělání, jenž nelze považovat za obvyklé u drobného řemeslníka.

Téměř stejného zastoupení mezi svědky dosahují lidé vykonávající služební povolání, jichž vypovídalo 31 (7,6%). Do této skupiny je zahrnuta jak čeleď najímaná na různé nekvalifikované pomocné práce, tak i lidé, jejichž profese vyžadovala určitý stupeň odbornějších znalostí a dovedností. Objevují se mezi nimi také kuchařky sloužící u bohatších měšťanů. Ty v roce 1586 vypovídaly celkem osmkrát. Všeobecně lze říci, že služebnictvo převážně svědčilo ke sporům, které se vztahovaly k domácnosti jejich pánů, ať již šlo o záležitost trestní či majetkové.

Samostatnou kategorií svědků tvoří poddaní pozemkových vrchností. Deset z nich (2,4%), byli úředníci vykonávající různé funkce ve správách jednotlivých panství. Nejvýznamnějšího postavení mezi nimi dosáhl Coradius Fabricius, jenž zastával funkci písaře Kateřiny Smiřické z Házmburka ve Kbelích a Jan Bledina, důchodní písař na Štěpanicích.¹²³ Ačkoliv jde ve většině případů o přespolní vypovídající, jeden z nich žil trvale v Praze. Byl to Kryštof Hartman z Vrchlabí, hospodář v Hynkovském domě na Starém Městě pražském, který v té době patřil Marii z Martinic.¹²⁴ Ostatní mimopražští svědci, náležející ke středním a nižším vrstvám venkovského obyvatelstva, tvořili 3,4% (tj. 14 osob). K jejich postavení ve venkovském prostředí lze říci pouze to, že šlo o čeledíny, podruhy, kováře a další řemeslníky potřebné pro život vesnice.

Zvláštností Nového Města pražského jsou výpovědi pěti na cti snižených osob, rychtářových pacholků a biřice. Ti mohli, vzhledem ke svému postavení, svědčit jen ve sporech o peníze, s tím, že v případě biřice byla omezena výše částky na 12 grošů českých.¹²⁵ Přesto se, snad vzhledem k jejich přímé účasti na řešení událostí vedoucích až k soudnímu řízení, objevují také v rozepřích jiného charakteru. Pacholci Jan Mazánek, Václav Machuta a biřic Karel hovoří o okolnostech napadení doktora

¹²⁰ K vývoji patriciátu blíže: František HOFFMAN, citované dílo, s. 215 – 223.

¹²¹ AMP, rkp. 1060a, f. 17v.

¹²² Výpověď Doroty Salátky, AMP, rkp. 1060a, f. 17r.

¹²³ AMP, rkp. 1060a, f. 55r, 88v.

¹²⁴ AMP, rkp. 1060a, f. 88r.

¹²⁵ Zikmund WINTER, citované dílo, s. 17 – 18.

Christiana Borta v domě u Seliků na dnešním Karlově náměstí.¹²⁶ Jiříka Kuchtu předvolali k objasnění pře týkající se ukradené a následně poražené krávy.¹²⁷ Jedině Jiřík Hustopečský vypovídal, společně s rychtářem Šebestiánem Perníčkem, ve sporu o dlužné peníze.¹²⁸

Posledním snadno identifikovatelným jevem jsou cizojazyčné výpovědi v knihách svědomí a podíl cizinců na spáchaných deliktech. Přestože v roce 1586 vypovíдалo pět německy mluvících svědků, byl do této skupiny zařazen jen vídeňský kupec Antonín Mofrau, předvolaný ke sporu vídeňských a trnavských obchodníků. Ten jako jediný prokazatelně nepatřil mezi obyvatele Českého království.¹²⁹ Na Novém Městě je tedy zachycena pouze jedna pře, na níž měli cizinci přímou účast. Zbylí čtyři svědci příslušeli k poměrně početné skupině Pražanů německé národnosti.

Sociální skupina	město		venkov	
	počet	%	počet	%
Patriciát	32	7,8		
Řemeslníci	117	28,5		
Podruzi	21	5,1		
Služebná p.	31	7,6		
Snížení	5	1,2		
Cizinci	1	0,2		
Vrchnost.úř.	1	0,2	9	2,2
Poddaní			14	3,4
Nezařaditelní	183	44,6		

Tab. č. 3 Rozdělení svědků podle sociální struktury

S otázkou úzce souvisí také existence konfliktů zakládajících se na národnostních neshodách, jak je dokládají malostranské knihy svědomí. V roce 1586 se na Novém Městě pražském spory takového charakteru nevyskytují, což má spojitost s výrazně menším počtem německého obyvatelstva, oproti Malé Straně, kde mezi léty 1592 až 1594 vypovíдал 40,6% Němců. To není nijak překvapivé zjištění, protože především na Malé Straně se soustředila velká komunita cizinců spojená s životem císařského dvora na Pražském hradě.¹³⁰

6. Analýza trestné činnosti

Ústředním tématem této práce je analýza konkrétních deliktů spáchaných na Novém Městě pražském v roce 1586. Ke správnému uchopení celého tématu je třeba nejdříve vymezit druhy kriminality a následně je co nejdříve specifikovat. Dosavadní literatura zpracovávající tuto problematiku přináší několik schémat, jichž by bylo možné využít pro zmiňovaný účel. Přestože vykazují určité odlišnosti, jejich

¹²⁶ AMP, rkp. 1060a, f. 19r – 19v.

¹²⁷ AMP, rkp. 1122, f. 54v.

¹²⁸ AMP, rkp. 1060a, f. 74v.

¹²⁹ AMP, rkp. 1060a, f. 21r.

¹³⁰ Zlata BRÁTKOVÁ, citované dílo, s. 31.

autoři se shodují v základním dělení na trestněprávní a civilněprávní delikty. Obtížnější situace nastává při snaze o jejich přesnější diferenciaci.

Nejprve tedy trestněprávní delikty, u nichž existují dvě základní schémata. První vytvořil Jaroslav Pánek ve své práci o hrdelním soudnictví v regionu na pomezí středních a jižních Čech.¹³¹ Avšak právě z důvodu zaměření studie na střední a menší města, převážně agrárního charakteru, není jeho rozdělení vhodné pro Nové Město pražské, které v té době patřilo k nejrozsáhlejším městským aglomeracím na území Čech. To se projevuje obzvláště v případě trestných činů zařazených do skupiny nazvané „Činy proti pozemkové vrchnosti“, zahrnující například lesní, vodní a polní pých.

Druhou možnost přináší rozdělení navržené Karlem Malým.¹³² Přestože autor vycházel zejména z právně historického rozboru zemského práva, je jeho schéma, s menšími úpravami, použitelné jako základ pro studium kriminality posuzované podle práva městského. Trestněprávní delikty budou v dalších kapitolách děleny právě podle kategorií vytvořených K. Malým v citované práci. Nicméně skupina zločinů proti státu a jeho představitelům, které měl vždy řešit zemský soud, je vynechána, protože v knihách svědomí se takovéto delikty nevyskytují. Upravená osnova vypadá následujícím způsobem:

1. delikty proti osobním právům,
2. delikty proti zdraví a životu,
3. delikty proti vlastnictví,
4. delikty proti bezpečnosti a veřejnému pořádku.

Za zmínku stojí ještě členění trestných činů v rozsáhlé práci Miroslava Flodra o brněnském městském právu. Autor vytvořil jedenáct skupin na základě studia jeho vývoje od 13. století do roku 1359. Přes snahu o poměrně podrobné rozdělení deliktů se toto schéma nezdá jako příhodné pro Nové Město pražské na počátku novověku, a to zejména s ohledem na jejich zařazení do jednotlivých kategorií. Příkladem je otrava jedem, která byla ve středověkém Brně chápána jako náboženský delikt.¹³³

Komplikovanější situace je u majetkoprávních sporů, kde dosud neexistují podrobné studie jako v případě trestního práva. Zajímavým pokusem o vyřešení tohoto problému je diplomová práce Lenky Kreuzové, která se pokusila o diferenciaci podle zásad současného práva. Agendu poděbradského soudu tak člení na spory dědické, závazkové a vlastnické s tím, že třetí z nich jsou ještě podrobněji děleny na žaloby revindikační, negatorní a určovací.¹³⁴ Avšak s přihlédnutím k charakteru provinění řešených na Novém Městě v roce 1586 se jako vhodnější jeví jednoduché rozdělení B. Roedla na dluhy, dědické a pozemkové pře, s tím že do poslední kategorie jsou zařazeny všechny pře o nemovitý majetek a závazky vyplývající z jeho

¹³¹ Jaroslav PÁNEK, *Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách*, in: ČSČH 32, Praha 1984, s. 712 – 714.

¹³² Karel MALÝ, *Trestní právo v Čechách v 15. a 16. století*, Praha 1989

¹³³ Miroslav FLODR, *Brněnské městské právo*, Brno 2001 s. 323 – 325.

¹³⁴ Lenka KREUZOVÁ, *Agenda městského soudu v Poděbradech v době předbělohorské ve světle knih čistopisů a ordálních manuálů apelačního soudu v Praze (1548 – 1618)*, diplomová práce na Ústavu českých dějin FF UK v Praze, 2005.

držby.¹³⁵

Třetím druhem sporů objevujících se v novoměstských knihách svědomí jsou případy procesní povahy, což jsou vlastně již zmiňované postranní pře o nářek svědků, výpovědi a námitky proti průběhu řízení.

6. 1. Trestněprávní delikty

Jak vyplývá z nastíněného rozdělení deliktů, chránilo raně novověké trestní právo movitý majetek, život, zdraví a čest tehdejších obyvatel města. Velký důraz byl kladen zejména na trestné činy namířené proti soukromému vlastnictví, což nemůže nijak překvapit, obzvláště pokud si uvědomíme, že do této kategorie spadalo i žhářství. Požáry v té době stále ohrožovaly samotnou existenci měst. Dřevo totiž patřilo mezi nejčastěji používané stavební materiály. Závažnost takového jednání dokládá trest hrozící dopadenému provinilci. Měl být upálen za živa.¹³⁶ Stejně tak další zločiny nebyly přehlíženy. O prohřešcích, kterých se lidé dopouštěli a trestech, jenž za ně hrozily, budou pojednávat následující řádky.

6. 1. 1. Delikty proti osobní právům

Spory zařazené do této kapitoly vznikaly na základě porušování osobnostních práv. Tím je myšlena ochrana cti, dobré pověsti, manželství a rodiny. Jaké trestné činy tedy spadají do vymezených kategorií? Z jejich charakteru plyne rozdělení na dvě skupiny. V první jsou nářek a zhanění cti, druhou pak tvoří sexuální delikty, k nimž je možné zařadit smilstvo a cizoložství. Nejdříve tedy prohřešky porušující čest postižených.

Tyto delikty z dnešního pohledu patří mezi nejméně závažné. Avšak v době, kdy čest nebyla jen morální hodnotou, ale především právním pojmem, se obrana její zachovalosti stávala nutností i za cenu soudního řízení.¹³⁷ Ztráta cti znamenala právní diskvalifikaci, vedoucí k celkovému vyloučení ze společnosti doprovázené například nemožností dispozice s vlastním majetkem. Také městská práva pamatují na tento problém poměrně obsáhlou statí.¹³⁸ Přesto docházelo k různým urážkám často, dalo by se říci každodenně, a jejich řešení mělo velký podíl v agendě městských soudů.

Původně nebyl delikt nářku a zhanění rozlišován. První kodifikaci vymezující jejich hranice přinesla novela zemského zřízení z roku 1530. Mezi nařčení cti řadila následující obvinění:

- 1) ze zrady (tehdy často používaná nadávka zrádce),
- 2) z bezectnosti,
- 3) z úkladného nebo podvodného jednání,
- 4) z nevyvedeného psanství,¹³⁹

¹³⁵ Bohumír ROEDL, *Knihy svědomí Žatce a Loun jako pramen k dějinám městského soudnictví před Bílou horou*, in: *Folia historica Bohemica* 7, Praha 1984, s. 261.

¹³⁶ Karel MALÝ, citované dílo, s. 249.

¹³⁷ Karel MALÝ, citované dílo, s. 200 - 201.

¹³⁸ KOLDÍN, články Q XII – R IX. Nebude-li uvedeno jinak, vycházejí údaje k řešení sporů o nářek a zhanění cti z těchto ustanovení městských práv.

¹³⁹ Koldín vysvětluje označení „nevyvedený psanec“ takto: „*Jsou pak psanci nevyvedení ti, na kteréž by*

- 5) že je z kurvy syn, falešník (podvodník), panchart, kurva
- 6) ze zlodějství.

Ostatní urážky byly klasifikovány jen jako zhanění.¹⁴⁰

V městském prostředí tuto oblast trestního práva přesně definoval až Koldínův zákoník, jenž přebral a rozpracoval ustanovení zemského zřízení, vydaného roku 1549.¹⁴¹ Nářek cti je v něm specifikován následujícím způsobem: „...*nic jiného není, než škodlivé uražení a jako nějaké peské a jedovaté uštknutí, ublížení, vyprázdnění aneb zlehčení jména aneb cizí dobré pověsti*“.¹⁴² Urážky spadající do této kategorie se neliší od předcházejícího přehledu s tím, že byly doplněny ještě o nařčení ze spoluviny a obvinění panny ze smilstva. Ztrátu cti mohlo způsobit také tvrzení o svedení ženy. Avšak pokud se ukázalo jako nepravdivé, mělo být potrestáno vyříznutím jazyka.

Jestliže došlo k řešení pře o nářek cti před soudem, byly strany před jeho zahájením vyzvány, aby uzavřely „*přátelskou smlouvu*“, v níž se mělo vše urovnat dohodou „...*proto, neb poněvadž lidské těžkosti i nesnáze prostředkem smluv k upokojení svému přicházejí*“.¹⁴³ Tato formální dohoda často obsahovala ujednání o povinnosti zaplatit odškodnění poškozenému, k čemuž mělo dojít v obvyklých platebních termínech na sv. Havla a sv. Jiří.¹⁴⁴

Nedošlo-li ke smíru a soud prokázal neoprávněnost výroků namířených proti cti žalující strany, musel obviněný odříkat městským právem předepsanou formuli, kterou odprosil poškozenou stranu. Její plné znění vypadalo takto: „*Žeť jsem řečí svou nespravedlivě ublížil, prosím tebe pro Bůh, aby mi to odpustil, neb jsem křivdu učinil, a na tebe jsem lhal*“.¹⁴⁵ To ale nebylo všechno, po splnění této povinnosti následoval trest dvou týdnů vězení provázený ještě prohlášením za člověka „*infamis infamia juris*“. Takto potrestaný člověk zůstal na cti sníženým, přestože provedl nápravu pomocí stanovené průpovědi. V důsledku této skutečnosti nemohl v budoucnu podávat svědectví bez ohledu na charakter sporu.¹⁴⁶ Nařčeného soud samozřejmě „*opatřil na cti*“, takže se nadále těšil dobré pověsti.

Na Novém Městě byly roku 1586 řešeny čtyři spory týkající se nářku cti. V prvním, poměrně rozsáhlém sporu, prohlásila Dorota Liderová, že pekařský tovaryš Václav Meisnar je psanec, přičemž šlo o případ „*nevyvedeného psanství*“. Výpovědi svědků dokládají prohlášení mlynářky Doroty, která měla před popravou na šibenici označit bratry Tomáše a Václava Meisnara jako spoluvíniky.¹⁴⁷ Po této události Václav utekl do Benešova a z nářku psanství se „*nevyvedl*“. V průběhu pře došlo k setkání sporných stran před novoměstskou rychtou, kde Václav nařkl Dorotu, že spolu s dcerou Marianou zabily dítě „*vhazením do záchoda*“. Následovala její žaloba

z stavův zločinec nějakou nešlechtnost při trápení svém seznal, a oni jsouce k vejvodu, pořádně obesláni, nestavěli by se, aneb z toho potomně podle práva se nevyvedli“. KOLDÍN, článek S XXVI.

¹⁴⁰ Karel MALÝ, citované dílo, s. 204.

¹⁴¹ Karel MALÝ, citované dílo, s. 208.

¹⁴² KOLDÍN, článek Q XV.

¹⁴³ KOLDÍN, článek Q XIX.

¹⁴⁴ Lenka KREUZOVÁ, citované dílo, s. 40.

¹⁴⁵ KOLDÍN, článek Q XVII.

¹⁴⁶ KOLDÍN, článek B LXI.

¹⁴⁷ AMP, rkp. 1122, f. 30r – 30v.

pro urážku cti.¹⁴⁸ Součástí tohoto konfliktu, táhnoucího se několik let, byla také postraní pře o „zhajování svědků“.¹⁴⁹ K ukončení celého procesu došlo až roku 1589, kdy na základě odvolání rozhodl apelační soud následujícím způsobem: „*Poněvadž jest předešle ortelem naším z vrchního práva vyneseném z trojích sobě od rozdílných tří zločinců, outrpného vyznání a smrti stvrzením dotčená Václav Vašek jinak Mejsnar za zjevného psance usouzen, kterémužto psanství aneb outrpnému na něho se roztahujícímu vyznání netoliko neodepřel, ale za tou příčinou i od práva tehdaž odběhlý a maje to z sebe na schválení soudu svěsti a v této při se očistiti, toho jest podle práva neučinil a dostatečně se neočistil. Z těch ze všech příčin pro vyhledání těch i jiných krádeží a nespůsobův na téhož Václava Vaška jinak Mejsnara outrpným práve[m] dokročeno býti má podle práva*“.¹⁵⁰

Druhý nárek cti nedosáhl zdaleka takových rozměrů. Na trhu došlo ke sporu o koroptví vejce mezi Lucií Havlovou a Marianou Zvoníkovou, přičemž první jmenovaná prohlásila, že ona má „lepší svobodu tu kupovati“, čímž se dopustila jako první zhanění cti. Následovala hádka, při níž došlo k oboustrannému nařčení. Zajímavé je opětovné použití tvrzení o zabití dítěte, kdy měla Lucie Havlová spolu se svou matkou „*metat dítě do záchoda*“.¹⁵¹ Na toto obvinění byl také kladen největší důraz, ostatní urážlivá slova pronesená v rámci hádky se totiž navzájem rušila.¹⁵² O vraždě dítěte tímto způsobem přímo hovoří také městská práva.¹⁵³ Je proto otázkou, zda tato urážka reflektuje nařízení městských práv, což by nasvědčovalo poměrně velkému právnímu povědomí obyvatelstva, nebo naopak jde-li o Koldínovu reakci na zkušenosti s tímto zločinem.

Nárek cti jako samostatně řešená součást jiného sporu, je případ Matěje Kuty, který o Jiříkovi Hraběti prohlásil, že je psanec. Důvodem se stala pře uraženého s Janem Kutou kvůli dluhu. Matěj po obeslání podal na Jiříka ještě žalobu pro krádež železa.¹⁵⁴ Jak naznačují svědecké výpovědi, patřila tato rodina k problémovým obyvatelům Nového Města. Poslední konflikt, jehož aktérem se stal další její člen, ukazuje také způsob řešení sporu. Po té, co Andres Vaniš z Vyšehradu obvinil Víta Kutu z krádeže sedmi loktů sukna, rozhodl vyšehradský soud o povinnosti uhradit nařčenému odškodné. K tomu ale nedošlo a Andres trval na vrácení sukna, takže byl uvězněn. Po jeho propuštění pokračoval celý spor před novoměstským soudem.¹⁵⁵

Méně závažným poškozením cti bylo zhanění. Tak městské právo hodnotilo všechna urážlivá slova nespádající do kategorie nařčení. Ovšem ke spáchání tohoto deliktu stačilo i poměrně neškodně vypadající prohlášení o tom, že někdo je lepší, nebo má lepší právo než jiný měšťan. Výjimku tvořila slova míněná v žertu, pokud se proti nim nikdo neohradil. Jestliže „vtipálek“ nedbal na toto upozornění a dál pokračoval ve své činnosti, hrozila mu žaloba stejně jako v případech, kdy šlo o jednání myšlené vážně. Při prokázání zlého úmyslu následoval trest pokuty 10 kop grošů českých a jednoho týdne vězení. V úvahu připadalo ještě zstřžení trestu na tři měsíce vězení

¹⁴⁸ AMP, rkp. 1122, f. 50 r – 50v.

¹⁴⁹ AMP, rkp. 1002, f. 4r – 4v.

¹⁵⁰ AMP, rkp. 1002, f. 37r – 37. TAKTÉŽ Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), f. Apelační soud, ortelní manuály 1585 – 1588, i. č. 122.

¹⁵¹ AMP, rkp. 1122, f. 29v.

¹⁵² KOLDÍN, článek Q XXVI.

¹⁵³ KOLDÍN, článek N XXXV.

¹⁵⁴ AMP, rkp. 1060a, f. 74v – 78r.

¹⁵⁵ AMP, rkp. 1122, f. 32r.

jako náhrada za stanovenou pokutu. Přestože se hanlivá slova ve výpovědích objevovala dosti často, většinou šlo o součást vážnějších sporů, takže na Novém Městě ve zkoumaném roce není zachycen žádný delikt řešený jako zhanění cti.

Jak již bylo řečeno, samostatnou skupinu v kapitole o deliktech porušujících osobní práva tvoří prohřešky proti morálce a rodině. Jejich řešení provázely střety práva církevního a městského. Manželské spory totiž spadaly do jurisdikce konzistoří.¹⁵⁶ Církevní právo nejprve rozhodlo o tom, jestli celý spor skončí rozvodem. V případě smírného řešení nesměl světský soud vynést hrdelní ortel.¹⁵⁷ Všeobecně lze říci, že zákonné normy ohraničující intimní život městského obyvatelstva vycházely z náboženských imperativů.

Velká pozornost byla vždy věnována stíhání cizoložství. Koldín, jenž v tomto směru odkazuje na ustanovení římského práva, ho chápe jako porušení cizího lože: „*A to cizoložstvo vlastně působí a děje se s ženou kterážby muže svého měla, aneb muže zase, manželku svou vlastní máje, s cizí ženou obýval.*“¹⁵⁸ Zajímavé je srovnání trestů uložených zákonem a trestů v praxi využívaných. V římském právu se poprvé objevuje možnost beztrestně zabít cizoložnou manželku a jejího milence. Lex Julia z roku 18 př. n. l. zmírňuje trest na vyhnanství, císař Konstantin zpřísnil postih na stětí mečem, Justinian naopak nařídil doživotní internaci v klášteře pro cizoložné ženy.¹⁵⁹

Ani městské právo nebylo mírnější. Brikcí nařizuje pro cizoložný pár trest vražení na kůl a v případě přistižení manželem se opět objevuje možnost oba zabít s tím, že posléze musí být přivolán rychtář k ohledání místa činu.¹⁶⁰ Koldín zmírňuje trest na stětí mečem, avšak ponechává podvedenému manželovi možnost oba provinilce usmrtit.¹⁶¹ Uvedená nařízení vždy více postihovala ženy, k čemuž vedla obava z hrozby nechtěného otěhotnění a následné možnosti „podstrčení“ nepravého dědice. To bylo v tehdejší společnosti chápáno jako krádež rodinného majetku.¹⁶²

Přes poměrně tvrdé postihy nařízené zákonem byla praxe u městských soudů přece jenom méně drastická. V průběhu 16. a 17. století se setkáváme s širokou škálou trestů. Některé případy skončily dokonce jen přísahou cizoložníka. Například mělničtí provinilci skládali slib „*že se bude postranních žen varovati a své manželky držeti*“. Velmi často docházelo k uložení pokuty někdy doprovázené ještě výpraskem nebo stáním na pranýři. Svíčkařka Pihavá ze Starého Města tak roku 1504 vyvázla jen s pokutou 50 kop grošů českých a jejího milence odsoudili k výprasku. Těžší trest stihl v roce 1517 Annu Jiskrovou z Nového Města, nejdříve ji vyslychali pomocí útrpného práva, načež došlo k vymrskání z města. Zároveň propadl její dům obci.

Objevovaly se také méně obvyklé tresty, jejichž cílem bylo veřejné zostuzení cizoložníků. Jakub Žíla z Dobrušky musel roku 1616 „*v síni kostela s chvoštíštěm přes celé kázání stát a pána Boha za odpuštění hříchů žádat a lidi prosit, aby za něj se k pánu Bohu modlili*“. Nicméně někteří delikventi neunikli hrdelnímu trestu, jak se stalo také krejčímu Václavovi z Jindřichova Hradce, kterého popravili v roce 1604.¹⁶³

Přestože se cizoložství bezpochyby dopustilo více osob, před novoměstským

¹⁵⁶ KOLDÍN, článek C XXXVI.

¹⁵⁷ Zikmund WINTER, citované dílo, s. 779.

¹⁵⁸ KOLDÍN, článek M XXIX.

¹⁵⁹ Jiří TILŠER, *Cizoložství*, in: OSN, V. díl, s. 418.

¹⁶⁰ BRIKČÍ, citované dílo, kapitola XLI., odstavec II.

¹⁶¹ KOLDÍN, článek M XXXIX.

¹⁶² Karel MALÝ, citované dílo, s. 233.

¹⁶³ Zikmund WINTER, citované dílo, s. 775 – 780.

soudem roku 1586 řešili jen dva případy. Aktérem prvního byl rytíř Jan Mutrplos z Tedražic na Cvrčovicích, který měl s blíže nespécifikovanou Saloménu všeobecně známý dlouhodobý vztah a nemanželského syna Jana. Ten však krátce po porodu zemřel. Jeho žena Anna Mnětická z Mnětic vedla při, kterou nejdříve řešila pražská konzistoř, následně pak novoměstský soud, kam příslušela Saloména.¹⁶⁴

Druhý případ ukazuje možnost zneužívání postavení pána domu vůči sloužícím. Staroměstský jirchář Petr Svorníček se dopouštěl cizoložství s děvečkou Annou, za což jí platil půl tolaru. O tom, že tak činil i dříve, hovoří ve své výpovědi Mariana Hataška, která potvrzuje jeho snahu s ní „*vobcovati*“ v době, kdy u něj sloužila. Zmiňuje také onen půltolar, jímž se jí snažil přesvědčit.¹⁶⁵ Patrně se tak choval i k dalším ženám. Za povšimnutí stojí také to, proti komu vedly manželky proces. Nežalovaly své muže, ale jejich milenky, přestože zejména u Petra Svorníčka je původ celé rozepře nezpochybnitelný. Odpověď pravděpodobně nalezneme v rozdělení kompetencí mezi právo světské a církevní. Manželský konflikt nejprve vyřešila pražská konzistoř, po jejímž verdiktu šlo v řízení před městským soudem o potrestání posledního účastníka milostného trojúhelníku. Tomu nasvědčuje také první pře, kdy rytíř Jan Mutrplos zastupoval Saloménu proti své manželce.

Méně závažným prohřeškem bylo v městském právu smilstvo, neboli „*...kdyžby panna aneb vdova od někoho sprzněna byla. A děje se dobrovolně, to jest, kdyžby panna aneb vdova sama k tomu svolila.*“¹⁶⁶ Citované nařízení také stanovilo trest, vymrskání z města. Tomu se ale provinilá žena mohla vyhnout, když prokázala, že se vše dělo pod příslibem manželství. Avšak i v tomto případě docházelo ke střetu práva církevního a světského, neboť tento problém opět spadl do kompetence konzistoří. Přesto se městské soudy často snažily církevní pravomoci obcházet, přičemž usilovaly o uzavření sňatku mezi přistiženými hříšníky. Jejich jednání odporující tehdejšímu právnímu zvyklostem vedlo k rušení takto uzavřených manželství v případech, kdy se muž odvolal k apelačnímu soudu. Ten pak uznával zásadu zaznamenanou v knize roudnické konzistoře: „*rathuas kostelu a ne kostel rathausu klaněti se má*“.¹⁶⁷

Stejně jako u cizoložství je zajímavé srovnání teorie a praxe při ukládání trestů. zde je jejich rozpětí velké. Například v Pardubicích hrozilo provinilcům pouze církevní okání. Na Novém Městě dostávali na výběr, buď uzavřít manželství nebo zaplatit pokutu. Dále se objevovaly tresty vězení a samozřejmě také zákonem předepsané vymrskání z města zostřené ještě vypálením cejchu. Všeobecně mírněji přistupovali soudci k mužům, kterým například v Lounech ukládali „veřejně prospěšné“ tresty. Roku 1582 musel jeden z hříšníků od sobotní noci do pondělního rána plnit funkci ponocného na věži.¹⁶⁸

Ani delikt smilstva se Novému Městu samozřejmě nevyhýbal. V knihách svědomí jsou zachyceny výpovědi ke dvěma sporům vyplývajícím právě z tohoto prohřešku. První z nich se odehrával v rodině bečváře Jana Všemuráda. Tovaryš Tomáš Břeskvička měl opakovaně pohlavní styk s jeho dcerou a celý spor vznikl, protože další bečvář pracující u stejného mistra začal po městě roznášet klepy. Vše vyvrcholilo rvačkou, po které Jan Všemurád vyhnal pomlouvačného tovaryše z domu. Podle výpovědí svědků vše dospělo k uzavření sňatku ještě před zahájením

¹⁶⁴ AMP, rkp. 1060a, f. 52v – 53v, 64v – 66r.

¹⁶⁵ AMP, rkp. 1060a, f. 53v – 54r.

¹⁶⁶ KOLDÍN, článek M XXX.

¹⁶⁷ Karel MALÝ, citované dílo, s. 241 – 242.

¹⁶⁸ Zikmund WINTER, citované dílo, s. 780 – 781.

soudního procesu.¹⁶⁹ Proč tedy pracovní kolega záměrně škodil? Svoji roli hrála bezpochyby závist, ať již kvůli milostnému vzplanutí nebo vidině budoucího nabytí bečvářské dílny jako právoplatného dědictví. Zajímavý je z hlediska odhalení případ Jiříka Dršťky, který se svým vychloubáním usvědčil sám. Učinil tak, když hovořil o svedení Evy, dcery Barbory Zelky. Použil k tomu poněkud nevybíravou formulaci: „ ... již sem já naši panně sňal kredenc.“¹⁷⁰

Další druhy mravnostních deliktů nebyly na Novém Městě ve zkoumaném roce řešeny. Šlo o závažná provinění k nimž patřila již zmiňovaná bigamie, znásilnění, krvesmilstvo, pohlavní styk s nezletilými dívkami a sodomie. V těchto případech následoval podle městských práv trest nejvyšší. Poprava.

6. 1. 2. Delikty proti zdraví a životu

Mezi trestně postihovaným jednáním městského obyvatelstva se objevují trestné činy, které nelze bezvýhradně zařadit do konkrétní kategorie. K nim patří také manželské spory. Počátky těchto rozepří nejdříve naplňují podstatu deliktů narušujících rodinný a manželský život, avšak v důsledku jejich vyhrocování postupně přecházejí do skupiny jednání ohrožujícího zdraví a život. Dnes tomuto chování říkáme „domácí násilí“. Ani v druhé polovině 16. století nebyla situace jiná, jen postavení ženy značně komplikovalo možnosti řešení tohoto problému.

Poměrně překvapivě Richard van Dülmen, autor studie o každodennosti v ranném novověku, četnost těchto konfliktů v 16. století velmi podceňuje a zařazuje je na okraj problémů rodinného života. To odůvodňuje nutností spolupráce celého domu kvůli obživě všech jeho členů.¹⁷¹ Avšak prameny hovoří jinak. Před konšelský soud se roku 1586 dostaly tři případy, z nichž jeden skočil dokonce těžkým poraněním manželky. Ani městská práva neopomíjela alespoň částečnou ochranu ženy, respektive jejího hmotného zajištění.¹⁷² Přestože přímo nepostihovala muže za násilné jednání, jasně stanovila její možnost odejít k rodičům nebo přátelům, přičemž nepřišla o nárok na zaopatření při jeho úmrtí.¹⁷³

Stanovit, jakým způsobem byl trestán manžel, který takto zacházel se svojí ženou, není jednoduché. V případech, při nichž nedošlo ke zjevnému vážnějšímu poranění, nejprve zasahovali sousedé.¹⁷⁴ Jejich úkolem bylo vše urovnat domluvou. Takový pokus o vyřešení problému je zachycen ve výpovědích ke sporu mezi Kateřinou Pijavkovou a Řehořem Pospíšilem bečvářem. Ve satební smlouvě určili výši věna i částku, kterou měl ženich jako vandrovní tovaryš vložit do živnosti, ale po nějakém čase se Řehoř projevil jako špatný hospodář. Další události popisuje Saloména, manželka Jakuba Šípaře: „ ...a když chtěl aby mu na ten statek zápis udělala ona nechtěla, že j[es]t mrhač, on se s ní pral a pohaněl, a potom když mu zápis udělala opět se s ní pral, aby mu dovolila kprodeji, vyhnal jí kolikráte z domu, v noci kamením po ní házel.“ Současně Kateřina využila možnosti stanovené městským právem a přespávala u zmiňované svědkyně. Na základě její prosby došlo k pokusu uspořádat rodinné poměry pomocí dvou sousedů, kteří Řehořovi přednesli manželčinu stížnost. Odpověď, v níž svaluje vinu

¹⁶⁹ AMP, rkp. 1122, f. 35r – 35v.

¹⁷⁰ AMP, rkp. 1060a, f. 37v – 38v.

¹⁷¹ Richard van DÜLMEN, citované dílo, s. 56.

¹⁷² KOLDÍN, článek C XLV.

¹⁷³ KOLDÍN, článek C XLIV

¹⁷⁴ Srov. Richard van DÜLMEN, citované dílo, s. 56.

na svojí ženu, nasvědčuje tomu, že snaha obou měšťanů žádné zlepšení nepřinesla.

Velmi podobné rysy má i druhý manželský spor, ale ukazuje také to, že všechny ženy se nestávaly jen pasivními oběťmi násilí.¹⁷⁵ Často podnapilý Matouš Chamtík pravidelně bil svojí ženu Annu Poklopeckou. Ta po nějaké době nechala zamknout dům a odmítla podroušeného manžela pustit dovnitř. Následující scénu, k níž před domem došlo, popisuje Juliána Příbramská: „...a zvonil a já mu odevřítí nechtěla, řekla sem paní on šelma přišel a on lál jako pes ... vzala káme[n] a hodila mu jej na hlavu.“ Vskutku aktivní sebeobrana! Avšak pře pokračovala i po té, co došlo k rozvodu na základě rozhodnutí konzistoře. Matouš žaloval svojí ženu o věno. Celý spor rozhodl až apelační soud roku 1588 tak, že vložené obvěnění mělo být vráceno Matoušovi.¹⁷⁶

Z hlediska ohrožení zdraví a života je nejzávažnější třetí zachycená rozepře, u níž lze předpokládat i trest za násilný čin uložený městským soudem. Tento složitý případ byl vyvrcholením špatného vztahu Adama Čelakovského k jeho ženě Magdaléně, v jehož průběhu jí dlouhodobě tyranizoval.¹⁷⁷ Svědky doložené bití střídalo další excesy, mezi něž patřilo i rozřezání šatů, které měla na sobě. K vlastnímu zranění došlo na přelomu února a března roku 1586 mezi osmou a devátou hodinou večerní, ve chvíli, kdy oba manžele navštívil jakýsi Virgilius malíř. Ten měl Magdalénu za nejasných okolností pobodat. Zarážející je ale chování Adama po té, co se strhl křik a seběhli se sousedé z okolí. Ti hovoří o tom, že v době, kdy se ostatní lidé snažili zraněné pomoci jen seděl, přičemž nijak nereagoval na jejich prosby. Dokonce odmítal poslat pro bradýře. O jeho chování k manželce vypovídají ještě další dvě skutečnosti. Bránil zatčení malíře Virgilia a podruhyně Kateřiny, která měla mezi okolními lidmi velmi pochybnou pověst. Také druhý den, když Magdalénu ošetřovala jedna ze sousedek, jí hrubě spílal: „...ted' na tom přísahám aby mne tisíc hromů zabilo, než dvě neděle vejdou žeť tebe rozsekám, abych měl koňmi smejkán býti, neudělámliť toho ať tvoře boží navěky nevidím.“ Přestože tedy Adam nebyl přímým útočníkem, je jasným spoluviníkem tohoto trestného činu. Přesto nejsou zachyceny zprávy o jeho uvěznění. Naopak se oba podezřelý snažil z šatlavy vyprositi nebo dokonce vyplatit.

Další delikty, jejichž důsledkem bylo ublížení na zdraví nebo zranění, představují problém z hlediska jejich zařazení do konkrétní kategorie trestného činu. Městská práva totiž obsahují ustanovení, která jsou vzájemně v rozporu. Jasně hovoří odstavce zařazující jakékoliv násilné jednání počínaje pohlavkem a konče poraněním mezi věci soukromé, kdy je vězení pouze zajišťovací vazbou. Vlastní trest, nebo spíše náhrada škody, závisel na dohodě mezi obviněným a poškozeným. Jen když k domluvě nedošlo, řešil vše soud.¹⁷⁸ Avšak také kapitola věnovaná výtržnostem zahrnuje dva odstavce týkající se těchto provinění.¹⁷⁹ Specifikace těchto sporů je tedy velmi obtížná. Zdá se proto, že městské soudy často rozhodovaly na základě vžitě praxe a zkušeností.¹⁸⁰ Z toho důvodu jsou oba druhy násilného jednání zařazeny do jedné skupiny.

Nyní obraťme pozornost k výši odškodnění ukládaného soudy. Stejně jako u předešlých deliktů, není možné hovořit o všeobecně užívaných sazbách za určitý druh poranění. Městské rady si je určovaly samy. Nejdříve několik příkladů k nejméně

¹⁷⁵ AMP, rkp. 1060a, f. 50r – 50v.

¹⁷⁶ AMP, rkp. 1002, f. 45r – 46.

¹⁷⁷ AMP, rkp. 1060a, f. 32v – 37r.

¹⁷⁸ KOLDÍN, články S XI – SXVI.

¹⁷⁹ KOLDÍN, články N XIX – NXX.

¹⁸⁰ Karel MALÝ, citované dílo s. 165 – 166.

závažným proviněním. V Kolíně roku 1556 zaplatil Jan Zákoník za dva pohlavky tři kopy grošů českých. Naproti tomu v Českém Brodě o dva roky později přišel Jana Košťála jeden pohlavek na 25 kop grošů českých. Po dalších padesáti letech v roce 1612 nezaplatil pražský lékař Samuel za stejný prohřešek více. Stál ho 50 kop grošů míšeňských, avšak trest byl zostřen dvěma měsíci vězení. Ani známý právník Brikcí z Licska se nevyhnul trestu za to, že roku 1537 udeřil Barboru Kantorovou. Uhradil jí odškodné 10 kop grošů českých. Také u závažnějších deliktů se výše pokuty liší v závislosti na místě, kde k činu došlo. Zlomená kost stála hříšníka přibližně 20 až 50 kop grošů českých a nejtěžší úrazy, mezi něž patřilo useknutí ruky nebo postřelení, bývalo oceňováno 70 až 100 kopami grošů českých.¹⁸¹

Snad ani není překvapující, že násilné jednání patřilo v rámci města mezi časté delikty. Také novoměstský soud jich roku 1586 řešil šest. Nejméně nebezpečné jednání je výpověďmi doloženo při hádce, ve které měl, v době řešení případu již zesnulý Rohožník, uhodit kamenem Dorotu Vávrovou.¹⁸² Podobného charakteru byl i spor, při němž bylo užito k útoku sekery.¹⁸³ Kamene ve snaze poškodit dalšího účastníka hádky použila také kožišnice Magdaléna Prasátková v sousedském sporu proti Janovi Pasovskému, podruhovi Havla Hluchého. Toho následně obvinila jako původce celého problému, protože měl podruha navádět k tomu, aby jako první vzal kámen a hodil ho po ní. Avšak v tomto případě jde nejspíš o dlouhodobější konflikt provázený mnoha naschvály a urážkami.¹⁸⁴

V dalších dvou případech došlo již k použití bodné zbraně. První, který mimo jiné svědčí také o úrovni tehdejšího vězeňství, se odehrál v šatlavě, kde Jakub Špalek hodil nožem po spoluvězni poté, co mu podtrhl stoličku.¹⁸⁵ Druhý představuje skupinu častých sporů, jenž měly původ v hospodské hádce. Tato skončila honičkou ulicemi města a pobodáním Jakuba Studničky kordem.¹⁸⁶

Největším konfliktem byla bezpochyby rvačka v Široké ulici (dnešní Jungmannova), jejímž nedobrovolným účastníkem se stal také rychtářův písař Jan Žlutický.¹⁸⁷ Následující soudní proces řešil přiměřenost jeho zákroku. I úřední osoby totiž musely dbát na míru použité síly. Při prokázané neúměrnosti zásahu, případně jeho bezdůvodnosti jim hrozilo stíhání jako jiným pachatelům.¹⁸⁸ Celý problém vyvolal opilý kočí, jenž v domě u Labouňských obtěžoval hosty místního šenku.¹⁸⁹ Následovala výměna názorů s hostinským a jeho ženou, na něž vytáhl nůž. Během tohoto sporu přišel ke zranění na čele, ale ani on sám nevěděl, kdo mu ho způsobil. Proto odešel „pro právo“, ale když nemohl nikoho konkrétního označit, rozhodl Jan Žlutický, také vzhledem ke kočího opilosti, o zatčení. Následně došlo na ulici k potyčce, při níž písař použil palcátu jako donucovacího prostředku. Přestože ho o výtržníka zlomil, nestačil jej pacholek spoutat. Následoval velký konflikt, kterého se na obou stranách účastnili přihlížející měšťané a také kumpáni původce problému. Kočí využil vzniklého zmatku k útěku. Jak je vidět, ne vždy stačila autorita zřízenců vykonávajících

¹⁸¹ Zikmund WINTER, citované dílo, s. 800 – 804.

¹⁸² AMP, rkp. 1060a, f. 47.

¹⁸³ AMP, rkp. 1060a, f. 64v.

¹⁸⁴ AMP, rkp. 1122, f. 23r – 25r.

¹⁸⁵ AMP, rkp. 1122, f. 38r.

¹⁸⁶ AMP, rkp. 1122, f. 22r.

¹⁸⁷ AMP, rkp. 1122, f. 41v – 44r, 45v – 49r.

¹⁸⁸ Karel MALÝ, citované dílo s. 166.

¹⁸⁹ Dnes dům č. p. 734 v Jungmannově ulici.

policejní dozor ke zklidnění hrozícího sporu a naopak mohla jejich činnost vzbuzovat antipatie, bez ohledu na to, že šlo o představitele práva.

Nejzávažnějším zločinem mezi delikty proti zdraví a životu bylo usmrcení člověka.¹⁹⁰ Městské právo znalo tři stupně, rozdělené podle závažnosti trestného činu. Nejtěžší se nazýval mord, což byla loupežná a úkladná vražda, zabití člověka, který se nemohl bránit, případně měl omezenou možnost hájit svůj život. Mezi ně patřili lidé spící, sedící za stolem a koupající se v lázni. Mordýřům také příslušel nejtvrdší trest: „Kterážto taková jest, že mordýř takový oukladný má býti předkem k koni přivázan, potom po ulicích smýkán býti. Kdyžby pak na rozhraní přivlečen byl, od popravci mají mu kolem hmatové zpřerázení býti; on pak jsa roztažen aneb vpleten do kola, má k hrůzi a k přestrašení jiných morděřův s týmž kolem vyzdvižen býti.“¹⁹¹ Stejný trest postihoval také lidi k vraždám navádějící, případně člověka přímo velícího skupině vrahů.

Méně závažná, ale stále za hrdelní zločin považovaná, byla vražda. Tak bylo charakterizováno zabití člověka úmyslné, leč neúkladné, jako například v průběhu hádky. Vrahem se stával i ten, kdo zločin nedokonal a jeho oběť přežila. Provinilce mělo stihnout stětí mečem. Nejmírnější tresty udělovaly soudy za neúmyslné zabití z nedbalosti. V jejich pravomoci bylo uvážít, zda bude dostačující finanční vyrovnání s poškozenou stranou nebo jestli bude viník vypovězen z města. Aby nedocházelo ke zneužívání tohoto nařízení, vymezuje Koldínův zákoník činy, které nelze chápat jako nedbalost. Tak se stávali vrahy i lidé, kteří někoho zabili při bezdůvodné střelbě ve městě nebo pokud měli při lovu v zorném poli jiné osoby a přesto použili zbraň.

V praxi se udělované tresty za mordy příliš neodchylovaly od nařízení městských práv. Větší benevolenci je možné zachytit u vražd, kde často docházelo k uložení mírnějšího postihu na základě obhajoby obviněných, jimž se podařilo prokázat, že nebyli původci sporu a oběť je svým chováním vyprovokovala. Příkladem takového úniku před trestem smrti je vražda řezníka Tobiáše, který roku 1576 poněkud neurvale upozornil jistého Fučíka, že zpěvem oplzlých písní pohoršuje návštěvníky jedné z mělnických hospod. Způsob jeho výstrahy – hození konvice, popudil zpěváka natolik, že mu jejími zbytky podřezal žíly. Přesto soud uznal, že řezník dal svým chováním příčinu k tomuto jednání a vraha odsoudil jen k půlročnímu pobytu ve vězení, zostřeného ještě příkováním. Vdově pak měl zaplatit náhradu 50 kop grošů míšeňských.¹⁹² Na místě je připomínka časté snahy o zneužití tohoto nařízení městských práv ve snaze o dosažení zmírnění trestu.

Ačkoliv mordy a vraždy můžeme zařadit mezi frekventovanější zločiny, na Novém Městě se objevuje pouze jeden takový případ. Není zcela zřejmé o jaký druh zabití šlo, ale na základě dvou strohých výpovědí je možné říci, že to byla vražda v rámci šarvátky. Ta se strhla před šenkem, jenž byl v domě u Raků. Došlo k obvinění jednoho z hostů, krejčího Alexandra Fišera, ale z výpovědí vyplývá, že v době vraždy seděl uvnitř. S ohledem na malý počet svědků nelze o tomto případě zjistit více informací.¹⁹³

Stejně jako jinde, nebyla ani na Novém Městě nouze o násilnou trestnou činnost, ale zdá se, že převažovaly spíše méně závažné spory, jenž měly za následek lehčí zranění, čemuž nasvědčuje také absence úkladných vražd nebo přesněji řečeno mordů.

¹⁹⁰ KOLDÍN, články N XXVII – N LIX.

¹⁹¹ KOLDÍN, článek N XXX.

¹⁹² Zikmund WINTER, citované dílo, s. 788.

¹⁹³ AMP, rkp. 1122, f. 28r – 28.

Na závěr je třeba dodat, že součástí těchto deliktů bývaly také motivy spojené s majetkovou kriminalitou. Ty budou součástí další kapitoly, která přinese pokus o jejich rozbor.

6. 1. 3. Delikty proti vlastnictví

Přestože existovalo velké množství trestných činů namířených proti movitému i nemovitému soukromému vlastnictví, nejčastěji řešeným deliktem se stala krádež, neboli „zlodějství“.¹⁹⁴ Stejně tak na Novém Městě prameny nezachycují jiný delikt spadající do této skupiny. Proto, aniž by byla opomenuta závažnost všech ostatních, mezi něž patří také loupeže, žhářství, pytláctví, pych a lichva, se další řádky zaměří právě na prvně jmenované projevy kriminálního chování, které nejednou znepříjemnilo život městského obyvatelstva.

Vymezení pojmu krádež v městských právech se nijak zásadně neodlišuje od dnešního chápání tohoto trestného činu. Koldín říká: „Krádež jest lstné dotýkání věci cizí movité, kteréž působí a děje se bez povolení pána té věci, k nabytí jakéhožkoli zisku z požívání jejího.“ Při jejím posuzování záleželo také na tom, jestli byl pachatel přistižen při činu. Pokud se tak stalo, dopustil se „zjevného zlodějství“. V opačném případě šlo o „krádež tajnou“. Po zavedení Koldínových práv toto rozlišení nemělo větší význam, za obě následoval trest smrti oběšením. Avšak ve starší Brikcího úpravě na této klasifikaci závisel život pachatele. Jestliže byl obviněn z „tajné krádeže“ člověk užívající dobré pověsti a neměl dostatečné alibi, bylo zapotřebí sedmi svědků, kteří by ho usvědčili.¹⁹⁵

Za povšimnutí stojí snaha obou autorů městských práv o odlišné zacházení s nezletilými provinilci. Již Brikcí z Licska stanovil hranici 15 let pro plnou trestní odpovědnost za tento delikt. To odůvodnil tím, že „... člověk v tom věku plně rozumu neužívá, ani mezi dobrým a zlým muož dostatečně rozeznati.“¹⁹⁶ Za krádež hrozil dětem výprask metlou. S menšími úpravami přejal jeho ustanovení i Koldínův zákoník, který zvýšil věk, od něhož bylo možné pachatele oběsit, na 18 let. Jeho nařízení se však týkalo jen chlapců, u dívek zůstal nezměněn. Současně vynechal původně stanovený trest a přikázal soudcům zvážit „...jiné náležité trestání pro takové škodné vejstupky.“

Další polehčující okolností měla být také výše způsobené škody. Při drobnějších přestupcích se oběšení pokládalo za nepřiměřené, ale soudní praxe opět ukazuje na velké rozdíly v posuzování krádeží. Již Rožmitálská právní kniha, přebírající nařízení Švábského zrcadla, přináší tresty reflektující závažnost deliktu. Jestliže ztráta poškozeného nepřesáhla pět šilinků, stihlo provinilce jen mrskání metlami. Pozoruhodným způsobem rozhodovali pardubičtí soudci v 60. a 70. letech 16. století, kteří věnovali velkou pozornost důvodu vedoucímu k odcizení potravin či menšího obnosu peněz. Jestliže se přistiženému podařilo prokázat zoufalou životní situaci a nutnost obstarat jídlo pro svojí rodinu, vyvázl bez trestu. Naproti tomu v Poděbradech oběsili zloděje kvůli čtyřem kopám grošů českých.¹⁹⁷

¹⁹⁴ KOLDÍN, články P I. – P XXI. Nebude-li uvedeno jinak, vycházejí údaje k deliktům krádeže a loupeže z těchto ustanovení městských práv.

¹⁹⁵ BRIKČÍ, kap. XXV, odst. II.

¹⁹⁶ BRIKČÍ, kap. XXV, odst. XXI.

¹⁹⁷ Zikmund WINTER, citované dílo, s. 809 – 811.

Poslední nadějí pro zatčeného byl sám poškozený. Ten mohl rozhodnout o jeho životě prohlášením, že mu na „těžkosti nestojí“, čímž projevil ochotu k finančnímu vyrovnání. Ze sedmi krádeží, které se odehrály na Novém Městě, tuto možnost dostali zloději ve dvou případech. První z nich, již několikrát zmiňovaný doktor Christian Bort, zažil spíše loupežné přepadení, ale jeho spor je zařazen mezi krádeže. Městská práva totiž jako loupežníky kvalifikovala jen lidi okrádající u silnic, přičemž je nazývala podle jejich způsobu číhání na pocestné jako „nákeřníky“ nebo „zákeřníky“. Ačkoliv byl ve svrhu psaném případě postižený v noci surově zbitý a okraden třemi řezníky, spokojil se s touto možností.¹⁹⁸

U další krádeže, kdy Kateřina Šebková, jež byla majitelkou domu na Novém Městě, několikrát okradla své sousedy o dřevo, látky, košile a další náradí, je zarážející až naivní způsob výmluv. Ačkoliv nepochybně věděla o trestnosti svého chování, neměla očividně připravené žádné vysvětlení, kterým by se mohla zbavit podezření a několikrát otevřeně přiznávala, komu některé věci vzala. Snad právě proto postižená Anna Kočková netrvala na hrdelním trestu. Otázkou je, jakou měla naději na vyplacení odškodného.¹⁹⁹

Mezi dalšími pěti spory dosahovala větší hodnoty pouze ukradená kráva. V tomto případě navíc hrozilo obvinění z překupnictví, což by mělo nepřijemný důsledek plynoucí z nařízení městských práv, trest smrti oběšením. Podezřelému řezníkovi se však podařilo prokázat svojí nevinu a vše vyřešila finanční náhrada původnímu majiteli.²⁰⁰ Poslední čtyři soudní pře, jež měly svůj původ ve „zlodějině“, byly vedeny kvůli malé sumě peněz (pět kop grošů českých), kotlíku, oblečení, železu a čepici. Proto není na místě předpokládat hrdelní ortel, ale spíše lehký tělesný trest nebo krátkodobé věznění, a to i přes zmiňované tvrdé postihy, jejichž ukládání v podobných případech je možné chápat jako výjimku.

6. 1. 4. Delikty proti bezpečnosti a veřejnému pořádku

V této skupině jsou zařazeny méně závažné delikty policejního charakteru.²⁰¹ Jedná se především o rušení veřejného pořádku, často splňující některou ze specifikací výtržnosti, obzvláště ustanovení o bezdůvodném vytasení zbraně. I když těchto přestupků bylo vždy velké množství, většinou přerostly ve složitější spor. Ten pak doprovázelo kriminální chování naplňující skutkové podstaty již popsaných trestných činů. Jejich účastníci převážně skončili před soudem za zbití nebo zranění, ale nelze vyloučit ani možnost, že se stali vrahy. Z toho důvodu novoměstští soudci rozhodovali jen jednou v případě, který zůstal rušením nočního klidu, bez vážnějších následků.

Hlavní postavou celé pře byl městský písař Václav Vztekly, který ve svém domě provozoval vinný šenk, jehož hosté měli rušit klidný spánek obyvatel okolních domů.²⁰² Mezi ostatními spory zachycenými v knihách svědomí vystupuje tento případ do popředí ze dvou důvodů. Prvním jsou svědci. Nikde jinde není tak zřetelné jejich rozdělení na dva tábory, s nadsázkou by se dalo říci „domácí a hosty“. Je nepochybné,

¹⁹⁸ Viz. pozn. 56.

¹⁹⁹ AMP, rkp. 1122, f. 51r – 53v.

²⁰⁰ AMP, rkp. 1122, f. 54v.

²⁰¹ Karel MALÝ, citované dílo s. 96.

²⁰² AMP, rkp. 1060a, f. 58r – 62r.

kdo mluvil ve prospěch majitele šenku, samozřejmě jeho návštěvníci. Výpovědi příznivců Václava Vztekého se všechny nesou ve stejném duchu, avšak nejnvýstižněji jí formuloval doktor Jan Polikomský: „ ...mezi jinejmi dobrejmi poctivejmi lidmi stavu rytířského i městského bejvali sme při truňku vína veselí s bázní boží a nikdá sem žádných neřádů bud' slovy nebo skutkem cožby bylo proti pánu Bohu dobré pověsti i lidem býti mohlo nespatrił a také svým časem sme se od něho vzešli ... co jiného mluvíti než že sou se k nám se vši uctivostí chovali jako poctivý a dobří lidé.“

Naproti tomu lidé z okolí šenku, obtěžovaní bujarým veselím hostů, hovoří jinak. Události nám opět nejlépe přiblíží svědecká výpověď. Velmi realistický popis situace nadiktovala městskému písaři Kateřina hrnčířka: „ ...vo masopustě nemohli sme pokoje míti houdli tancovali střileli pokoje nedali, já tehdá ležela v šesti nedělich a někdo vystřelil před naším domem dvakrát z ručnice já skočila s postele ... zvolala sem na svůjho hospodáře domnívala sem se že se někdo na nás dobyl: a tancovaly obě najednou v noci matka s jedný strany a dcera z druhý [manželka a dcera Václava Vztekého] a točili se a jestli kdo dobrej ať nám zabráni veselu býti, pak ted' ve čtvrtek bylo přišla sem s trhu oni tam houdli a tancovali, že víno šenkují a někdy nešenkují: a houdli tam do šesti hodin ode dvou pak na ulici tulich házeli jeden pravil zabím se pro vás panno Bětuško zabím“. Tato událost nebyla ojedinělá a jak se zdá, podobné výtržnosti se opakovaly pravidelně. Přesto asi nejnebezpečnějším jevem se stala střelba na ulici, při níž se rozjaření návštěvníci trefovali, byť možná neúmyslně, do nejbližších oken. Na toto jednání pamatovala také městská práva. Pokud by výtržník někoho nešťastnou náhodou trefil, kvalifikoval by to soud jako vraždu a provinilci příslušel trest smrti oběšením.

Do čela skupiny odpůrců se postavila kožišnice Anežka Hříbková, majitelka protilehlého domu. Ta je také příčinou druhého důvodu, proč tato pře vyčnívá mezi ostatními. Jako hlavní protagonistka obtěžovaných nelenila a často slovně napadala členy rodiny Václava Vztekého společně s jeho hosty. Svědectví zabývající se její aktivitou přinášejí zajímavý přehled dobových nadávek. Ty jsou samozřejmě zachytitelné i u dalších soudních sporů, ale tento případ přináší jejich největší koncentraci. Přesto se nedá hovořit o deliktu nařčení či zhanění cti, protože rodina písaře Vztekého si nenechala nic líbit, takže i na hlavu Anežky se sneslo nespočet urážek, čímž se, jak bylo výše uvedeno, navzájem rušily.

Často se mezi nimi objevovala tehdy velmi rozšířená urážka „šelma“. Mezi nadávky určené zejména mužům patřilo také oblíbené úsloví „lotr, zrádce, zloděj“ kombinované ještě se snahou potupit konkrétní osobu spojením s trestem ukládaným za trestné činy. Objevují se „lotři od šibenice vyprošení“ nebo „zrádci z města vymrskaní“ K ženám nejčastěji směřovaly nadávky poškozující čest tvrzením o jejich nevázaném pohlavním životě. Nejuniverzálnějším výrazem užívaným k tomuto účelu se stalo různými způsoby modifikované slovo „kurva“. Existovalo mnoho dalších nadávek, přičemž nejedna z nich byla spojována se zvířecími vlastnostmi, jako například „pes voblezlej“, jiné znějí téměř neškodně až přátelsky, mezi nimi je nejnvýraznější oslovení „lotříku lehkomyšlnej“ a naopak do dnes za urážlivé slovní spojení považované „políb mě v řiť“. Zajímavá je také existence nadávek, které mají v současnosti nejasný obsah. Například Mariana manželka Václava Vztekého označila sousedky rozebírající útěk její dcery Alžběty za „brusný štychny“ a přestože význam můžeme odvodit z kontextu celé situace, je jen spekulací hledat původ těchto slov v řemeslnickém prostředí.

6. 2. Majetkoprávní spory

Největší podíl na agendě městských soudů v raném novověku měly majetkové pře, ať již šlo o nesplacené dluhy nebo se předmětem konfliktu stala závěť, proti níž se ohradila část dědiců, případně se objevili věřitelé zesnulého. Také na Novém Městě byl jejich podíl největší, celkem sedm dluhů, šest dědických sporů a čtyři pře vlastnické.²⁰³ Avšak úloha soudu byla jiná než u trestněprávních deliktů. Cílem procesu nebylo odhalení viníka spojené s uložením trestu, ale v rozhodčím řízení určit, komu přísluší nemovitost nebo finanční obnos.

O pozornosti, kterou dobové právo věnovalo těmto problémům, svědčí přímo ustanovení Koldína zákonníku, jejichž rozsah je ve srovnání s trestněprávními delikty podstatně větší. Jako vhodný příklad slouží část věnovaná vraždám a mordům, tvořící celkem 12 odstavců. Naproti tomu dluhy se zabývá 52 nařízení a testamentsy, jako velmi zásadním tématem dokonce 89 předpisů.

6. 2. 1. Dlužnické spory

Peníze a dluhy, téma doprovázející lidstvo po celá staletí. Nejinak tomu bylo na Novém Městě ve zkoumaném období raného novověku. S ohledem na rozšířenost nesplacení peněžních závazků existoval poměrně dobře propracovaný postup, jakým věřitelé postupovali proti neplaticím dlužníkům. Základem každé půjčky byl dlužní úpis zvaný také „šuldbryff“ nebo „list hlavní“, jenž měl obsahovat také sankci pro případ nesplacení požadované sumy. O této praxi hovoří také městská práva: „*Jakoukoli pokutu dlužník zápisem na sebe aneb statek svůj věřiteli svému uvede, podle toho zůstaven bude.*“²⁰⁴ Pokud došlo k problémům, měl „šuldbryff“ zajistit možnost vymáhání pohledávky bez nutnosti podání žaloby.

Jednou z často využívaných možností zajištění dluhu se stalo ručení nemovitým majetkem. Koldín pro tento způsob úhrady stanovil přísná pravidla, jenž měla zabránit případným konfliktům.²⁰⁵ Jak bylo uvedeno výše, exekuce domu jako náhrady za nesplacené peníze se nazývala „zvod“. Věřitel musel požádat o pomoc rychtáře, který ho na základě dlužního úpisu „*uvedl v držení*“ nemovitosti a původní majitel mu odevzdal klíče. Provedení tohoto úkonu rychtář následně zaznamenal do městských knih.

To ovšem neznamenalo, že věřitel mohl s domem libovolně nakládat. Městská práva mu ukládala povinnost ho jeden rok pronajímat, přičemž nájemcem mohl být i dlužník. Teprve když zisk nestačil na uhrazení pohledávky, směl nemovitost prodat s tím, že částku přesahující výši dluhu vyplatil původnímu majiteli. Dědičná držba domu připadala v úvahu jen, pokud tak stanovil dlužní úpis, a to přesně danou formulací: „*Nedal-li by a nezaplatil-li dlužník věřiteli svému na jistý a určitý čas, aby se mohl v grunt dlužníka dědičně uvázati.*“

Ukázkou tohoto způsobu řešení nesplaceného dluhu je spor nobilitované

²⁰³ Převahu majetkoprávních sporů v dalších městech dokládá také B. Roedl. Podle jeho analýzy převažovaly v 80. letech 16. století v Žatci i Lounech. Bohumír ROEDL, *Knihy svědomí Žatce a Loun jako pramen k dějinám městského soudnictví před Bílou horou*, in: *Folia historica Bohemica* 7, Praha 1984, s. 261

²⁰⁴ KOLDÍN, článek G I.

²⁰⁵ KOLDÍN, články G I. – G XXIII.

novoměstské řeznické rodiny Šturmů z Greifenberka s Bohuslavem z Kalenic.²⁰⁶ Ten patří v knize svědomí mezi těžko zařaditelné spory, protože jediný svědek, řezník Pavel Muchta, dosvědčuje jen to, že list s rodinným „genealogiem“ psal již zesnulý Jan Šturm. Až na základě ordálních manuálů apelačního soudu je možné doložit, že Šturmové podali odpor proti zvodu na dům za nesplacených 75 kop grošů českých.²⁰⁷

Další často využívanou možností zajištění pohledávky se stalo tzv. „rukojemství“. Toto pojmenování vzniklo ze způsobu, jakým „rukojmě“ uzavíral dohodu s věřitelem: „A slove rukojemství, jako rukou zavázání k dosti něčeho učinění“²⁰⁸ Spory, v nichž ručitelé vystupují, se na Novém Městě roku 1586 objevují celkem třikrát. Na základě svědeckých výpovědí je možné určit povahu půjčky, při níž byla jejich přítomnost nutná. Šlo o obchodní transakce, kdy mělo být za větší množství odebraného zboží zapláceno až po jeho prodeji. Případy přinášejí také zajímavý vhled do podnikání raně novověké šlechty. Všechny tři věřitelky totiž pocházely z vyšších stavů. První z nich, Anna Vchynská ze Zahrádky na Nehvizdkách, zastupuje stav rytířský. Žalovala Jeronýma Novodomského pro dluh za 56 sýrů (jeden za 6 bílých grošů), jež nesplatila jistá Dorota Romanka.²⁰⁹ Smlouvu zajišťoval také „šuldbrýf“ v podobě řezané cedule, kterou Anně Vchynské předal ručitel dluhu, čímž dostal také nařízení městských práv nabádajících k tomuto způsobu písemného stvrzení půjčky.²¹⁰

Ve zbylých dvou půjčkách vystupovaly věřitelky z panského stavu. Obě pocházely z významných českých rodů, byly to Marie z Martinic na Dymokurech a Kateřina Smiřická z Házmburka. Jejich pře mají několik společných rysů, jako délku trvání, rozsah a odvolání k apelačnímu soudu. Spor, který vedla první ze jmenovaných, měl zajímavý vývoj. Zpočátku šlo o dluh 135 kop a 40 grošů českých za ryby odebrané ze sádek v Dymokurech. Během soudního procesu se nechala žalobkyně zastupovat prokurátorem Václavem Nosem z Vojkovic, jež od ní měl k tomuto účelu zpečetěnou plnou moc, ale zdá se, že si nevedl příliš dobře.²¹¹ Proto došlo k posunu předmětu sporu, který následně pokračoval mezi Marií z Martinic a neúspěšným plnomocníkem kvůli pochybením, jichž se dopustil. Celý konflikt trval neuvěřitelných 10 let. První záznamy se vztahují k roku 1583, ale skončil až po třech odvoláních k apelačnímu soudu v květnu roku 1593.²¹²

Podnikatelské aktivity jednoho z nejvýznamnějších rodů předbělohorských Čech přibližuje spor Kateřiny Smiřické. Dlužníkem byl Jan Kuta, který z jejích statků Kbely, Uhříněves a Kolovraty odkoupil 193 sýrů a sedm tun másla.²¹³ Určení jeho celkového množství je poněkud komplikované, jednou z možností je chápání výrazu tuna jako jednotky objemu ryb, která měla činit 122, 24 litrů.²¹⁴ Avšak někdy se tohoto označení používalo také pro bližší nespecifikovanou bečku nebo sud.²¹⁵ Každopádně šlo o poměrně velké množství másla. Jan Kuta byl také pro nezaplacení 374 kop grošů českých na přání Kateřiny Smiřické uvězněn. Jeho „rukojmí“ Jiří Hrabě,

²⁰⁶ AMP, rkp. 1122, f.

²⁰⁷ NA Praha, f. Apelační soud, ordální manuály 1585 – 1588, i. č. 122.

²⁰⁸ KOLDÍN, článek J IV.

²⁰⁹ AMP, rkp. 1060a, f. 53v.

²¹⁰ KOLDÍN, článek H XXVII.

²¹¹ AMP, rkp. 1060a, f. 87r.

²¹² AMP, rkp. 1002, f. 147r – 147v.

²¹³ AMP, rkp. 1060a, f. 39r – 39v, 41r – 41v, 44r, 47r – 47v, 48v – 49r, 55r – 56r.

²¹⁴ Bohumír ROEDL, *Svědectví morového času*, s. XLVI.

²¹⁵ Adolf KALNÝ, *Popravní kniha pánů z Rožmberka*, Třeboň 1993, s. 99.

společně s Janem Příbramským následně čelili žalobě. Vzhledem k tomu, že ještě v roce 1588 řešil apelační soud odvolání ve sporu o stejnou částku mezi Janem Kutou a jeho ručiteli, je zřejmé, jak dopadl proces roku 1586.²¹⁶

Horší situace nastala u chudých dlužníků, kteří se nemohli z vězení vyplatit ani uhradit pohledávku jiným majetkem. Lépe na tom byli místní lidé s dobrou pověstí, pro ty existovala možnost přísahy, v níž slíbili, že budou odvádět část svého výdělku na umoření dluhu. Nespolehlivým obyvatelům města se však vězení nevyhnulo, ale v tom případě nastal problém s jejich stravováním. Je pochopitelné, že věřitelé se na něm často odmítali podílet, což mohlo vést k hladovění uvězněného. Například nymburští konšelé psali roku 1560 o radu k apelačnímu soudu, protože „*Nemaje peněz, u vězení se drží a hladem mře, a Pavel jeho stravou neopatruje.*“ Ani smrt hladem nelze vyloučit, naopak lhostejný přístup některých věřitelů k jejich vězňům to jen dokazuje. O tom vypovídala staroměstská měšťanka Poláčková před komorním soudem řešícím úmrtí jistého Rendy v roudnickém vězení: „*... tehdy Nedovařil pravil: nevyjednávejte ho, než musí tu seděti do té smrti, a aby král přijel nebo čert z pekla.*“²¹⁷

Takový osud ovšem nestihl účastníky dalších tří dlužních sporů. Mezi jejich aktéry byli vídeňští a uherští kupci, společně s novoměstskými měšťany. Nicméně jejich řešení nijak nevybočovalo z nastíněných postupů a není proto nutné je podrobněji rozebírat. Za povšimnutí stojí již jen fakt, že spor mezi cizími obchodníky se dostal také před apelační soud.²¹⁸

6. 2. 2. Dědické spory

Právo sepsat poslední vůli, nazývanou „*kšaft*“, patřilo mezi důležité výsady měšťanů. První testamety se začaly objevovat u nejbohatších patricijských rodin na konci 14. století, ale jejich rozšíření přineslo až století následující.²¹⁹ Toto privilegium potvrzovala i Svatováclavská smlouva ve čtrnáctém odstavci s podmínkou, že šlo o majetek spadající pod městský šos.²²⁰ Také autoři městských práv velmi dobře chápali, jak velké komplikace mohou přinést spory plynoucí ze závětí, jejichž obsah byl nejasně formulován. Proto můžeme u Koldína nalézt podrobněji rozpracovaná nařízení, přejatá ze starší úpravy Brikcího z Licka.²²¹

O tom, kdo a za jakých podmínek mohl „*kšaftovat*“, podrobně informuje právní naučení staroměstské rady žateckým přísežným, zahrnuté Koldínem do městských práv.²²² Pokud dotyčný užíval „*zdravého rozumu a paměti dobré*“ a zajistil dva až tři hodnověrné svědky, směl učinit ústní nebo písemnou poslední vůli. Za nejvhodnější byla považována přítomnost purkmistra nebo konšelů. Proto mezi jejich povinnosti patřilo bezodkladně vyslyšet žádosti nemocných či umírajících o účast při „*pořízení statku svého*“. Avšak stačili i důvěryhodní sousedé, ale toto řešení se doporučovalo jen pokud vážný zdravotní stav nesnesl jakýkoliv odklad. V případě písemného provedení

²¹⁶ AMP, rkp. 1002, f. 24r – 24v.

²¹⁷ Zikmund WINTER, citované dílo, s. 826 – 830.

²¹⁸ NA Praha, citovaný pramen.

²¹⁹ František HOFFMAN, citované dílo, s. 166.

²²⁰ Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK, *Zřízení zemská Království českého XVI. věku*, Praha 1882, s. 96.

²²¹ BRIKČÍ, kap. LXVI., odst. I. – XXVI.

²²² KOLDÍN, články E I. – E XLI.

zůstával testament po zpečetění uložen buď přímo na radnici nebo u jednoho ze svědků.

Důležitou součástí dědického řízení byl také „šacuňk“, při němž byl všechn majetek sepsán a oceněn. Na základě tohoto inventárního seznamu pak měli být vyplaceni jednotliví dědici. O tom, jak posuzování probíhalo, hovoří Ambrož Roček, vypovídající ke sporu Beneše Finka: „ ... a v tom umřel a já co pozůstalo nádobí jiného šatstva a jiných svršků to sem já dal po smrti jeho i manželce jeho zinventovati a kázal spečetiti a byl při tom pan Pavel Kamarýt a písař Vít Lhota.“

Také pro publikaci testamentu po smrti odkazujícího existovala přísná pravidla. Pokud šlo o písemnou závěť, dostavili se svědci do městské rady, kde stvrdili její obsah. Potom opustili místnost a následně mohli vstoupit právoplatní dědici, neboli „nápadníci“, kterým byl „kšaft“ přečten, čímž začala běžet šestitýdenní lhůta určená k přednesení odporu nebo „přípovědi“ – vznesení nároku na pohledávky pozůstalé po zesnulém. Spor vycházející právě z tohoto problému je roku 1586 v novoměstských knihách svědomí zachycen dvakrát. V prvním šlo o částku 36 kop grošů českých za srpy, kterou David Fric nezaplatil Benešovi Finkovi. Zboží odebral na dluh a prodal jej v Nymburce, přičemž vydělal 10 kop, ale za utržené peníze koupil vosk. Avšak než stačil uskutečnit další obchod zemřel, aniž by dluh vyrovnal. Přesto ještě před smrtí o všem řekl svému bratrovi, formanovi Kryštofovi, ale ten skonal krátce po něm. V soudním sporu svědci dokazují oprávněnost pohledávky poškozeného Beneše Finka vůči dědicům.²²³

Druhý případ je v knize svědomí zaznamenán s poznámkou, že byl předán „do apelací“. Až na základě ordálních manuálů apelačního soudu bylo možné určit, že předmětem sporu se stala přípověď na majetek zasnulé šenkýřky Kateřiny, avšak chybí konkrétnější údaje.²²⁴

Složitě a neradostně spory mezi příbuznými ukazuje rozsáhlá dědická pře mezi Dorotou Poříčskou, pozůstalou po Janovi Poříčském, která zastupovala zájmy jejich nezletilého syna Simeona.²²⁵ Zajímavostí je, že jde o jeden z mála konfliktů, který se podařilo ztotožnit s konkrétním místem na Novém Městě. Vše se odehrávalo v ulici Na dláždění (dnešní Hybernská). Původem sporu bylo porušení institutu „svěřenství“ nazývaného „fideikomis“ nebo „svěření k věrné ruce“.²²⁶ Evě Nekmířské, sestře Jana Poříčského, odkázala babička tímto způsobem 450 kop grošů českých, ale jejich matka Kateřina Sedláková je zpronevěřila a „vložila do živnosti“, jak sama otevřeně přiznávala. Navíc většinu majetku odkázala svému synovi Janovi. Eva jí obeslala a zahájila s ní soudní při. Té se na straně matky účastnil také Jan. Po jeho smrti narazila pozůstalá Dorota na problém spočívající v postavení vdovy, která nebyla oprávněna nakládat s majetkem za nezletilého syna, jestliže jí závěť neustanovila za „mocnou poručnici“. Proto také apelační soud roku 1587 rozhodl, že není oprávněna nikoho obesílat, jelikož existovali purkmistrem ustanovení a v knihách zapsaní poručníci.²²⁷

²²³ AMP, rkp. 1122, f. 31r – 31v.

²²⁴ NA Praha, citovaný pramen.

²²⁵ AMP, rkp. 1060a, f. 23r – 30v.

²²⁶ Koldín svěření specifikuje takto: „...slove to, cožby od kšaftujícího ustanovenému od něho dědici aneb tomu, komuž by kšaftem statek po smrti náležeti měl, z zvláštní důvěrnosti poručeno a jako svěření bylo, aby někomu třetímu na čas jistý takového statku postoupil, jemu ho dochoval a jej potomně statku aneb spravedlnosti té držitelem a pánem udělal.“ KOLDÍN, článek F IV.

²²⁷ AMP, rkp. 1002, f. 42r – 43r.

Samozřejmou podmínkou, nutnou pro uznání závěti, bylo její dobrovolné sepsání „...kšaftové na svobodné vůli člověka každého až do nejposlednější hodinky záležitosti.“²²⁸ Přestože se tato okolnost zdá nezpochybnitelná, existovaly výjimky. Takovou je i spor Štěpána Vodňanského s úředníky záduší svaté Trojice pod Slovany. Jeho manželka Dorota tomuto kostelu odkázala 200 kop grošů, ale jak vyplývá z dalších okolností, bylo její rozhodnutí ovlivněno přemlouváním Marty Klicmarky, která to ve své výpovědi sama potvrzuje. Také ostatní svědci se v podstatě shodují na tom, jak se vše odehrálo. Například Lidmila Dobřichovská říká toto: „...nutila jí aby dělala kšaft... ale aby z toho raději k záduší učinila.“

Na odkazu církevní instituci by nebylo nic neobvyklého, ale Dorota žádala krátce po sepsání závěti o její zničení. Marta Klicmarka přes slib, že tak učiní, neudělala nic, takže testament zůstal v platnosti. Tento okamžik byl také ústředním tématem celého sporu.

Do kapitoly o dědických sporech byly zařazeny také tři případy, v nichž svědci potvrzují příbuznost, což bylo důležité k řešení při vycházejících z podání odporu proti „kšaftu“. Nejzajímavější z nich je zmínka odkazující na konflikt mezi příslušníky rodiny Vančurů z Řehnic, kterému se věnuje kapitola o významných osobách vystupujících v novoměstských knihách svědomí.

6. 3. Vlastnické spory

Přestože je název této skupiny sporů podobný deliktům proti vlastnictví ve smyslu trestněprávním, jedná se o konflikty vycházející z držby nemovitostí, případně ze závazků z ní plynoucích. Na Novém Městě řešil soud čtyři konflikty tohoto charakteru. Tři z nich souvisí z prodejem nebo pronájmem domu.

V případě Duchka Berounského dva svědci dokládají, komu bylo placeno nájemné. Stejná situace je i ve sporu Martina Šmída. Více informací je možné zjistit k prodeji domu Annou z Českého Brodu. Ve výpovědích je popsán průběh celého jednání a také zvyk stvrdit obchod společným zapitím v šenku. Svědek použil výraz „otkup pili“, ale existovala i další pojmenování, jako například „popeněžní pivo“.

Ze strohých popisů nevyplývají žádné větší podrobnosti, jež mohly vést až k soudnímu řízení. Jedině ve čtvrtém případě je situace o něco jasnější. Předmětem sporu byl vltavský břeh náležející k domu stojícím pod Zderazem. Jeho součástí byla také zahrada, kterou původní majitelka prodala s tím, že zbylou část břehu si ponechala pro vlastní potřebu. Matouš Skřivan, jenž dům později koupil, vedl při o tento pozemek s blíže nespecifikovaným vlastníkem zahrady.²²⁹

6. 4. Spory procesní povahy a nezařaditelné pře

Ani Novému Městu se nevyhnuly spory procesní povahy, nazývané „postranní pře“, byly celkem dvě. Důvody jejich vzniku se zabývala kapitola o způsobu podání žaloby a průběhu soudního procesu, takže nyní již jen shrnutí konkrétních událostí. První z nich představuje velmi rozšířené nařčení z falešného svědomí, které měla napsat Dorota Kasalická, pravděpodobně manželka Václava Kasalického z Kaštic. Za povšimnutí stojí události doprovázející soudní řízení. Zástupci protivné strany

²²⁸ KOLDÍN, článek D LII.

²²⁹ AMP, rkp. 1060a, f. 47r - 47v.

navštěvovali obviněnou doma a žádali po ní přiznání, že to opravdu udělala, což jim samozřejmě nepříslušelo. Její matka popisuje tuto situaci takto: „ ... *chtěje aby se dcera má k tomu falešnému svědomí přiznala: ona ho pěkně odbejvala: proč se má k tomu svědomí přiznávati: poněvadž o tom nic neví: a když se pak tak s týžmiž na ní o to svědomí domlouval ona popadla žejdlík naň chtěje ho jím uhoditi: a to sobě naň Fridricha P[o]říč[s]kýho lidmi osvědčovala, páni milý buď vám to svědomo že teď před ním nemohu žádného pokoje míti chce abych mu se k jakýmusi falešnému svědomí přiznávala o kderejmžto já nic neví: potom mu řekla aby šel z domu...*“²³⁰ Nicméně jak se zdá, toto ovlivňování účastníků sporu zůstalo nepovšimnuto. Postranní při, jako součást většího soudního řízení, ukazuje obvinění z neodpovídání na žalobu, které navazovalo na dlužní spor o 90 kop a 50 grošů mezi Janem Ciryblem a Jáchymem z Techenic.²³¹

Mezi zápisy v knihách svědomí se objevují také výpovědi k případům, které nebylo možné zařadit do žádné z vytýčených kategorií. Důvodem se stala absence jakékoliv informace o podstatě konkrétního sporu. V jednom z nich vystupuje, jako sporná strana podporující úředníky šestipanského soudu, doktor Tadeáš Hájek z Hájku, o němž Anna Šturmová vypovídá, že finančně a materiálně podporoval svojí příbuznou Annu Mandelkovou, specifikovanou jako „*krevní přítelkyni*“.²³² Zde je třeba odbočit a vysvětlit tento pojem. V raném novověku byla příbuznost chápána poněkud jinak než dnes. Toto označení se používalo jen pro ty „ ... *kteříž ne krevností, ale prostředkem řádného manželství spojení a spřáteleni sou.*“ Naproti tomu „*krevní přátelé*“ popisují městská práva takto: „ ... *krevnost jest jako jednota a svazek jedné krove a osob z jednoho kmene pošlých ...*“²³³ Předmět sporu neobjasnili ani svědci Marka Košťála vystupujícího proti zmiňovaným úředníkům. Ti potvrzují pouze úmrtí kuchaře Řehoře v adventním čase roku 1585.

V pěti posledních sporech hovoří svědci o „*stavuňku*“, kterým byl stížen Vít Vodička, o Cypriánovi Lopatském, jenž po smrti jisté Reginy prohlásil, že její majetek se dostane „*v hrdlo čertu*“, nebo o tvrzení Štěpána Macháčka, který měl získat „*stané právo*“ na Martina Míšeňského.²³⁴ Avšak v tomto případě se nejspíš dopustil zhanění cti. Zbylé dvě pře jsou již zcela neidentifikovatelné.

K získání celkového přehledu o sporech řešených na Novém Městě v roce 1586 je třeba ještě připočíst 20 při, které se neobjevují v knihách svědomí, ale řešil je apelační soud.²³⁵ Odvolání se týkala následujících deliktů:

5x dluh,
3x postraní pře,
3x stavuňk,
2x dědická pře,
1x pokuta, pobodání nožem, cizoložství, exekuce, zvod na dům, podvod,
nedostavení se ku právu.

²³⁰ AMP, rkp. 1060a, f. 65.

²³¹ AMP, rkp. 1060a, f. 82r.

²³² AMP, rkp. 1122, f. 27r.

²³³ KOLDÍN, článek F XVI.

²³⁴ Stané právo byl vlastně kontumační rozsudek vyhlášený v případě, že se pohnaný nedostavil před soud. Jiří KLABOUCH, citované dílo, s. 173.

²³⁵ NA Praha, citovaný pramen.

Proč se tyto spory neobjevují také v městských soudních knihách, ale jen v ordálních manuálech, není jasné.

7. Významné a identifikovatelné osoby objevující se ve sporech

Jedním z nejzajímavějších momentů studia života ve městě na základě pramenů k dějinám kriminality je setkání s velkým počtem jeho tehdejších obyvatel takřka „z očí do očí“. Někteří patří mezi známé osobnosti, jako například Tadeáš Hájek z Hájku a další po sobě nezanechali jinou stopu než právě zápis v knize svědomí. Přestože i ti druzí, mezi nimiž je zastoupena většina městského obyvatelstva, by si jistě zasloužili stejnou pozornost, jako jejich významnější současníci, není v silách dnešního badatele zjistit více, než o sobě vypověděli oni sami.

Proto se v poslední části této práce představí jen ti obyvatelé Nového Města pražského, kteří se nějak zapsali do jeho dějin. Ať už to byli představitelé panského stavu, jenž si zde zakoupili nemovitost, nobilitovaní měšťané, univerzitní vzdělanci nebo představitelé městské samosprávy a jejich pomocníci.

7. 1. Jako sporná strana

7.1.1. Kniha inv. č. 1060a

Václav Nekmírský z Kyršfeldu

Sladovník Václav Nekmírský s manželkou Evou Sedlákovou koupil v roce 1575 za 400 kop grošů českých dům v ulici Na dláždění – dnešní dům č. p. 1000 v Hybernské ulici.²³⁶ Majestátem ze 7. dubna 1588 mu byl spolu s Jiřím Nýslem, bratry Janem a Václavem Cirillem, Václavem Hlavou a Bartolomějem Šlechtou udělen erb a povoleno užívat přídomek „z Kyršfeldu“.²³⁷ Není jasné, jestli novoměstský senátor Václav Nekmírský z Kyršfeldu uváděný roku 1598 byl totožný se svým jmenovcem vystupujícím v knize svědomí. Václav Nekmírský se objevuje v rozsáhlém dědickém sporu s Dorotou Poříčskou o dům po Janovi Poříčském na foliích 23r – 30v.

Dorota Poříčská²³⁸

Od roku 1568 byla spolumajitelkou domu č. p. 1033B v Hybernské ulici, který v roce 1540 koupil její manžel, kožišník Jan Poříčský.²³⁹ Po smrti svého manžela se nejpozději roku 1588 znovu provdala za Simeona Redlfestera z Vildrštorfu,²⁴⁰ služebníka při komorní buchhalterii a později císařského hejtmana v Brandýse nad Labem.²⁴¹ Zemřela před rokem 1596, kdy se Simeon Redlfester znovu oženil.

²³⁶ Luboš LACINGER, *Z místopisu Nového města pražského – Hybernská ulice I.*, in: PSH XX, s. 149, Praha 1987.

²³⁷ August SEDLÁČEK, *Českomoravská heraldika II.* (dále jen ČMH II.), reprint, Praha 1997, s. 435.

²³⁸ L. Lacinger v novoměstském místopise uvádí jména Jan Kolínský a Dorota Kolínská. Jméno v podobě Dorota Poříčská lze nalézt nejen v knize svědomí, ale také v novoměstské knize apelací z let 1588 – 1617. AMP, rkp. 1002, f. 13r – 14r.

²³⁹ Luboš LACINGER, *Z místopisu Nového města pražského – Hybernská ulice I.*, in: PSH XX, s.160 - 165, Praha 1987.

²⁴⁰ AMP, *Knihy apelací 1588 – 1617*, rkp. 1002, f. 13r – 14r.

²⁴¹ Antonín TRUHLÁŘ – Karel HRDINA – Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě IV.*, Praha 1973, s. 300.

Vystupuje ve sporu o dědictví po svém manželovi s Václavem Nekmířským z Kyršfeldu na foliích 23r – 30v.

Kateřina Smiřická z Házmburka

Dcera Jana Zajíce z Házmburka na Budyni a Markéty Münsterberské.²⁴² V roce 1555 se provdala za Jaroslava Smiřického ze Smiřic (1513 – 1597). Do smrti roku 1604 držela panství Koloděje, Vnoř a Kbely.²⁴³ V knize svědomí se objevuje v souvislosti s rozsáhlým sporem o úhradu dluhu, ke kterému se vztahují výpovědi na foliích 39r – 39v, 41r – 41v, 44r, 47r – 47v, 48v – 49r, 55r – 56r. Spor pokračoval ještě v roce 1597 na foliích 93r – 94r, 95v.

Jan Horský z Grynfeldu

Majestátem z 10. listopadu 1578 mu bylo společně s Václavem Pražákem a Janem Lešanským povoleno užívat erb a přídomek „z Grynfeldu“.²⁴⁴ Objevuje se také v podobě „z Grünfeldu“.²⁴⁵ Vystupuje v nespécifikovaném sporu předaném apelačnímu soudu na foliu 49r. Vypovídá také ke sporu Jana Cyrilla s Jáchymem z Těchenic na foliu 67r, 78r.

Anna Mnětická z Mnětic

Manželka Jana Mutrplosa z Tedražic. Pravděpodobně pocházela ze zemanské rodiny držící Mnětice – dnes součást Pardubic. První zprávy o Mněticích pocházejí z poloviny 13. století, ale tvrz je zmiňována až roku 1474. Prameny informující o rodu Mnětických v 16. st. jsou bohužel nedostačující k určení příbuzenského vztahu Anny Mnětické k dalším nositelům přídomku „z Mnětic“, ale je možné se domnívat, že byla spřízněna s Jiřikem z Mnětic, který v roce 1500 prodal tvrz Mnětice městu Chrudim.²⁴⁶ Případně také z Mikulášem Mnětickým z Mnětic, uváděným k roku 1528 v úřadu hejtmána náchodského panství.²⁴⁷ Vystupuje ve sporu proti svému manželovi, který se dopustil cizoložství se Saloménou. Folia 52r, 64r – 64v. Další výpověď je také v knize 1122, folio 44v.

Anna Vchynská ze Zahrádky na Nehvizdkách

Vladycký rod ze Zahrádky je na tvrzi v Nehvizdkách poprvé doložen roku 1528, kdy jí vlastnil Jiří Bylanský ze Zahrádky. Posledními známými mužskými potomky rodu na nehvizdské tvrzi jsou Jan a Jiří ze Zahrádky v roce 1556.²⁴⁸ Další údaje se vztahují až k létům 1591 – 1594. V té době jsou jako majitelé panství připomínáni bratři Jan, Jiří, Vilém a Jaroslav Vchynští z Vchynic.²⁴⁹ Proto je pravděpodobné, že Anna Vchynská přinesla tvrz v Nehvizdkách jako věno jednomu z bratrů Vchynských, případně jejich otci Bohuslavovi, u kterého není známo, jaké statky měl

²⁴² August SEDLÁČEK, z *Hasenburka*, in: Ottův slovník naučný (dále jen OSN), XI. díl, s. 932.

²⁴³ August SEDLÁČEK, *Smiřický*, in: OSN, XXIII. díl, s. 513.

²⁴⁴ August SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s.578.

²⁴⁵ Adalbert KRÁL von Dobrá Voda, *Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien*, reprint, Brno 2005, s. 75.

²⁴⁶ kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku – Východní Čechy*, s. 306, Praha 1989.

²⁴⁷ Josef LUDVÍK, *Smjšené zprávy historické o Náchodu*, in: *Časopis českého museum*, 8/1834, sv. 1., Praha 1834, s. 85.

²⁴⁸ August SEDLÁČEK, *ze Zahrádky*, in: OSN, XXVII. díl, s. 374.

²⁴⁹ August SEDLÁČEK, *Kinský*, in: OSN, XIV. díl, s. 240.

v držení. Anna Vchynská vystupuje v dlužním sporu s Jeronýmem Novodomským na foliu 53v, 73v.

Václav Vztekly

Písař Nového Města pražského. Zikmund Winter uvádí příjmení v podobě Steklý. Vystupuje ve sporu vedeném pro rušení pořádku před jeho domem, ve kterém šenkoval víno. Folia 58r – 62r, 63r – 64v.²⁵⁰

Václav Kasalický z Kaštic

Rodina Kasalických pocházela původem ze Zibohlav (dnes část Kolína). Není úplně jasné, od kdy začali používat přídomek „z Kaštic“. August Sedláček uvádí Jana kasalického z Kaštic od roku 1533.²⁵¹ Naproti tomu Martin Kolář udává rok 1541.²⁵² Osobu vystupující ve sporu by bylo nejspíš možné ztotožnit se synem zmiňovaného Jana Kasalického (zemřel 1560), jenž po svém strýci zdědil dvůr ve Zibohlavech. Vystupuje ve sporu o falešné svědomí na foliích 65v – 66r. Svědčí také v knize 1122 ve sporu o odpírání svědomí Dorotou Kasalickou na foliu 41v.

Jan Ciryllus

Bratr Václava staršího Cirylla, který od roku 1565 zastával úřad písaře Nového Města pražského. Majestátem ze 7. dubna 1588 získali oba bratři přídomek „z Kyršfeldu“ (viz. Václav Nekmírský).²⁵³ Vystupuje ve sporu o „dosti nečinění smlouvě“ s Jáchymem z Těchenic na foliu 67r.

Jan Štěch, plavec

Příslušník plaveckého cechu sídlícího v pražském Podskalí. Velmi často dodával dřevo pro potřeby rožmberského hospodáře v Praze.²⁵⁴ Vystupuje ve sporu o kšaft se Štěpánem Vodňanským na foliu 74r. Vypovídá také jako svědek Kateřiny Smiřické z Házmburka na foliu 46r.

Marie z Martinic na Štěpanicích a Dymokurech

Manželka Zdeňka z Valdštejna z lomnické větve rodu. Společně začali budovat nové sídlo v Horní Branné, kam přesunuli správu panství z již nevyhovujícího hradu ve Štěpanicích. Po smrti svého muže v roce 1574 sama dostavěla zámek, na kterém později žil její syn Vilém. Avšak ten zemřel již v roce 1594. Marie následně přenechala smlouvou z 10. dubna statky Štěpanice, Zábřdovice a Bříství nejbližším příbuzným Adamovi mladšímu z Valdštejna na Hrádku nad Sázavou a bratrům Vilémovi, Vokovi a Heníkovi z Valdštejna. Sama si „na dožití“ ponechala tvrz Dymokury.²⁵⁵ Na Starém Městě pražském vlastnila „Hynkovský dům“ v nároží dnešních ulic

²⁵⁰ Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst II.*, Praha 1892, s. 72.

²⁵¹ August SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s.467.

²⁵² Martin KOLÁŘ, *Kasalický*, in: OSN, XIV. díl, s. 15.

²⁵³ Antonín TRUHLÁŘ – Karel HRDINA – Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě I.*, Praha 1966, s. 523.

²⁵⁴ Jiří KUBEŠ, Jan Libra ze Soběnova – rožmberský hospodář v Praze a jeho každodenní život (1604 – 1609), in: PSH XXXI, Praha 2000, s. 102.

²⁵⁵ August SEDLÁČEK, *Hrady zámky a tvrze České V. – Podkrkonoší*, elektronická edice, Praha 2000, s. 226 – 242.

Dlouhá a Dušní.²⁵⁶ Zemřela roku 1606. Vystupuje v dlužním sporu na foliích 87r – 88v. Spor byl řešen ještě v roce 1587 na foliu 89v.

Václav Nos z Vojkovic

Původem z vladycké rodiny, u které není znám původ. Poprvé se vyskytuje až v tituláři z roku 1543.²⁵⁷ V roce 1586 je Václav Nos uváděn jako měšťan Nového Města pražského bez zmínek o jeho šlechtickém původu. Vystupuje v dlužním sporu s Marií z Martinic. Na foliích 87r – 88v, 98v.

7.1.2. Kniha inv. č. 1122

Václav Pražák z Grynfeldu

Pocházel z Chlumce. V Praze zastával devatenáct let úřad deklamátora desk zemských. Užíval stejného přídomku a erbu jako Jan Horský z Grynfeldu. Zemřel 10. listopadu 1606. Jan Campanus se o něm zmínil ve sbírce *Anni lethiferi* z roku 1607.²⁵⁸ Vystupuje v dlužním sporu s Janem Vojtkovským na foliu 21v.

Vít Zahradka z Turova

Majestátem z 25. května 1584 byl společně s Tymotejem Loukou připuštěn k erbu registrátora desk zemských Jana Jahodky z Turova. Jeho potomci žili v Praze až do 18. století.²⁵⁹ Vystupuje ve sporu společně s Václavem Pražákem na foliu 21v.

Magdalena Kaplířová z Řehnic, Eliška Pecingarová z Řehnic, Jiřík Vančura z Řehnic a na Lhoticích

Sestry Magdalena a Eliška (manžel Mikuláš starší Pecingar z Bydžína) byly dcery Jiříka Vančury z Řehnic na Valečově. Ten měl ještě další čtyři dcery a osm synů – Adama, Mikuláše, Václava, Hynka, Zikmunda, Bedřicha, Markvarta a Jiřího.²⁶⁰ Poslední dva jmenovaní figurují také ve výpovědích svědků. To dokazuje, že potvrzení příbuznosti objevující se v knize svědomí bylo součástí rozsáhlejší dědické pře mezi jmenovanými sestrami a jejich synovcem. Jiřík Vančura z Řehnic na Lhoticích, syn Václava a pozdější hejtman boleslavského kraje (zemřel 1610), se přes protesty svých tet ujal v roce 1584 majetku po strýcích Jiřím a Markvartovi. Šlo o poměrně rozsáhlé panství vytvořené oběma bratry spojením statků Studénky, Nasedlnic, Kosmonos a několika menších vsí.²⁶¹

Otázkou zůstává, proč se pře objevuje také v novoměstské knize svědomí. Jediným možným vysvětlením je, že součástí sporného majetku byly také nemovitosti v Praze. O konkrétním majetku Vančurů z Řehnic na Novém Městě pražském se pro léta 1580 – 1604 nepodařilo nalézt žádné informace. Nicméně v roce 1579 prodal Markvart dům č. p. 36A v Široké ulici (dnešní Jungmannova) za 210 kop grošů českých a v roce

²⁵⁶ OSN, Praha, XX. díl, s. 433.

²⁵⁷ August SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 545.

²⁵⁸ Antonín TRUHLÁŘ – Karel HRDINA – Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě IV.*, Praha 1973, s. 239.

²⁵⁹ August SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 455.

²⁶⁰ August SEDLÁČEK, *Vančura z Řehnic*, in: OSN, XXVI. díl, s. 384.

²⁶¹ August SEDLÁČEK, *Hrady zámky a tvrze České X. – Boleslavsko*, elektronická edice, Praha 2000, s.136.

1604 koupil Jiří dům č. p. 37 na dnešní Národní třídě.²⁶² Proto nelze vyloučit, že i mezi těmito léty v Praze vlastnili další nemovitosti. Všichni tři jmenovaní vystupují jako sporné strany na foliu 25v.

Tadeáš Hájek z Hájku

Narodil se v roce 1525 v Praze. Studoval ve Vídni, Bologni a Miláně. Od roku 1553 byl představený Karlovy koleje a později profesor pražské univerzity. V roce odbržel erb a povolení používat přídomek z Hájku. V 60. letech 16. století působil jako osobní lékař Maxmiliána II. a od roku 1593 se stal protomedikem království Českého. Zemřel 1. září 1600 v Praze.²⁶³ Vystupuje v nejasném sporu na foliu 27r.

Jan, Václav Urban a Anna Šturmové z Greifenberka

Původně měšťanská rodina z Nového Města pražského. Prvními známými členy byli řezníci Jan a Ondřej Šturmové, vlastníci dům ve Spálené ulici. Majestátem z 25. května 1564 jim bylo společně s Janem Zbytkem, Ambrožem Chotěborským, Jiříkem Březským, Janem Albínem, Vítem Šprinclem a Jiřím Klaudyánem povoleno užívat přídomek z Greifenberka.²⁶⁴ Vystupují ve sporu proti zvodu na dům s Bohuslavem z Kalenic na Chřešřovicích na foliu 32v. Anna Šturmová vypovídá také k případu Tadeáše Hájka z Hájku na foliu 27r.

Bohuslav z Kalenic na Chřešřovicích

Byl úředníkem královny při deskách zemských. Zdědil polovinu tvrze v Chřešřovicích a druhou získal sňatkem s Annou Radkovicovou z Mírovic. Podruhé se oženil s Marianou z Tetova. Z obou manželství měl čtyři syny, Jindřicha, Oldřicha, Bohuslava a Jáchyma. Zemřel v roce 1600.²⁶⁵ Vystupuje ve sporu se Šturmy z Greifenberka na foliu 32v.

Václav Litoměřický

Bohatý novoměstský měšťan Václav Mastýřovský (Maštěřovský), jinak Litoměřický. S manželkou Lidmilou z Vozerovic měl syny Jana, Pavla a Václava. Zemřel v roce 1587. Vdova se podruhé provdala za úředníka královské komory Matyáše Jizbického, který získal majestátem z 19. srpna 1592 přídomek „z Jizbice“ i pro nevlastní syny.²⁶⁶ Vystupuje v nejasném sporu s Martinem Petržílkou a jeho manželkou na foliích 39v – 40r.

Jan Žlutický

V roce 1586 písař úřadu rychtářského. Rodina Žlutických vlastnila dům č. p. 792 na dnešním Václavském náměstí – dříve Koňský trh.²⁶⁷ Patřila k rodinám užívajícím

²⁶² Luboš LACINGER, *Z místopisu Nového města pražského* –, in: PSH XXXI, s. 262 - 295, Praha 2000.

²⁶³ Antonín TRUHLÁŘ – Karel HRDINA – Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě II.*, Praha 1966, s. 247.

²⁶⁴ Josef TEIGE, *Šturm*, in: OSN, XXIV. díl, s. 818. K erbů Šturmu blíže August Sedláček, *ČMH II.*, s. 356 – 357.

²⁶⁵ Martin KOLÁŘ, *Kalenicové z Kalenic*, in: OSN, XIII. díl, s. 785.

²⁶⁶ Antonín TRUHLÁŘ, *Jizbický z Jizbice*, in: OSN, XIII. díl, s. 568. K erbů Jizbických A. SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 460.

²⁶⁷ OSN, *Praha*, XX. díl, s. 473.

stejný erb jako primátor Václav Pražák, jinak Fafout z Hořkovce.²⁶⁸ Vystupuje ve sporu s Mikulášem Kouřimským, ke kterému došlo při řešení výtržností v Široké ulici – dnešní Jungmannova. Folia 41v – 44r, 45v – 49v. Svědčí také v rozsáhlé manželské při mezi Magdalénou Coupalkou a Adamem Čelakovským v knize 1060a na foliu 37r.

Jan Mutrplos z Tedražic

Původně vladycká rodina z Tedražic u Sušice. Rytíř Jan Mutrplos držel tvrz Cvrčovice nedaleko Brandýsa nad Labem. Nejspíš se svojí manželkou Annou Mnětickou měl dva syny, Václava a Mikuláše. V roce 1564 postavil ve Cvrčovicích nový kostel.²⁶⁹ Podle svědeckých výpovědí v něm roku 1586 nechal u zdi vedle kazatelny pohřbít svého novorozeného nemanželského syna Jana.²⁷⁰ Zemřel po roce 1586. Poslední zmínka týkající se rodu Mutrplosů je v tituláři z roku 1589. Vystupuje ve sporu se svojí manželkou Annou Mnětickou z Mnětic na foliu 44v. Spor je řešen také v knize 1060a na foliích 52r, 64r, 64v.

Václav z Paumberka

Syn mistra Nikodéma staršího Chotěbořského z Paumberka. Narodil se kolem roku 1563. V letech 1580 – 1581 studoval ve Zhořelci a později také na univerzitě v Altdorfu. Po ukončení studií se vrátil do Prahy, kde působil jako celní správce a člen desetipanského úřadu. Po smrti Daniela Adama z Veveslavína v roce 1599 se s Janem Křížem stal poručníkem jeho dětí. Celý život podporoval vzdělání, zejména však Jilskou školu v Praze. Zemřel 5. února 1608.²⁷¹ Vystupuje ve sporu proti Kateřině Šebkové kvůli krádeži na foliích 51r – 53v.

7.2. Jako svědci

7.2.1. Kniha inv. č. 1060a

Anna, vdova po Matouši Poříčském z Roklína

Majestátem ze 17. dubna 1567 bylo povoleno Janu Junkovi, Janu Tomanovi a Jakubu Amfionovi používat přídomek Poříčský z Roklína.²⁷² Anna byla manželkou dosud neznámého příslušníka rodiny. Vypovídá ve sporu Václava Nekomířského na foliu 23v.

Dorota, manželka Jiříka Březského z Greifenberka

Viz. Šturmové z Greifenberka. Vypovídá ve sporu Václava Nekomířského na foliu 23v.

²⁶⁸ August SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 406.

²⁶⁹ August SEDLÁČEK, *Hrady zámky a tvrze České XVI. – Kouřimsko*, elektronická edice, Praha 2000, s.177.

²⁷⁰ AHMP Praha, Sběrka rukopisů, kn. č. 1060a, f. 64r.

²⁷¹ Antonín TRUHLÁŘ – Karel HRDINA – Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě IV.*, Praha 1973, s.114.

²⁷² Přídomek se podobě Poříčský uvádí v OSN, XX. díl, s. 459 v souvislosti s pivovarem č. p. 75 Václava Poříčského z Roklína na Josefově. A. Sedláček uvádí v Českomoravské heraldice na straně 576 jméno Poříčský z Roklína.

Pavel Šetele z Ruprštofu

Majestátem z 19. listopadu 1588 získal společně s Jiřím a Václavem Humlem, Václavem Svíčkou a Alexandrem Dvorským erb a přídomek z Ruprštofu.²⁷³ Vypovídá ve sporu Václava Někmiřského na foliu 24r.

Šebestián Perníček

Městský rychtář v roce 1586. Svědčí ve sporu Christiana Borta na foliu 31v.

Eliška, manželka Jiřího Nýsle

Viz. Václav Někmiřský z Kyršfeldu. Vypovídala ve sporu mezi Cypriánem Lopatským a Mikulášem Markovic na foliu 44r.

Vavřinec Břekovec Šotnovský ze Závořic

Majestátem z 12. března 1580 byli Vavřinec Břekovec, staroměstský měšťan a perkmistr hor viničných společně s Václavem Deklivo (De Clivo), písařem hořejší kanceláře Starého Města pražského a kutnohorským měšťanem Jakubem Holým připuštěni k erbu pražských rodin Škrétů a Poliů Šotnovských ze Závořic.²⁷⁴ Vypovídá ve sporu o neodpovídání mezi Lidmilou Pražákovou, Annou, manželkou Jáchyma z Těchenic a Danielem Pražákem s koželuhem Janem Starým na foliu 49v.

Václav Kbelský z Kapí Hory

Majestátem z 25. února 1583 byli Jan spolu se svými syny Václavem a Jiřím Kbelskými přijati k erbu vladyků Severynů z Kapí Hory. Václav získal v roce 1574 od svého otce dům č. p. 860 Na Příkopě.²⁷⁵ Zdědil také tvrz v Jirnech, ale tu prodal roku 1586 Janovi z Proseče.²⁷⁶ Vypovídá ve sporu Jana Cirylla a Jáchyma z Těchenic na foliu 67r.

Lukáš Tuňský z Tournperku

Člen rady Nového Města pražského. Majestátem z 11. února 1576 mu bylo povoleno spolu s měšťany Janem Kuklou, Mikulášem Dačickým a Kašparem Unrurem používat přídomek z Tournperku a erb.²⁷⁷ Vypovídá ve sporu Jana Cirylla a Jáchyma z Těchenic na foliích 67r, 78r.

Pavel Sutter ze Suttenu

Novoměstský zlatník. V době sporu vystupuje ještě jako zlatnický tovaryš, který působil také v německém Augsburgu. V Praze získal roku 1597 společně s Janem, řečeným Hornay erbovní list a povolení psát se ze Suttenu.²⁷⁸ Vypovídá ve sporu zlatnických tovaryšů Jiřího Štrejchera a Mikuláše Pernara s Adamem Pechancem

²⁷³ August SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 619.

²⁷⁴ František HARLAS, *Škréta*, in: OSN, XXIV. Díl, s. 652. K Vavřinci Břekovci Šotkovskému ze Závořic také August SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 377.

²⁷⁵ A. Sedláček uvádí pouze bratry Jiřího a Václava Kbelského. O jejich otci se zmiňuje Luboš LACINGER, *Z místopisu Nového města pražského – Na Příkopě II.*, in: PSH XXV, Praha 1992, s. 150.

²⁷⁶ kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku – Praha a okolí*, s.133, Praha 1988.

²⁷⁷ August SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 604.

²⁷⁸ August SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 617.

z Kralovic a Voršilou ze Semil na foliu 68r.

Jiří Huml z Ruprštorfu

Dne 19. listopadu 1588 získal od císaře Rudolfa II. povolení používat přídomek z Ruprštorfu a erb.²⁷⁹ Vypovídá ve sporu Jana Cirylla a Jáchyma z Těchenic na foliích 78r, 81v.

2.2 Kniha inv. č. 1122

Václav Mníšek

V roce 1580 rychtář Nového Města pražského. Vypovídá ve sporu Doroty Liderové s Václavem Meisnarem o nárek psanství na foliu 30r, 30v.

Jiří Holáček

V roce 1586 písař úřadu rychtářského na Starém městě pražském. Vypovídá ve sporu Václava z Paumberka na foliu 53r.

8. Závěr

Analyzovaný pramen přinesl možnost nahlédnout do poměrně velkého množství lidských osudů, ať již svědků, nedobrovolných účastníků nebo pachatelů trestních a majetkoprávních deliktů. Zároveň ukázal, do jakých sociálních skupin obyvatelstva tito lidé patřili, přičemž nelze opomenout ani možnost komparace dosažených výsledků s dalšími městy v Čechách, což může přinést ucelenější pohled na tuto problematiku. To bylo cílem kapitol věnovaných statistickým přehledům.

Těm ale předcházela snaha zasadit konkrétní údaje o kriminálních činech na Novém Městě pražském do širšího kontextu vývoje bezpečnostních složek a justice od vzniku měst až do předbělohorského období, kdy docházelo k velkému rozvoji stavovského práva, spojeného s několika zásadními díly tehdejších špiček právní vědy, mezi něž bezpochyby patří již Viktorín Kornelius ze Všehrd se svým výkladem zemského práva, píšíci ještě v době jagellonské. Nelze opomenout ani dva nejvýznamnější autory městských práv z následujících generací. Byli to Brikcí z Licska a Pavel Kristián z Koldína. Ti, přestože první z nich neuspěl ve své snaze o vytvoření všeobecně závazného zákoníku, výrazně přispěli k posílení právního vědomí obyvatel měst. K této skupině patří ještě mnoho dalších významných právníků, z nichž je třeba jmenovat zejména Víta Oftalmia Strakonického z Oskořína, jenž jako Koldínův přítel sepsal právní ponaučení vycházející právě z jeho zákoníku.

Statistické údaje získané rozborem zápisů do knih svědomí přinesly zjištění, že Nové Město pražské se ve zkoumaném období zařadilo mezi místa z nejvyšší kriminalitou, což bylo bezpochyby důsledkem jeho významu a rozlohy. To dokazuje zejména počet dní, ve kterých písaři zapisovali svědecké výpovědi. Větší frekvenci se podařilo zachytit pouze na Starém Městě pražském. Z dalších měst, u nichž již existují takovéto studie, měl podobnou úroveň kriminality jen Žatec. Přesto pro objektivní porovnání výsledků chybí údaje z ostatních významných českých měst, mezi něž patří například Plzeň, České Budějovice nebo Hradec Králové.

²⁷⁹ August SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 619.

Naproti tomu se nepodařilo prokázat existenci některých zvyklostí spojených s úřední činností městské rady a soudu. Jednou z nich bylo mimo jiné určení dnů obvyklých pro přijímání svědeckých výpovědí, jak je zachycují prameny v případě Starého Města a Žatce. Na Novém Městě jsou v analyzovaném roce „úřední“ dni téměř rovnoměrně rozděleny do celého týdne. Lze říci pouze to, že sobota nepatřila k dnům, kdy by orgány městské správy překypovaly aktivitou. Stejně tak do snahy o určení denní doby, v níž nejčastěji docházelo k vyřizování těchto povinností, nevnesl tento pramen větší světlo. Dopoledne jako nejvhodnějšího času je proto možné jen odvozovat z výsledků prací dalších autorů. Zajímavé výsledky přineslo studium svědků jako reprezentativního vzorku novoměstských obyvatel. Největším překvapením se stalo jeho rozdělení podle pohlaví. Přestože v dalších městech dosáhl poměr žen zhruba jedné třetiny a v Žatci se jednou přiblížil k polovině, přesáhl na Novém Městě 50%.

Poměrně důležitá snaha o analýzu sociálních skupin, z nichž svědci pocházeli, bohužel narazila na jeden z nedostatků knih svědomí. Ne vždy písař uvedl povolání nebo původ vypovídajícího. Tato neidentifikovatelná skupina nakonec přes všechny snahy dosáhla téměř poloviny celku, takže jde pouze o vytvoření přibližné představy. Přesto je nepochybné, že nejpočetnější zastoupení měla střední vrstva obyvatel města, nazvaná řemeslnictvo s tím, že zahrnuje i další povolání, jako byl například šenkýř nebo porodní bába. Ti tvoří třetinu všech svědků, přičemž se jejich výpovědi objevují u všech druhů tehdejší kriminality.

Ostatní skupiny obyvatelstva nedosahují ani 10% zastoupení. Nejvíce jich náleželo k městské elitě, kde se objevují jak konšelé, tak i univerzitně vzdělaná intelligence, přičemž většina z nich dosáhla dříve či později nobilitace. Pravděpodobně vzhledem k určité výjimečnosti jejich postavení se jejich výpovědi převážně objevují u majetkoprávních sporů, zejména pak spojených s dědickými rozepřemi. Významnějšího podílu mezi svědky dosáhli již jen lidé vykonávající služební povolání a podruzi. První z nich hovořili především k událostem týkajícím se bezprostředně rodiny jejich pána a nejbližšího okolí domu, avšak ani u jedněch nelze říci, že by jejich svědectví převažovala u některého druhu deliktu. Objevují se rovnoměrně ve všech případech řešených novoměstským soudem. Výpovědi mimopražských svědků a zejména cizinců byly již jen okrajovou záležitostí.

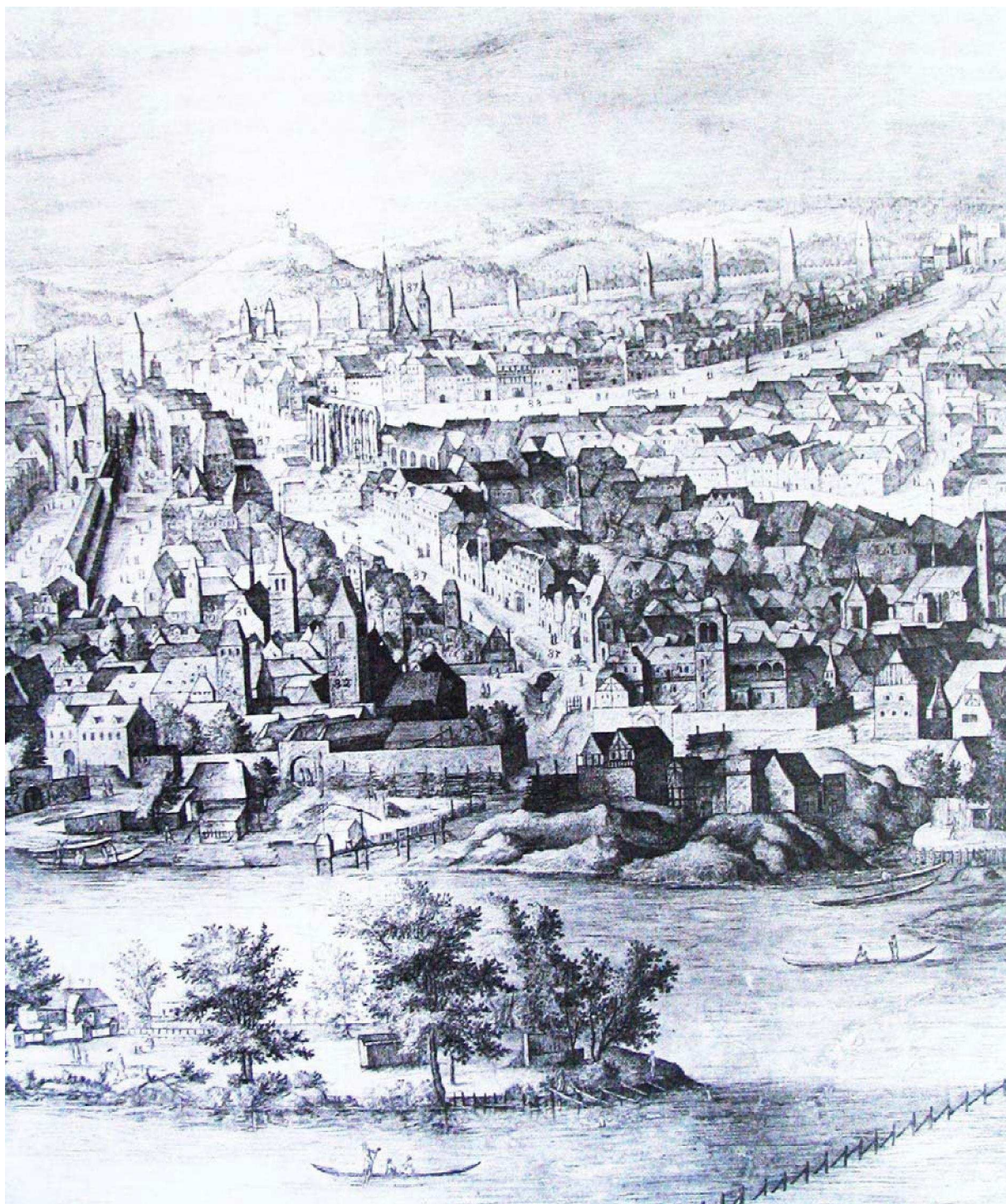
Vlastní analýza kriminálních deliktů využila základního rozdělení na trestněprávní a majetkoprávní trestné činy, které se objevuje ve všech pracích zabývajících se tímto tématem. Pro jejich přesnější specifikaci pak posloužila novoměstským podmínkám přizpůsobená schémata vytvořená K. Malým a B. Roedlem. Jaké kriminální delikty byly tedy na Novém Městě pražském ve zkoumaném roce nejfrekventovanější? Na základě informací získaných studiem knih svědomí lze říci, že majetkové a trestní delikty mají téměř rovnoměrné zastoupení, přičemž v první skupině převládají dlužní spory, kterých bylo celkem sedm a následovaly je dědické pře řešené šestkrát. Stejná čísla se objevují i ve druhé kategorii, kde převládalo sedm krádeží a šest násilných trestných činů. Překvapením se stal poměrně malý počet urážek na cti a deliktů sexuálního charakteru, u nichž by se dalo očekávat větší zastoupení. V těchto případech je ovšem potřeba zohlednit také to, že většina jich nejspíš zůstala neodhalena, což je u cizoložství a smilstva vcelku pochopitelné.

Nicméně porovnání novoměstské agendy s ordálními manuály apelačního soudu přineslo překvapující zjištění, že ne všechny spory řešené na Novém Městě pražském se objevují mezi zápisy v knihách svědomí a jejich existenci se podařilo prokázat až na základě odvolání k nejvyšší instanci městského soudnictví. Je ovšem zajímavé, jak

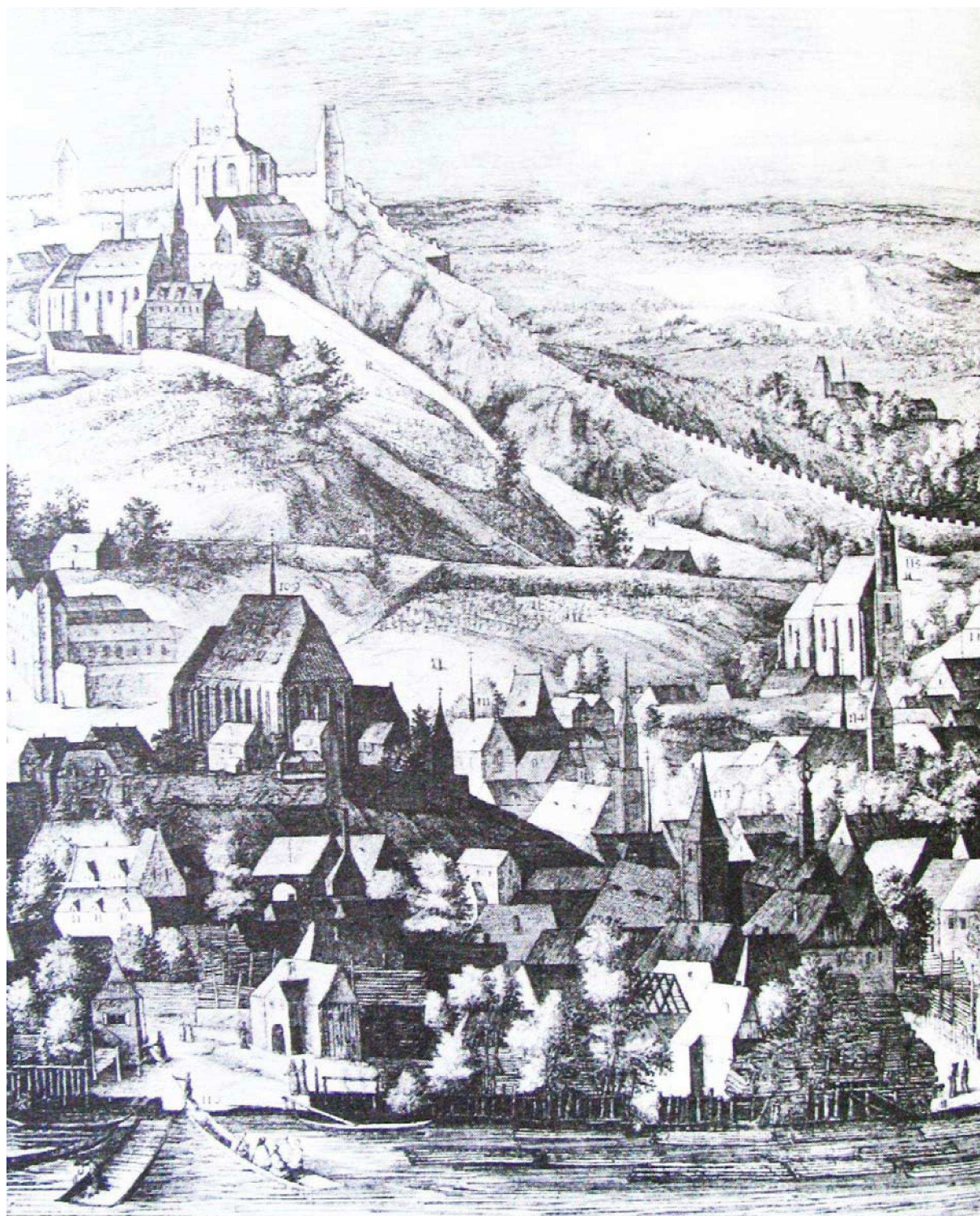
se následně změnil poměr jednotlivých kategorií trestné činnosti. Po přičtení těchto nově objevených sporů měly největší podíl na tehdejší kriminalitě majetkové pře. Konkrétně dluhy, kterých bylo celkem čtrnáct. I na druhém místě zůstává zástupce této skupiny, osm dědických pří. Teprve o pomyslnou třetí příčku se dělí dva trestněprávní delikty. Sedm násilných trestných činů a stejný počet krádeží. Tento výsledek potvrzují také práce dalších autorů, shodná situace byla například v Žatci a Lounech, přičemž i zde mají výraznou převahu dluhy nad dědickými spory. Stejně zjištění přináší také J. Pánek ve své práci zabývající se hrdelním soudnictvím v regionu na rozhraní středních a jižních Čech. Zdá se tedy, že snaha o rychlé získání finančního obnosu za jakýmkoliv účelem a následná neschopnost splácení tohoto závazku provází nejen obyvatele Českých zemí již od doby, kdy se peníze staly základním prostředkem k získání určitých požitků, ať již se jednalo o potraviny nutné k přežití či luxusní zboží, nebo měly být určeny na prezentaci vlastního postavení ve společnosti.

Tato sonda do jednoho roku života na Novém Městě pražském v předbělohorském období přinesla pouze dílčí výsledky a pro větší objektivitu zjištěných skutečností je v budoucnu třeba provést analýzu delšího časového úseku. Avšak již nyní se objevují další otázky, na něž by bylo třeba nalézt odpověď. Jako poměrně důležité se jeví zjištění, jaké bylo právní vědomí tehdejších obyvatel města. Na jednu stranu se totiž zdá, že měli velmi dobrou představu o mantinelech, které nastavovala městská práva, což dosvědčují také již zmiňované nadávky, které mnohdy směřovaly ke konkrétnímu porušení zákona, čímž měly poškodit čest uraženého. Naproti tomu se často setkáváme s překvapující naivitou pachatelů trestných činů, kteří na veřejnosti otevřeně hovořili o svých poklescích.

Dalším nevyřešeným problémem je také autorita rychtáře a jeho pomocníků, kteří dohlíželi na bezpečnost v ulicích. Rvačka v dnešní Jungmannově ulici jasně ukazuje, že ne vždy je autorita úřadu dostatečně chránila před rázným zákrokem přihlížejících, jimž se nezdál způsob zásahu proti rušitelům veřejného pořádku. Takto by bylo možné nastínit ještě mnoho dalších otázek, avšak ty již překračují vymezený tematický okruh této práce, přičemž uvedená zjištění mohou sloužit jako odrazový můstek k jejich uspokojivému vysvětlení.

Pohled na Koňský trh a Příkopy (dnešní Václavské náměstí a Národní třída) na mědirytu Filipa van der Bosche z roku 1606

Pohled na Podskalí a Karlov na mědirytu Filipa van der Bosche z roku 1606

10. Prameny a literatura

Archivní prameny

Národní archiv Praha, f. Apelační soud, ordální manuály 1585 – 1588, i. č. 122.

Archiv hl. m. Prahy, Liber testimoniorum 1585 – 1594, Sběrka rukopisů 1310 – 1994, sign. 1122.

Archiv hl. m. Prahy, Liber testimoniorum albus 7. 1585 – 1595, Sběrka rukopisů 1310 – 1994, sign. 1060a.

Archiv hl. m. Prahy, kniha apelací 1588 – 1617, Sběrka rukopisů 1310 – 1994, sign. 1002.

Státní okresní archiv Český Krumlov, Archiv města Český Krumlov, f. K – 1,

Purkmistrovský úřad Český Krumlov 1347 – 1791 /1883/, ,inv. č. 2834, kart. č. 263

Státní okresní archiv Hradec Králové, f. Archiv města Nový Bydžov 1311 – 1945, inv. č. 1852, kart. 60.

Edice pramenů

Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK, *Zřízení zemská Království českého XVI. věku*, Praha 1882.

Josef JIREČEK, *Práva městská království Českého Pavla Kristiána z Koldína*, Praha 1876.

Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK, *Brikcího z Licska Práva městská*, Praha 1880.

Hermenegild JIREČEK, *Právníký život v Čechách a na Moravě*, Praha 1903.

Hermenegild JIREČEK, *Spisy právníké o právu Českém v XVI. století*. Vídeň 1883.

Adolf KALNÝ, *Popravčí kniha pánů z Rožmberka*, Třeboň 1993.

Bohumír ROEDL, *Svědectví z morového času*, Praha 2003.

Internet

www.psp.cz, digitální repozitář poslanecké sněmovny parlamentu ČR, *České sněmy, svazek II. 1546 – 1557*.

Literatura

Zlata BRÁTKOVÁ, *Pražské knihy svědomí z konce 16. století*, in: *Pražský sborník historický* 31, Praha 2000.

August von DOERR, *Der Adel der Böhmischen kronländer*, Praha 1900.

Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v ranném novověku*, Praha 1999.

Karel Jaromír ERBEN, *Knihá bílá na pohony k svědomí*, in: *Časopis musea Království českého* 35, Praha 1861.

Karel Jaromír ERBEN, *Výpis z bílé knihy svědomí*, in: *Časopis musea Království českého* 37, Praha 1863.

Miroslav FLODR, *Brněnské městské právo*, Brno 2001.

- Jindřich FRANCEK, *Hrdelní soudnictví v Čechách v 16. – 18. století*, in: Česká města v 16. – 18. století, Práce historického ústavu ČAV – Miscelanea, C – 5, Praha 1991.
- Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan DOBEŠ – Jan JANÁK, *Dějiny správy v českých zemích*, Praha 2005.
- František HOFFMAN, *České město ve středověku*, Praha 1992.
- Antonín JUST – Karel HYBNER, *Trutnov známý, neznámý*, Trutnov 1991.
- Jiří KLABOUCH, *Staré české soudnictví*, Praha 1967.
- Adalbert KRÁL von Dobrá Voda, *Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien*, reprint, Brno 2005.
- Lenka KREUZOVÁ, *Agenda městského soudu v Poděbradech v době předbělohorské ve světle knih čistopisů a ordálních manuálů apelačního soudu v Praze (1548 – 1618)*, diplomová práce na Ústavu českých dějin FF UK v Praze, 2005.
- Jiří KUBEŠ, *Jan Libra ze Soběnova – rožmberský hospodář v Praze a jeho každodenní život (1604 – 1609)*, in: PSH XXXI, Praha 2000.
- Aleš KÝR, *Památník Pankrác*, Praha 1999.
- Luboš LACINGER, *Z místopisu Nového Města pražského v 15. – 19. století; blok paláce Adria*, in: PSH XXXI, Praha 2000.
- Luboš LACINGER, *Z místopisu Nového Města pražského v 15. – 19. století; Panská*, in: PSH XXVIII, Praha 1995.
- Luboš LACINGER, *Z místopisu Nového Města pražského v 15. – 19. století; Na Příkopě I.*, in: PSH XXIV, Praha 1991.
- Luboš LACINGER, *Z místopisu Nového Města pražského v 15. – 19. století; Na Příkopě II.*, in: PSH XXV, Praha 1992.
- Luboš LACINGER, *Z místopisu Nového Města pražského v 15. – 19. století; Hybernská I.*, in: PSH XX, Praha 1987.
- Luboš LACINGER, *Z místopisu Nového Města pražského v 15. – 19. století; Hybernská II.*, in: PSH XXI, Praha 1988.
- Josef LUDVÍK, *Smíšené zprávy historické o Náchodu*, in: Časopis českého museum, 8/1834, sv. 1., Praha 1834.
- Josef MACEK, *Jagellonský věk v Čechách I.*, Praha 1992.
- Karel MALÝ, *Trestní právo v Čechách v 15. a 16. století*, Praha 1989.
- Karel MALÝ, *K českému trestnímu právu 15. – 16. století*, in: Rozpravy ČSAV, sešit 4/72, Praha 1962.
- Karel MALÝ, *Zločin a trest v české stavovské společnosti 15. – 16. století*, in: Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám, Praha 1975.
- Josef MILLER, *Uzavřená společnost a její nepřátelé – město středovýchodní Evropy (1500 – 1700)*, Praha 2006.
- Jaroslav PÁNEK, *Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách*, in: ČSČH 32, Praha 1984.
- Jaroslav PÁNEK, *Města v politickém systému předbělohorského českého státu*, in: Česká města v 16. – 18. století, Práce historického ústavu ČAV, řada Miscelanea, C – 5, Praha 1991.
- Eva PROCHÁZKOVÁ, *Postavení delikventa a vězeňská praxe v raně novověkém Berouně*, in: Středočeský sborník historický 20, Praha 1994.

Bohumír ROEDL, *Knihy svědomí Žatce a Loun jako pramen k dějinám městského soudnictví před Bílou horou*, in: *Folia historica Bohemica* 7, Praha 1984.

František Josef ŘEZÁČ, *Vězeňství v posavadních způsobech svých s návrhem o zdárnější trestání a polepšování zločinců*, reprint, příloha časopisu *České vězeňství*, Praha 1995.

August SEDLÁČEK, *Českomoravská heraldika II.*, reprint, Praha 1997.

August SEDLÁČEK, *Hrady zámky a torze České*, elektronická edice, Praha 2000.

Karel THIR, *Staré domy a rodiny tábořské I. díl*, Tábor 1920.

Antonín TRUHLÁŘ – Karel HRDINA – Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě I. – IV.*, Praha 1966 – 1973.

Václav VOJTÍŠEK, *Soud a rada královských měst českých*, in: *Výbor rozprav a studií Václava Vojtíška*, Praha 1953.

Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst II.*, Praha 1892.

kol., *Hrady, zámky a torze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku – Východní Čechy*, Praha 1989.

kol., *Hrady, zámky a torze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku – Praha a okolí*, Praha 1988.

Ottův slovník naučný, elektronická edice, Zlín 2003.